1. ВСТУП.

Незважаючи на моє пояснення, дане мною в пресі, через що я не беру активної участі в громадському житті української еміграції, до мене не перестають звертатися члени її з запитаннями, докорами, вимогами, навіть обвинуваченнями. Вони обґрунтовують свої звернення приблизно такими аргументами. (Я з певним зусиллям буду наводити їх. Я знаю, що це наведення буде скидатись на самовихваляння. Але в інтересі насамперед істини, а крім того, тих ідей, які я маю викладати, я мушу наводити і вислови людей, прихильних до мене). Вони такі, ті аргументи:

... "Ви брали участь у перших рядах революційної боротьби на відродження нашої державності! і свободи, починаючи з перших органів її (Революційної Української Партії, РУП) 1902 р. і кінчаючи революцією 1917— 1920 рр. Ви стояли на чолі першого Уряду її, Генерального Секретаріату Центральної Ради Української Народної Республіки. Ви були ініціатором і найвідповідальнішим будівничим тих форм, у яких вона виливалася. Ви були автором Чотирьох Універсалів, які тепер у революційних колах еміграції звуться "Скрижалями Української Революції". Ви були так само ініціатором, організатором і проводирем революції проти німецької окупації та реакції створеного нею "гетьману" і головою того Вищого Органу, який провадив її, головою Директорії Української Народної Республіки.

Отже, ви краще, ніж хто інший, повинні пам'ятати способи й засоби наших колишніх перемог і розуміти причини наших поразок. Ваші подальші виступи як на Україні, так і на еміграції показують, що ваше життя не перестає бути пройняте труднощами і болями нашого народу в боротьбі його за своє остаточне визволення. Чого ж ви мовчите? Чого ваші виступи такі рідкі?".

"Так,— большевизм і стара українська еміграція зробили все, щоб унеможливити вам їх. Ми знаємо причини цього: большевизм бачить у вас свого клясового і особистого противника. Старі, колишні царські "чиновники", сини поміщиків, фабрикантів, бюрократів не могли так само на еміграції, як і на Україні, погодитись з сином робітників і селян, не могли стерпіти його критики їхнього поводження і всякими способами усували його від впливу на еміграційне громадянство, вони навіть, як самі казали, "виключили вас з нації" за ту критику, вас, якого стільки українців називають "гордістю українського народу".

"Ми все це знаємо. Але от прийшли ми, такі самі, як і ви, сини робітників і селян, члени так званої "нової еміграції", і ламаємо грати того ізолятора, в який засадили нас більшовики і стара еміграція. Тепер ви матимете вільну трибуну, з якої можете промовляти до всіх, хто має вуха, щоб слухати. Правда, нова еміграція ще не зовсім добре зорієнтована. Вона під окупацією більшовизму не мала змоги зазнайомитись з фактами нашої революційної історії, вона довідалась про них головним чином од старої еміграції й, повіривши їй, сприйняла деякі з них так, як виставляли їх старі емігранти. Одним із таких фактів було вороже ставлення до вас. Нова еміграція цієї ворожости не сприйняла, бо в своїх свідоміших представників вона мала інше ставлення до вас, винесене з України, де вона пам'ятала і знала вас інакше, ніж представляла стара еміграція. Вона устами цих представників і виявила своє ставлення до вас у численних листах, у яких вони, як ви самі казали, висловлювали вияви високої оцінки вас як політичного діяча і письменника".

"Правда,— ширша маса нової еміграції ще не виявила свого ставлення до вас у повній мірі. Виїмкові обставини, в яких вона опинилася, страх перед можновладцями всякого роду, як чужими, так і своїми, що ставляться до вас вороже, впливають на вияви її ставлення, в неї ще є певна стриманість. Ця стриманість, очевидно, дала вам підставу зробити висновок, що ви — "непотрібні українській еміграції" і що вам надалі треба усунутись од участи в її життю. Ми, свідомі члени Нової Еміграції, заявляємо Вам: це — помилковий висновок, ви —

потрібні нам (деякі додають: "ви — навіть необхідні"). Ваш досвід, ваші знання, ваші якості, виявлені вами в процесі 50 років вашої політичної і культурної діяльности, спрямованої на визволення і щастя української нації, все промовляє за те, що ви були, є і будете корисним українській еміграції, як і всій Україні, а тим самим ви були, є і будете потрібні нам. Отже, ви не маєте ні національного, ні морального прова утримуватись от участи в нашому життю, це — ваш обов'язок стати ближче до нас і разом з нами служити справі всебічного визволення нашого народу".

"Так,— ми знаємо, що ваше життя в інших од наших умовах створило у вас деякі погляди, відмінні від наших поглядів, які формувались у ненормальних страшних обставинах "підсоветчини". Може бути, що деякі ваші позиції й оцінки вразять нас, але з цього ще не випливає, що вони є помилкові, що українська еміграція, щиро шукаючи найкращих способів боротьби за всебічне визволення України, не вдумається, не придивиться пильніше до ваших поглядів і не сприйме їх, коли вони дійсно виявлять себе корисними для тої великої, спільної всім нам справи. Ми знаємо, як деякі ваші позиції під час революції 1917—1919 рр. зустрічали нерозуміння, стриманість, а то й ворожість навіть ближчих ваших товаришів, і як вони, ті позиції, виправлялись, як принесли перемогу і як потім сприймались навіть колишніми противниками з визнанням їхньої правильности. Це саме може статися й тепер. І тому ми віримо, що ваше слово, з яким ви звернетесь до еміграції, коли воно навіть не зійдеться з прийнятими досі поглядами, буде вислухане з належною увагою і гідністю. Отже, просимо до слова!.."

Я не можу не визнати рації деяких із цих аргументів і тому забираю слово. Але перше ніж говорити по суті, я дозволю собі сказати таке:

Я хочу говорити це слово, керуючись тільки одною метою: бути корисним свойому колективові, своїй нації. Мені 69 років. Звичайний пересічний вік сучасної людини (за статистикою науки) є 50—60 років. Я вже перейшов його і можу з цілковитим правом сказати, що я стою на порозі смерти. А люди, які стоять на цьому порозі, не завсігди керуються

тільки своїм вузько-егоїстичним інтересом. Звичайно, найбільший свій інтерес вони вже вбачають в інтересі того колективу, до якого належать, якому залишають у спадщину все, що вони мають. Я належу до цих звичайних людей. Тому, підлягаючи цьому законові, я хочу передати в спадщину колективові те, що придбав за все своє життя, своє деяке знання, свій досвід. Я ширше виклав це питання в великій літературній праці. шо зветься "Конкордизм". Сучасні обставини не сприяють оголошенню її, але деякі тези її, а надто політичного і морального характеру, послужать мені у цій відповіді моїй на звернення до мене. Одна з тих тез промовляє: "Будь чесним з собою, себто: не ховай від себе самого правди, не лукав сам з собою, не бреши сам собі, бо, збрехавши собі, обдуривши себе, ти будеш здатний на злочинну, надзвичайно шкідливу для колективу брехню іншим. Отже, яка б не була та правдивість прикра (як для мене, так і для інших), я буду її триматись. І тому, стоячи на порозі смерти (яка особливо за сучасних світових обставин є така хутко-можлива), роблячи свій заповіт борцям за визволення нашої Батьківщини, я буду заповідати їм тільки те, що є чистою правдою і що може бути, на мою думку, корисним нашій нації, в чому є і може бути її насущна потреба.

2. УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВНІСТЬ.

Яка є найперша, найсутніша потреба українського національного колективу?

Та сама, що у всякої індивідуальної істоти на землі: зберегти своє життя, забезпечити його розвиток, передати спадщину в наступні покоління. Які є найкращі засоби для цього? Поки що людство розбите на окремі національні колективи, які переважно звуться державами, то очевидно, що найкращим засобом збереження його життя і розвитку кожної нації — є державність, себто комплекс тих інститутів економіки, політики, культури, які діють на території, населеній національним колективом, які зв'язують його в компактну цілість, які забезпечують його розвиток у сучасному і майбутньому. Нація без державности є покалічений людський колективний організм. Через те так жагуче всі,

так звані "недержавні нації" прагнуть своєї держави, через те так самовіддано окремі члени її віддають усі сили свої на здобуття її й тому з такою ненавистю ставляться до тих, які стоять на заваді цьому, себто, які тримають їхній колектив у покаліченому стані.

І тому не дивно, що деякі члени тих націй, які тільки що створили свою державу, але які через ті чи інші причини мусіли покинути свій край, часто так перечулено, так суб'єктивно і так іноді помилково оцінюють здобуток своєї нації. Деяким часто здається, що коли вони особисто не стоять при державних здобутках, то тих здобутків зовсім немає. До цього прилучаються ще інші мотиви, переважно особисто-утилітарного характеру і таке важне питання деформується ними. Приклад з старою еміграцією дає нам добру ілюстрацію до цього. Деякі українські політики, після поразки нашої Революції, будучи змушені покинути рідний край, переїхавши до чужих держав, старались, як вони висловлювались, "тримати прапор української державности", возити з собою всі інститути її ("уряд", "міністрів", "дипломатів", навіть трошки війська). В усіх своїх виступах за межами України вони виставляли себе за єдиних представників української державности. Будучи тоді малочисельними і малопомітними, вони були нечесні головним чином з самими собою, вони головним чином казали неправду самим собі, бо стара еміграція в більшості своїй мало їм вірила. Але коли з'явилась нова еміграція, коли питання української політики набрало ширшого характеру, коли із справи особистої невеличкої групи людей воно почало ставати справою майже цілого еміграційного колективу і загрожувало інтересам усієї нації, то до нього треба поставитись з особливою увагою.

Проаналізуймо її об'єктивно: чи може бути корисною і потрібною українській нації така політика української! еміграції, краще сказати: цієї невеличкої частини, яка зве себе "носіями прапору української державности", "Державним Центром", "Урядом Української Держави"?

Що таке державність? Це —устрій всього матеріяльного і психічного буття цілого народу, його національности, економіки, політики,

культури, це — величезний складний процес. Чи може мати в ньому велику вагу дія маленької купки людей на чужині? Ні, не може. А коли так, то виходить, що сама українська державність засуджена на смерть, бо та маленька група людей не може бути на Україні?

Явний абсурд. Та не тільки логічний, а ще й дуже шкідливий для самої нашої державности абсурд. Тому поставимо питання інакше: чи є де-небудь поза еміграцією українська держава? Очевидно, коли де-небудь вона є, то тільки на українській землі, на Україні. Чи є вона там?

Відповідь кожної об'єктивної людини, яка має змогу без загостреного особистого інтересу розглядати це питання, може бути тільки одна:

Українська держава, українська державність на Україні є. її створив народ, вся українська нація в процесі великого перевороту життя в "тюрмі народів" — Росії. Без цієї творчости ніякі вожді, проводи, міністри не могли б і одного камінчика в будівлі української державности покласти. А так само через це і зруйнувати цю будівлю не так легко.

А наскільки вона міцна, показує той факт, що найбільші вороги її руські імперіалісти в усіх виглядах (чи то так званої демократії, чи так званого комунізму) не мають сили (а тому й сміливости) розвалити її. "Чому в так званому "Союзі Советських Республік" нема якоїсь Рязанської, чи Тамбовської Республіки, а є Українська? Тому, що створення Тамбовської чи Рязанської Держави викликало б тільки здивування, нерозуміння, сміх, обурення. А існування Української держави визнається за нормальне, природне явище, яке має під собою всі необхідні для того передумови і підстави.

Та більше: настільки Українська Держава є безперечний факт, що руський советський імперіалізм не тільки мусів зберегти майже всі атрибути державности, створеної українським народом (органи державної економіки, адміністрації, суду, освіти й т. д.), але й уважає за

можливе ввести Україну в Організацію Об'єднаних Націй (ООН) як самостійну державу з правом окремого від усього Советського Союзу голосу (весь час Україна і Советський Союз виступають відокремлено).

Мені можуть сказати: це — один із комуфляжів Москви, це — звичайна її комедія, це — тактичний маневр для здобуття зайвого голосу в ООН. Так,— це не є вияв великодушности, ідейности, щирости, об'єктивности Москви. Але чому вона не може здобути в Організації Об'єднаних Націй десятки зайвих голосів проведенням у неї тих самих Рязанських та Тамбовських областей, названих нею Державами? Тому, очевидно, що такий маневр викликав би в ООН такий самий сміх і обурення. А введення України такої реакції не викликало, воно сприйняте Об'єднаними Націями з визнанням цілковитого права України навіть на самостійне, поза всім Союзом існування.

Це є всією планетою визнаний і зафіксований факт, не є визнання всім інтернаціональним світом здобутків української національної Революції. Здається, кожний щирий, національно-свідомий український патріот повинен всіма способами піддержувати, й на всю планету проголошувати це визнання, затверджувати його в свідомости організованого людства. А тим часом що ми бачимо? Те, що самі ті українці, які називають себе "носіями прапору української державности", розхитують, підривають цей факт. Оці закордонні емігрантські "вожді й міністри" довгими роками не переставали (та й тепер не перестають) намагатися робити пропаганду на весь світ, що Української Держави на Україні немає, що вона знищена більшовизмом, що вона лишилась тільки у них, під їхніми прапорами державности. На щастя, пропаганда їхня була і є така квола, голос такий слабенький, що його майже ніхто не чув. Та от прибула так звана Нова еміграція. Сила стала більша, голос став дужчий. Але й він, через цілий ряд прикрих причин, почав звучати в унісон з тими "міністрами", і він проголошує, що на Україні державности немає, що вона в образі "Державного Центру" є тільки під прапором "Українського уряду" в ... Німеччині.

А за що боремось?

Не кажучи більше, що це — кричуща неправда, шо це є вияв або непорозуміння, або "нечесності з собою" зацікавлених у цій неправді людей, це є окрім того, повторюю, величезна шкода тій самій державності, за яку многі з еміграції як Нової, так і Старої готові своє життя віддати. І от чому шкода.

В'явімо собі, що "Тюрма Народів", чого ж це тюрма, коли там є Українська Держава, Советський Союз так чи інакше розвалиться, що цьому розвалові будуть сприяти "зовнішні чинники", що вони, ці чинники, матимуть до певної міри силу вирішувати долю підсоветськпх народів. І з другого боку пам'ятаю, що є численні вороги української державности, які будуть напружувати всі свої сили, щоб її скасувати, щоб схилити на це "чинники", щоб роздерти Україну і шматками її торгуватись на інтернаціональному торжищі. І нема сумніву, що одні із аргументів їхніх для схилення могутніх чинників на таке вирішення була б оця пропаганда наших бідних "міністрів". Вороги напевне казали б "чинникам": "Ніякої Української Держави не було й немає. Вона вибухла штучно на один момент і зникла. Український народ у творенні її участи не брав і не цікавиться нею. Та це й самі українці визнають. От що про це кажуть самі українські вожді". І наводили б текстуально всі декларації наших "міністрів" про "Державний Центр", про "прапор державносте", про знищення більшовизмом державності на Україні. І само собою перед "чинниками" стало б питання не визволення Української Держави, а створення її. Це питання інше й не таке для них просте. І тому, коли б тим "чинникам" треба було виторгувати собі за скасування української державности якісь економічні чи інтернаціонально-політичні вигоди, вони, для виправдування себе перед своїм сумлінням, постаралися б захистити себе отими деклараціями наших "міністрів" і згодитись на знищення "штучної", давно вже "знищеної" більшовизмом державности. Бо, справді, коли вона є тільки на еміграції в шухляді якогось чоловічка "міністра", то яка її вага на інтернаціональному форумі? Ще раз: Українська Держава була і є. її, повторюю, створив народ, нація, а не купка бідних емігрантів, народ її захищав, захищає і буде захищати всіма силами своїми, фізичними й духовними. Не емігрантські "вожді" та "міністри", а Грушевські,

Скрипники, Єфремови, Хвильові, навіть Любченки і всі свідомі підсоветські українці тисячами віддавали свою свободу, здоров'я і життя за неї, тисячами віддають і тепер, як у рядах партійних робітників, так і в рядах найактивнішої частини українського населення, яка зветься Українською Повстанською Армією.

Але наскільки в рядах керівників еміграції, надто старої "урядової" існує оте нерозуміння, чи нехотіння розуміти це, свідчить такий кричущий факт. Один із депутатів "Парламента" (як звуть тепер Національну Раду "міністри") дозволив собі зауважити, що українська держава все ж таки немовби є на Україні. На це "міністр" закордонних справ, якому, мовляв, краще не розумітися на таких питаннях, одповів, що ціну цій державі знають могутні "чинники". Що він хотів цим сказати? Що держави на Україні немає, чи що там держава не така, яку цінили б "чинники", що вона тільки камуфляж, "штучна" вигадка і таке інше? Себто знов таки те саме: ніякої там держави немає? "Прем'єр-міністр І. Мазепа, треба зробити висновок на підставі його власних слів, або настільки політично малограмотний, що не розуміє ріжниці між інститутом державности і формою її, або він настільки засліплений чи зацікавлений своїм "урядуванням", що не хоче розуміти такої елементарної речі. Форма і суть не є те саме.

Так, форма української державности за цього відтинку нашої історії не є задовільна для нас. Так,— вона не самостійна, не незалежна, вона опанована Росією, вона поневолена, покалічена, грабована, замучена. Але суть її Держави є, вона живе, вона береже в собі сили, які не дозволяють ворогам знищити її, які невиразно тримають у собі ідею самостійности, які в слушний час вибухнуть, щоб здійснити її,— вони, а не хто інший, не якісь сили зовні, а тим паче не крихітна купка емігрантів.

3. ДВІ ОРІЄНТАЦІЇ.

Значна частина цієї купки серйозно вірить у те, що оті "зовнішні сили" та вони, керівники цієї купки, можуть без українського народу

принести йому (на ґанках і бомбах) державність і самостійність. Це все та сама нещасна "орієнтація на зовнішні сили", яка так дошкульно била нас за всю нашу давню і недавню історію боротьби за самостійність. Била і не навчила.

А так, здавалось би, легко можна навчитись, коли придивиться до тої історії не з погляду свого групового чи особистого інтересу, а об'єктивним пильним оком. Взяти найвидатніший момент з давньої історії, Хмельниччину. Поки Хмельницький мав "орієнтацію" на внутрішні сили, на народ, поки зв'язував козацьке національно-державне визволення з визволенням соціяльним і політичним всього народу, поки спирався на всебічні інтереси нації, поки голосно і вільно лунав клич "Україна без хлопа і пана", дотих він мав перемоги над Польщею та над усіма зовнішніми силами, які вона кликала собі на поміч. Коли ж тільки в самому проводі всенародного повстання сталось розходження, коли почали розвиватися нахили до панування в ньому самому, коли гасло "Без хлопа і пана" стало звучати не так дружно, коли вигнані польські пани почали замінятися панами українськими, вилупленими з козацьких полковників,— так колишній ентузіазм народу, який творив перемоги, почав опадати і Хмельницький почав мати поразки за поразками.

Частина штабу Хмельницького (Нечай, Кривонос, Богун та ін.) розуміли причину цього і намагались знищити її, намагались далі реалізувати гасло "без хлопа і пана", але друга більша командна частина (Хмельницький, Виговський та їн.), вкусивши панування, не мали сили й охоти відмовитись од нього і, щоб зберегти його, взяли орієнтацію переважно на зовнішню силу, закликавши на поміч проти Польщі Москву. Що дала Україні та поміч, ми, ой як добре знаємо, але полковникам і отаманам вона, дійсно, помогла, вона закріпила за ними "вольності, й "маєтності", себто дала змогу "вольно" на землях-маєтностях, захоплених козацькою старшиною, "закріпляти" "хлопів", які хотіли бути вільними, і панувати над ними. І за право мати своїх українських "хлопів" козацькі отамани стали "холопами" московських царів, а продана ними Україна на триста років загубила свою державність.

Другий, не такий видатний, але теж повчальний приклад: повстання гетьмана Мазепи проти Москви. Скористувавшись слушним моментом, війною Москви з Швецією, він захотів скинути панування царів й відновити самостійність Української Держави. Але намір його не здійснився. Чому? Тому, що Мазепа в своїй акції, так само взяв орієнтацію тільки на зовнішні сили, а не на внутрішні. Він вступив у змову з шведським королем, а не з своїм народом, він мав на увазі за допомогою шведського короля і його війська здобути в визволеній Українській Самостійній Державі собі й свойому військові "вольності й маєтності", а про "хлопа" й мови не було. І Мазепа, і його прихильники, тодішні й подальші, скаржились, що народ український не підтримав Мазепу, лишився байдужим до повстанських національно-державних гасел, "зрадив Неньку-Україну", а через те, мовляв, і війна з Москвою була програна.

Цілком справедливо, дійсно, була програна через байдужжя народу. Але через що було те байдужжя? Байдужжя через національну несвідомість народу? Через його любов до Росії? до царів, до руських панів? Ні, через те саме, через що була програна Хмельницьким війна з Польщею, все через те саме байдужжя і навіть ворожість керівних елементів тогдішнього українства до соціяльно-економічних і політичних інтересів "хлопа" — народу. Народ отим своїм байдужжям відповів, "Чи чужий, чи свій пан, чи чужий чи "свій" канчук, батіг, ярмо, один чорт. За що я маю віддавати своє здоров'я і життя? За зміну назви ярма і батога?" Розуміється, самою зміною назви зла викликати ентузіазм і саможертвеність дуже трудно.

Тепер візьмемо приклади з недавньої історії нашого визволення, з часів Центральної Ради. Я в інших місцях не раз казав уже про ці приклади, але думаю, що не пошкодить повторювати їх безліч разів. За Центральної Ради так само висувалось питання орієнтації. Так само керівництво визвольного руху нашого під час революції 1917 року стояло перед вибором: де шукати помочі проти ворога нашого національного визволення (Росії)? І так само думка поділилась: одна частина стояла за те, щоб шукати її в народі, щоб піти назустріч вічним

соціально-економічним прагненням його, щоб із гасла "Вільна Україна" зробити гасло "Вільна Україна без хлопа і пана", щоб з'єднати всі прагнення в одне, щоб однобічне визволення розвинути у всебічне. Але друга частина Центральної Ради не знайшла в собі ні сили, ні мужності, ні бажання прийняти це гасло, вона великою більшістю голосів висловилась за орієнтацію на зовнішні сили, за покликання на поміч проти більшовицької навали німецьке військо.

Різниця в орієнтації цих двох груп зрозуміла. Одна з них, ота керівна, складалась переважно з людей не трудового походження, урядовців царських установ, дітей поміщиків, фабрикантів, священиків та адвокатів, журналістів, учителів, із людей, які не стояли близько до трудових мас української нації, які до революції не брали ніякої участи в підпільній, підготовчій до неї роботі, але які своєю освідченістю, своєю національною свідомістю робили вплив на більшість депутатів Центральної Ради, вели їх за собою. Вони майже всі називали себе соціялістами, бо тоді ця назва була синонімом визволення, бо то соціялісти своїми жертвами, своїм життям готували переворот в Росії й на Україні. Але по суті своїй, чи то соціяльній, чи психологічній вони не були соціялістами, сміливими революційними борцями. Та досить сказати, що мало хто з цієї течії був арештований коли-небудь царською жандармерією. Це були люди спокійні, звиклі до свого більш-менш привілейованого соціального становища, вони боялись "ексцесів черні", вони хотіли посуватись повільно, помаленьку. А крім того, вони не були дуже чесні з собою: вони обдурювали себе вірою в те, що український народ пройметься самою ідеєю соціяльних "ексцесів", а, обдуривши себе, вони з запалом дурили й інших і вели їх за собою.

Друга група складалась із представників суто трудових кляс української нації, селян і робітників. Вона була плоть од плоті народу і знала його потреби, прагнення, вірування. Вона знала, що національна свідомість його, забита сторіччям неволі, була не така велика, щоб заглушити соціяльні болі й інтереси, що небезпечно було віддавати ворогові, руському імперіалізмові, одягненому в більшовицьку форму,

керівництво отими болями та інтересами, що треба було, щоб українське ім'я було проводом у русі за соціяльно-економічне визволення нації.

Я належав до цієї другої групи. Я був сином робітничо-селянської родини, я з дитинства на собі самому знав гніт, приниження, визиск як соціяльного, так і національного характеру. Я з юних літ провадив боротьбу з цим віковічним злом нашої нації. Я прийшов до Центральної Ради не від царських "канцелярій", не від тихих посад, не від спокійного улаштованого життя, а від плугів, майстерень, підпілля, тюрмів, від життя непокійного, тяжкого, життя солдата підпільної революційної армії. І тому зрозуміло, що моя психологія була відмінна від психології моїх співробітників у Центральній Раді, що я інакше розумів український народ і його прагнення. Але я в той же час був головою Уряду і на мене спадав обов'язок виконати постанову більшості проводу Центральної Ради про заклик на поміч зовнішньої сили, німецької армії. Я не міг і не хотів брати на себе відповідальність за цей акт, який, на мою думку, мав принести Україні велике зло, і подав до демісії. Я був глибоко переконаний, що кайзерська німецька армія неодмінно мусить убити нашу революцію, мусить принести нам і політичну, і соціяльну, і навіть і національну реакцію... І, будучи так переконаним, я не поїхав разом з усією Центральною Радою і новим урядом її (з Голубовичем, с-р) на чолі назустріч закликаним німцям, а під чужим паспортом з дружиною своєю лишився з народом. Я хотів бути послідовним у погодженні з собою: я волів бути визнаним більшовиками й розстріляним ними, ніж іти назустріч реакції й самою присутністю своєю бути співучасником того заклику і всіх його наслідків.

На жаль, мої переконання справдились з цілковитою точністю. Кайзерські реакційні генерали, вигнавши більшовиків з України, не схотіли терпіти й демократію й швидко розігнали Центральну Раду, арештували проводирів її, наставили руського генерала П. Скоропадського за "гетьмана" й почали "пасифікацію" українського народу: засіяли Україну карними загонами, складеними з руських офіцерів, переважно синів поміщиків на Україні, які масово пороли селян, розстрілювали невдоволених, накладали на села й міста люті

контрибуції. Будучи в гущі народу, я на свої очі бачив, що дала нашій нації "орієнтація на зовнішні сили". Я на свої вуха чув, як українські маси кляли Центральну Раду, а з нею й Україну, як відрекались од самого імені українця. Мені в лице казали робітники й селяни про мене найтяжчі лайки (не знавши, розуміється, що "отой проклятий буржуй Винниченко, отой німецький запроданець" був їхнім співрозмовником, товаришем у партизанській боротьбі проти німецької реакції). А ще болючіше, що наші маси всею душою стояли за нашого національного ворога, за такого самого ката нашої держави, як і руські білогвардійці, що їх пороли, за більшовизм.

Це — одна фаза цього прикладу. Друга — не менш повчальна. Вернувшись до Києва з підпілля, заставши розгром Центральної Ради і проголошену руським генералом Скоропадським "федерацію" з Росією, підперту формованою ним армією з руських офіцерів, утіклих на Україну від більшовизму, будучи весь пройнятий люттю від "пасифікації", соромом за нас, болем за українське ім'я, я почав організовувати повстання проти німецької армії та її "гетьмана". Але, мавши такий болючий досвід, я виставив своїм співробітникам умову: об'єднати гасло національне з соціяльним, стати в оборону не тільки національно-державних прагнень, але й економічно-соціяльного визволення. Цю умову прийняли всі партії. Про деякі деталі з цього історичного моменту я буду говорити далі. Тепер тільки скажу: ті самі маси, які лаяли і проклинали при мені "Україну", тепер, коли вона звернулась до них, як захисниця їхніх насущних інтересів, коли виявила себе не "панською", а своєю революційною, трудовою, рідною всьому народові, тепер вони з ентузіазмом кинули свої плуги, майстерні, родини, дітей, жінок і тисячами посунули в армію Директорії. І через кілька місяців запеклої боротьби німецька армія, захопивши з собою свого "гетьмана", втікла з України. Український трудовий народ, в образі свого представництва, Трудового Конгресу, одноголосно висловився за цілковиту Самостійність і Незалежність Української Держави. І з того часу, терплячи всі наступи руського імперіалізму, витримуючи всі його катування, він усім єством тримає прапор української державности і тримає так, що сам ворог поштиво схиляє голову перед нею.

І яку саме орієнтацію він вибрав і провадить, це найкраще показує його найактивніша частина, його бойова еліта, Повстанська Армія, яка і словом, і чином доводить її на Україні, а не в еміграції. Слово її є в її декларації, викладеній в книзі "Позиції визвольного руху", всебічно визвольного. А чин його є безперестанний бій з гнобителями нашого народу, бій, який, відповідно до обставин, то стихає, то розгортається, але ніколи не перестає.

Оце треба знати всім борцям за визволення України. Та не тільки борцям, а й простим, щирим членам української нації, які насамперед їй хочуть добра. їм треба перестати входити із твердженнями про "прапор української державности" та про "Державні Центри" за межами України, перестати зневажати український народ і його тамошні бойові сили "орієнтацією на зовнішні сили", які немовби дадуть Україні визволення. Без орієнтації на свій народ, без його участі в боротьбі, без його всебічного зацікавлення і ентузіазму зовнішні сили нас роздеруть і задушать ще на сотні років.

4. НАЦІОНАЛЬНА РАДА.

А з цього з необхідністю випливає питання про Національну Раду та її так званий "Виконний Орган" — "Уряд".

Стара еміграція, а за нею й велика частина Нової еміграції, як сказано вже, називають Національну Раду "Державним Центром", "Передпарламентом", а деякі, поспішаючи, просто "Парламентом", а її "Виконний Орган" — "Урядом". Так,— коли визнати, що на Україні ніякої держави немає, що вона є тільки в еміграції, то тут, розуміється, повинен бути й Національно-Державний Центр її та Уряд. Коли ж визнати, що Українська Держава була і є тільки на Україні, то претензії купки людей на ролю Національно-Державного Центру є цілком безпідставні, а, крім того, дуже шкідливі. Українська еміграція є тільки невеличка частина української нації. Українська Національна Рада може бути представництвом тільки цієї частини нації, і ніяким чином не всього народу.

На ці такі цілком логічні зауваження захисники "Державного Центру" України в Німеччині наводять такі аргументи. Українська Нація, мовляв, не має змоги виявити свою волю, тому свідома частина її, еміграція, бере на себе цю ролю. А коли так, то вона має право звати себе Національним Центром. Крім того, вона носить у собі всі традиції української революції, вона зберігає законний ("легітимний", як вони для поважності кажуть) Уряд, вона стоїть на сторожі української державности, вона представляє собою перед іншими державами Україну.

Але на це є так само дуже просте й логічне зауваження: якщо українська нація за даного моменту не має змоги виявляти свою волю, то звідки ж ви знаєте, що вона доручила саме вам, оцій саме купці людей представляти її волю? Де ваші уповноваження? Хто вас вибирав на такий надзвичайно важний і відповідальний пост? Хто вас контролює, перед ким ви здаєте відчит за свою діяльність і за ті акти, які ви іменем всієї нації заключаєте і можете заключити? Коли у вас таких уповноважень немає, коли ви дієте самі від себе, то чи не чините ви державного злочинства?

Захисники таких дій спираються на спадщину, на "легітимність", на "приємственість" влади, на традиції української революції, Скрижалі якої вони, мовляв, вірно бережуть. Морально-національно вони, мовляв, мають цілковите право, хоч юридичного уповноваження не мають, воно є у них од духу української революції. На цій підставі вони й беруть на себе весь провід як над еміграцією, так і над усією нацією.

Отже, виходить, найважніша підстава їхньої "влади"— передані їм у спадщину традиції, принцип, дух української революції, дух її "Скрижалів", хранителями яких вони себе називають? Моральна легітимність? Так,— ця підстава особливо підперла претензії групи старої еміграції, дала їй перевагу перед претензіями інших груп. Нова еміграція, яка майже в усіх своїх розгалуженнях називає себе "революційною", розуміється, не хотіла виступати яким-небудь чином ні против Скрижалів, ні так само проти їхніх хранителів і носіїв. Навпаки,

вона хотіла й хоче щиросердно, гаряче, самовіддано хоче іти за тими Скрижалями, вірно виконувати їхні заповіді, продовжувати далі їхні традиції й накази. І тому вона уступила ролю проводу представникам тих груп, які колись творили оті Скрижалі. Але, правда, тут же вони самі кажуть, що ці групи в краю вже не мають сили, а на еміграції за ними стоїть малесенька меншість, а через те склад Національної Ради неправильний, несправедливий, він не відповідає реальному співвідношенню сил української еміграції. І на цьому грунті точиться непогодження в ній, через те паралізується її активність, ініціятивність, через те компрометується вся справа української еміграції. Тому представницький орган її, Українська Національна Рада подібна до воза, в який запряжено коней головами в різні напрями. Коли один кінь тягне в один бік, а другий у другий, а третій у третій, то віз мусить або стояти на місці, або безсило шарпатись. І мимоволі у багатьох членів еміграції виникає питання: що зробити, щоб віз ішов в одному напрямі, щоб справа посувалась наперед, а не шарпалась?

З цим самим питанням звертаються і до мене по мою думку. Я знаю: люди, які зацікавлені в тому, щоб бути "урядом", скажуть, що, заперечуючи право еміграції представляти всю націю і звати себе Державним Центром і Урядом, поставляться до мене особисто з такою самою ворожістю, як вони поставились з самого початку їхнього "урядування" на еміграції, в двадцятих роках цього сторіччя. В 1923 році я в статті "Єдиний революційно-демократичний фронт" писав: "Ідея української державности й визволення має найкращого носія в самому народі, в його національній свідомості. Вона живе там, на Україні, за неї весь час, щодня, на кожному місці борються українські працюючі маси, українська трудова інтелігенція... Коли десь на території Польщі зникне купка людей, що безвідповідально називає себе "урядом" і "носієм" ідеї української державности, то від цього ні ідея державности, ні боротьба за неї не зникнуть, а навпаки, тільки значно виграють..." За це "носії ідеї української державности" проголосили мене зрадником, большевиком, запроданцем і протягом десятків років провадили проти мене де могли в цьому дусі акцію, яка ще й тепер позначається. Отже, я не буду здивований, коли ці самі люди за цю саму мою критику поставляться з

тим самим запалом ворожнечі. Але, можливо, тепер ситуація трохи інша на еміграції, можливо справді, знаходяться такі члени української нації, для яких істина стоїть вище за інтереси тої чи іншої групи людей, які поставляться з обіцяною мені увагою й гідністю на мою відповідь на їхні запитання.

А запитання їхнє, що торкається Національної Ради, таке: чим пояснити оте розходження в Національній Раді та в еміграції й як його знищити?

Я довго і посильно, стараючись бути якомога об'єктивнішим, придивлявся до цього явища. Національно-державні розходження? Ні, всі без виїмку течії й групи української еміграції стоять на грунті цілковитої самостійности і Соборности Української Держави.

Політичні різниці? Ні, майже всі, за виїмкою спадкоємців руського генерала Скоропадського (які називають себе гетьманцями, не маючи в своїй соціяльно-політичній програмі нічого від колишньої зразкової гетьманської демократії) вважають себе за демократів, за противників всякого тоталітаризму.

Непогодження в соціяльно-економічних питаннях? Ні, усі групи майже без виїмку підписались під декларацією Національної Ради, в якій висловлюється певна соціяльно-економічна програма. Отже, в головному, в сутньому, немовби всі згодні між собою. А згоди, а дії, а дружньої праці немає. В чому ж причина? Наскільки я міг вияснити для себе, причина полягає в двох моментах: в психологічно-моральному та в схованому (усвідомлено чи неусвідомлено) соціяльно-політичному.

Розгляньмо момент психологічний. Особливою його рисою є недовір'я груп і осіб одних до одного. Вони зійшлись під тиском вищої ідеї, під примусом необхідності захищати її спільними силами. Так — абстрактно, розумом вони всі визнали цю необхідність, але конкретно та

ще в почуттях, в оцінках одних одними вони не можуть прийти до погодження і порозуміння.

Говорімо конкретніше. Певна частина еміграції (і то досить численна), так звана націоналістична, як сказав вище, вважає за несправедливий, невідповідний до фактичного стану речей розподіл представництва і керівних функцій в Національній Раді. Крім того, вони кажуть, теперішній провід у ній і в "уряді" не користується довір'ям великої частини еміграції через свої національно-політичні якості, це, мовляв, люди, які не викликають певности, що й в майбутньому не зрадять. Тому цей склад Національної Ради, а так само провід у ній треба змінити. А до того ще виникає сумнів, чи дійсно ж теперішній провід УНР є законний спадкоємець, хранитель і носій "Скрижалів Революції"?

І то не тільки серед так званих націоналістів, але й серед так званих демократів виникає цей сумнів і часом навіть у пресі пробивається. Члени тих і тих угруповань вже не раз зверталися до мене з проханням і, повторюю, навіть з вимогами взяти слово в цьому питанні. Я довго утримувався, сподіваючись, що відносини якось направляться і українська еміграція матиме якусь єдність і погодженість. Але бачу, що, незважаючи на офіційний оптимізм "урядових чиновників" щодо цього, того погодження нема, а розходження стає все гострішим. Отже згоджуюсь, що мовчання моє не може бути далі виправданим і я забираю слово в цьому питанні. І з цілковитою свідомістю своєї відповідальносте перед національним колективом як тут на еміграції, так особливо там, на Україні, я мушу заявити:

Так,— ті сумніви та недовір'я цілком справедливі. Ті люди, які звуть себе Національно-Державним Центром, "легітимними" спадкоємцями традицій української Революції і носіями її "Скрижалів", не мають на те ніякого права, ні національно-політичного, ні юридичного, ні морального. Та підстава, через яку їм довірено еміграцією провід у її представницькому органі, є фальшива. Еміграцію введено в блуд, а надто Нову, а надто ту, яка зве себе революційною і демократичною.

Ось докази цього твердження.

5. С. ПЕТЛЮРА.

Головними претендентами на ролю проводу "Уряду" є так звані петлюрівці, політичні спадкоємці Симона Петлюри, а з них особливо Андрій Лівицький та Ісак Мазепа, що прибрали собі нові назви, один "Президента", а другий "прем'єр-міністра". Ім'я Петлюри петлюрівці намагаються зробити національною святинею, іконою, символом усієї України ("Україна — це Петлюра, а Петлюра — це Україна"). Петлюра в їхній пропаганді—це святе ім'я, це — великий національний герой, це — святий мученик за ідею української державносте, що впав од руки ворогів її.

Я знаю: церковно-релігійні люди, звичайно, ставляться з ненавистю до людей, які сумніваються в святості їхніх ікон. Так само знаю, що молоді нації, які борються за свою свободу і незалежність, мусять творити собі героїв та кумирів, що мають підтримувати в них дух боротьби, героїзму, самовідданосте. І коли ці кумири, дійсно, є високоцінні, творчі, заслужені своїми якостями, своїми твореними цінностями, члени нації, обурення проти "святотатців" є нормальне, виправдане. Але чи є так у випадку Петлюри?

Я знаю, що в багатьох щирих і відданих справі нашого національного визволення людей я викличу проти себе обурення і, може, навіть ненависть за те, що я маю сказати. Але якраз у інтересах отої самої справи нашого визволення я мушу його сказати. Через цілий ряд обставин ім'я С. Петлюри зайняло помітне місце в процесі нашої боротьби, воно символізує певний сош'яльно-політичний напрям в українстві. Тому треба довше зупинити нашу увагу на ньому.

До Революції 1917 року С. Петлюра ніякими своїми якостями ні в політиці, ні в культурній чи громадській галузі не був помітний. У підпільній революційній роботі він не брав майже ніякої участи. Один

короткий момент після революції 1905 року він належав до Української Соціял-Демократичної Партії і писав у її органах малопомітні статті на біжучі теми. Кілька місяців він був навіть моїм співробітником у проводі нелегального органу партії, який Центральним Комітетом було доручено мені провадити в Галичині. Коли настала поразка тої революції й реакція, Петлюра від усякої участи в партії та взагалі в революційній боротьбі відійшов і жив обивателем, займаючи останнім часом посаду бухгалтера в якомусь підприємстві. Під час війни 1914—1917 рр. він жив у Москві й на якісь кошти видавав на руській мові місячник "Украинская Жизнь", весь тон якого був спрямований на пропаганду серед українців "бороться за Россию до победного конца", як тоді стояло гасло в усій дозволеній царським урядом пресі.

А в цей час уряд тої самої Росії нищив ті невеличкі легальні культурні досягнення, які вибороло було поступове українство (газети на українській мові, книги, театр). Всяке друковане українське слово було не дозволене. Найкращого представника і вождя українського легального руху Михайла Грушевського було заслано на північ Росії. І тільки один український голос на Україні пробивався до нації, голос не дозволений царським урядом, голос революційної партії, який у нелегальних відозвах і книжках кликав українців "до победного конца" над Росією, над тюрмою народів, до національно-державного і соціяльного визволення України. Будучи головою Центрального Комітету Соц.-Демократичної партії, я мав честь і радість тим голосом диригувати. Царський уряд це знав і його жандармерія ганялась за мною по всій Україні, і я мусив майже щотижня міняти фальшиві паспорти й місце проживання, навіть час од часу переїздити з України в Росію. Те саме робили й мої товариші по роботі.

І цілком зрозуміло, що вони палали гнівом і плювались од огиди, читаючи петлюрівську "Українську жизнь". Розуміється, приклонники Петлюри не матимуть змоги сказати, що такого факту не було, що Петлюра не видавав на російській мові журнал, бо це б була така смілива неправда, яка б сильно пошкодила їм самим. Але вони, можливо, будуть пробувать казати, що С. Петлюра не кликав до

"победного конца Россіі". Та на це є одне просте заперечення: не то що на українській, а навіть на руській мові не дозволялось видання, в якому не було б російського "победного" патріотизму. За що б і для чого русский уряд дозволив якомусь бухгалтерові видавати журнал про якусь там "украинскую жизнь"? Тільки за те і для того, щоб кликав він і "малоросів" до того самого "конца". А крім того, ще з одною метою: щоб ствердити, що української мови ніколи не було, що "малороси" "прекрасно понимают по-русски", що "никакой Украиньї не бьіло, нет и бьіть не может", що Росія і Україна це є одне. Товариші мої запевняли, що гроші на видання тої "Украинской жизни" давав Петлюрі російський уряд. Я це подаю не як факт, а як ілюстрацію тої опінії, яка була в українстві про С. Петлюру. І так само, як цілком зрозуміло, що українське громадянство, коли вибухла революція і настав час одвертої боротьби України за своє визволення, довірило керівництво нею тим людям, які цієї боротьби ніколи не лишали: Грушевському і моїй скромній особі, поставивши першого на чолі Центральної Ради, а мене головою першого Уряду України, Генерального Секретаріату; Центральної Ради. Ні Симона Петлюри, ні Андрія Лівицького, ні Ісака Мазепи не було тоді в революційному проводі.

Але як же і через що С. Петлюра, цей захисник Росії, став Генеральним Секретарем військових справ і "Головним Отаманом" революційного уряду України?

Я твердо вирішив казати правду і, яка б вона не була прикра та навіть понизлива для нашої національної гордости, я мушу її не ховати. Симон Петлюра дістав цей пост через нашу тодішню національну бідність. Українська нація на той час (1917 р.) була до такої міри винищена руським імперіялізмом, її інтелігенція була до такої міри з одного боку русифікована, а з другого задушена царською жандармерією, що перший момент Центральна Рада не могла сформувати уряду просто через брак відповідних людей і то... смішно сказати, через брак дорослих осіб. Найчисленніша на той мент українська партія (партія соціялістів-революціонерів) не могла виставити кандидатів на міністрів старше віком 25 років. А партія

соціял-демократів була настільки розбита передреволюційними арештами, тюрмами, засланнями, що під той мент мала велику обмаль людей. І мені, як голові Уряду й Центрального Комітету Партії, для престижу її треба було хапатись за всякого, хто виявляв себе прихильником, або членом соціял-демократії. Тому, коли пізніше приїхав до Києва з фронту Петлюра, як делегат якоїсь військової частини руської армії, і коли заявив, що він хоче вернутись в соціял-демократичну партію, я... "забув", "простив" йому його ренегатство, його "победньїй конец", і ввів його в Центральну Раду, а Центральний Комітет с-д партії за моєю порадою виставив його кандидатуру на незайнятий (через той самий брак людей) пост Генерального Секретаря військових справ (поки знайдеться кращий кандидат). Не через те, що С. Петлюра розумівся на військових справах, не через те, що він виявляв коли-небудь нахил до війн, ні (знову сором сказати), просто через те, що він носив військовий одяг і був делегатом з фронту. Він не був навіть ні офіцером, ні солдатом, а якимсь "чиновником"— урядовцем російського "Союза Земств и Городов", одягненим у солдатську форму.

(Мій "прощальний" стан легше зрозуміти, коли знати, який тоді, за перших часів революції, був загальний психічний стан, стан захвату, ентузіазму, віри в викликані сили нації, стан, у якому прощались всі минулі помилки, гріхи, злочинства, коли всіх кликалось на працю, на боротьбу).

Розвиток подій залишив Петлюру на цій посаді. Він, розуміється, ніякого ні знання, ні уміння, ні талантів у військових справах не виявив, але пройнявся великою честолюбністю. Прибравши собі титул "Головного Отамана", він дбав за зверхній бік своєї функції, весь свій час уживав на наради та на "накази по армії", якої не було, правив урочисті служби божі й кінець кінцем так занедбав справу реального формування українського війська, що Центральна Рада мусіла висловити йому догану й позбавити його за нездатність і недбальство поста Генерального Секретаря військових справ.

Тут я дозволяю собі сказати кілька слів з приводу тих закидів, які робляться соціялістами за немовби їхнє нехотіння чи невміння організувати українську армію. Люди, які роблять такі закиди, очевидно, ще зовсім молоді, або ж коли старші віком, то такі, які не були тоді на Україні й не брали участи в революції. Формувати армію тоді, коли вся російська армія кидала зброю й з ненавистю ставилася до всякого, хто закликав чи примушував її продовжувати війну, хто не пускав додому, божевілля? Большевизм тільки на цьому й зумів захопити владу, що руйнував армію, що обіцяв негайний мир, негайну землю, негайний поворот солдатів додому. Як же можна було спокусити українських селян і робітників іти знову в армію? Чим їх привабити? Національними гаслами, яких вони ще не розуміли й не відчували? Тут знову виступає старе питання: погодження національного інтересу народу з соціяльним. Центральна Рада, покладаючись тільки на національний момент, почала організовувати не регулярну армію, яка була огидна масам, а так зване "Вільне Козацтво", військо суто українське, творене на базі національного почуття. Ці заходи дали слабенькі результати, на Вільне Козацтво не можна було покладати захист наших національних позицій. Я вніс проект організації української армії, збазованої на погодженому інтересі (соціяльно-економічному і національному), себто формування української селянської армії для захисту української землі. Я пропонував гасло: "Українська земля для українських селян". Більшість у проводі Центральної Ради злякалась радикалізму цього голосу, яке могло посунути селян на негайне вигнання поміщиків і чужоземних власників, навіть селян (руських, німецьких, польських). Але це була єдина база, на якій ми могли б за того менту творити справжню армію, а не аматорів у шапках з червоними шликами, які, не маючи ні знання, ні дисципліни, або гинули без потреби, або розбігались. Спокійні статечні елементи Центральної Ради хотіли творити армію і державу в бурі революції під парасолем.

Коли вважати С. Петлюру та більшість отих "спокійних людей" за соціялістів, то, розуміється, частина вини за неудачу в твореннї української армії лягає на них. Але не вся і не більша навіть. Національна армія якогось народу робиться не в кілька тижнів і не

відозвами та запальними промовами. Це — продукт всього державного організму. А того організму у нас ще не було, ми тільки викликали до життя ті сили, які мали творити його, які його й творили, але скільки тяжких років, скільки жертв пішло на створення його!

Одначе, ті міркування не закидають Центральній Раді несправедливості щодо С. Петлюри. Центральна Рада сама добре знала всі трудноті, що стояли на перешкоді в твореннї армії, і коли вона робила все ж таки догану й скидала С. Петлюру з посади Генерального Секретаря, то, значить, було за що, значить, та шкода, яка робилась ним, була кричуща.

Але така оцінка його особи Вищим Органом Нації, не знищила в цій людині її специфічні риси: тої "саморекламності", яка йому закидалась в догані. Коли німецька армія, закликана Центральною Радою, окупувала Україну, С. Петлюра під тою самою назвою "Головного Отамана" на чолі малесенького загону, що він його зібрав, в'їхав (за німцями, розуміється) до Києва "на білому коні", як завойовник і визволитель України. Та коли б тільки такими вчинками обмежувалась його честолюбність, йому можна було б їх простити з маленьким усміхом. Але були інші вияви її, на які легеньким усміхом не можна було реагувати.

Як сказано було вище, коли кайзерська армія, вигнавши більшовиків з України, схопила за горло українську демократію руками поставленого нею гетьмана, руського генерала Скоропадського і зробила замах на нашу самостійність, дозволивши отому руському генералові в порозумінні з іншими своїми руськими колегами оголосити так звану "федерацію" з Росією, я розпочав організацію повстання проти німців і Скоропадського. (Я пишу "я", бо навіть Центральний Комітет Соціял-Демократичної Партії, якої я був головою, більшістю голосів висловився проти моєї "авантюри", як він назвав мій проект). С. Петлюра і в цьому організаційному акті Української Революції не брав ніякої участі, він навіть не був якимсь помітним членом Національного Союзу, який мав грати велику роль в цій акції. Коли говорити про якихось національних героїв на цьому етапі української революції, то перше місце належить Є.

Коновальцеві, голові полку Січових Стрільців, який стояв у Білій Церкві, та його штабові, які не вагаючись прийняли мою пропозицію підняти повстання проти німецької і руської офіцерської армії, сформованої Скоропадським. І Є. Коновалець, і його товариші, і я, розуміється, та мої товариші з Національного Союзу, втаємничені в змову (надто Микита Шаповал), всі ми прекрасно знали, що акція наша була майже безнадійна, що виступати нам з одним полком регулярного війська проти окупаційної німецької армії в кілька сот тисяч чоловік плюс руcько-офіцерська армія, була з мілітарного штандпункту цілковитим божевіллям. Але з національного штандпункту це була необхідність, це був акт, який мав очистити тему "Україна" в очах народу, плюндрованого, катованого панами-гетьманцями, поміщиками та німцями, закликаними українським урядом. Ми йшли на самогубство, яким хотіли вернути зганьблену українську честь.

І тут же додам: коли полк Січових Стрільців виявив воістину героїзм, виступаючи на такий одчайдушний, нерівний бій, то не менший героїзм виявив Національний Союз, члени всіх українських партій, які свідомо, самовіддано йшли на риск смерті. І то смерті без зброї в руках, як січові товариші, а беззбройні, беззахисні. А риск цей був цілком явний. Німецько-гетьманський уряд уже знав про готування повстання. Йому було відомо навіть про день останніх Загальних Зборів Національного Союзу, на яких мав бути вибраний Вищий Орган Влади Революції, Директорія. І того вечора гетьманські руські офіцери у бліндованих автомобілях гасали з кулеметами і бомбами по всьому Києву, шукаючи той будинок, де відбувалось те надзвичайне засідання. Коли б вони його знайшли, ми не були б живими вже з того самого вечора, ми знали, що гетьманською "Охранкою" було постановлено розстріляти нас усіх на місці без усякого суду. (Як серед нас не знайшлось зрадника, я й досі не можу зрозуміти).

Але нас не було знайдено, і Національний Союз під грохіт руських бліндованих автомобілів, що пролітали повз нас, провів своє останнє перед повстанням зібрання і вибрав Директорію, на чолі якої поставив голову Національного Союзу Володимира Винниченка. Вибір інших

членів її в тій обстановці був поспішний, деякі кандидатури, намічені заздалегідь, або не були присутні, або відмовлялись, нові не обговорювались, тим пояснюється той "чудний" склад Директорії, який потім їй закидався. Так, з деяких поглядів цей склад був чудний. Але з погляду того менту, це був склад людей мужніх, самовідданих, воістину героїчних. Ф. Швець, А. Макаренко, П. Андрієвський знали, що членів Директорії буде в першу чергу розстріляно руською офіцерньою німецького "гетьмана", яка гасала по Києву, шукаючи нас. І вони не відмовились взяти на себе запропонований пост у керівному органі революції, як те зробили інші.

Але головна мета, якої ми прагнули, затвердити ідею демократичності Вищої Влади, колективності, а не персональності її (в опозицію призначеному німцями маленькому комедіянту-гетьманові) була досягнена, ідея державної всеукраїнської політичної акції була зафіксована: повстання проти німецької реакції, проти поневолення національного і соціяльного заявлялось акцією всіх течій української нації, а не одною якоюсь групою, чи ще більше одною якоюсь особою на зразок "гетьмана".

Та на великий жаль, її було з самого початку забито якраз отою персональністю, з першого виступу повстання було нею зафарбовано весь рух. Ким?

Симоном Петлюрою.

Велика частина вини за це, каюсь, лягає на мене. Бажаючи зібрати якомога більше сил для справи, не нехтуючи найменшою можливістю збільшення їх, одсуваючи на бік усякі особисті оцінки, я перед самим днем Останнього Зібрання Національного Союзу запропонував С. Петлюрі, який нічого про акцію повстання не знав, взяти в ній участь, навіть виставити свою кандидатуру в члени Директорії,— я хотів використувати для загальної справи ту його саморекламність, яку він так старанно провадив. Він довго вагався, виявляв ознаки страху, недовір'я. Я заспокоював його, скільки міг і нарешті він згодився. Тоді я

відкрив йому день, місце і годину Загального Зібрання Національного Союзу, на який він мав прибути для спільного, товариського обміркування необхідних заходів і для захисту своєї кандидатури в члени Директорії, як колективного органу влади, як вираз акції всього організованого демократичного українства, а не якоїсь одної особи. Але чесно попередив, що всім нам загрожує велика небезпека. С. Петлюра на це нічого не відповів і пообіцяв неодмінно бути на тому засіданні.

Він на ньому не був. Думаючи, що йому завадила якась непоборна перешкода, я сам виставив його кандидатуру в члени Директорії й захистив її. Тільки йому не сталась ніяка перешкода. Замість того, щоб іти на риск, він вибрав інше: знаючи від мене в загальних рисах про план усієї акції, він поспішив поїхати до Білої Церкви, до полку Січових Стрільців. Заявивши їм, що він приїхав од Національного Союзу з дорученням почати акцію повстання, від свого імені видав відозву до українського народу з закликом здіймати те повстання. Січові Стрільці, не мавши змоги перевірити в Національному Союзі подані С. Петлюрою дані й не припускаючи, що він міг учинити такий акт без ухвали всіх партій і Вищого Органу Влади, дисципліновано виконали його домагання.

А коли Директорія і члени Національного Союзу поодинці змогли пробратися через німецько-гетьманські кордони, що оточували Київ, то відозва, підписана "Головним Отаманом С. Петлюрою" про повстання вже ширилась по Україні. І вся акція зразу набрала отого характеру персональності, якого так боялися ініціатори й організатори повстання, почався рух не український, не державно-національний і соціяльний, а Петлюрівський, не Національний Союз і його вибраний Вищий Орган керували ним, а якийсь Петлюра, якийсь головний отаман, такий самий, як були вже різні бандитські отамани на Україні за того часу,— Махно, Тютюнник, Григоріїв та інші.

Народ поставився з недовір'ям до заклику Петлюри і перший час повстання успіху не мало. Але коли з'їхалась Директорія та члени партій і Національного Союзу, коли стали перед довершеним фактом і перед

питанням, що робити, коли вирішили виправляти шкоду й від свого імені кликати народні маси до революції, тоді рух одразу набрав сили. Але тим було немовби санкціоновано тавро петлюрівщини, покладене спочатку. В інтересі всієї акції Директорія мусила замовчати злочин Петлюри, і тим знов таки немовби узаконити весь рух як петлюрівський... Маси, так мало виховані тоді в національно-державному сенсі, діставши немовби підтвердження заклику Петлюри, досить легко сприйняли це тавро і звали себе не українцями, не членами української революційної армії, а петлюрівцями, "петлюрчиками".

Всі свідомі елементи революції, члени Національного Союзу, партій і Директорії (за виїмком, розуміється, Петлюри) намагались усякими способами зменшити шкоду від тавра петлюрівщини, підкреслювати національний, республіканський, демократичний характер нашого руху, але вороги українського національно-державного відродження, спочатку руські білогвардійські реакціонери, а потім навмисне весь час підтримували це тавро, навмисне не називали українську революційну армію армією українською, навмисне називали всіх національно свідомих борців за українську державність петлюрівцями, себто немовби бандитами, на кшталт махнівців, григоріївців та інших бандитів. Цим своїм виявом честолюбності С. Петлюра спричинився до затемнення і гальмування національно-державної свідомості народних мас, до великої шкоди всій боротьбі нашій.

До цього додалась іще одна риса цієї людини: її органічна безпринциповість. С. Петлюра не мав ніяких виразних, твердих ні соціяльних, ні політичних, ні моральних, ні навіть національних принципів. Останнє підкреслення повинно особливо вразити його приклонників, й викликати проти мене особливе обурення. "Як, національний герой, визволитель України не мав національних твердих принципів?!" Так,— не мав, з великим сумом мушу повторити це твердження. А доказом тому є насамперед безперечний факт видавання на руській мові журналу, який мав тільки шкодити українській справі. Коли б людина мала тверді національні принципи, вона не могла б

робити цього навіть під примусом. Коли в еміграції є люди, які були в проводу Центральної Ради, вони повинні пам'ятати одне питання, яке розглядалось у початку урядування Генерального Секретаріяту, яке підняв перед Грушевським і мною С. Петлюра, а саме: вимагати від Временного правительства Росії, щоб воно прийняло С. Петлюру в свій склад як товариша прем'єр-міністра Керенського. Це домагання Петлюри видалось нам настільки диким, що ми навіть його не розглядали. Але воно дало підставу судити про його національну твердість. Так само учасники керівних органів революції повинні пам'ятати, що С. Петлюра ніколи нічим себе не виявив у них, ні одної ідеї, ні одної резолюції, ні одного законопроекту він не вніс на розгляд уряду чи Центральної Ради, навіть у галузі його власного "ресорту". Це була людина з хворим інстинктом оцінки. Для кращого вияснення цієї особливості С. Петлюри я наведу один уступ із моєї згаданої уже праці "Конкордизм", який розглядає цей інстинкт.

"В боротьбі за існування інстинкт егоїзму людини виділив із себе ще одне розгалуження: (під)інстинкт оцінки. Протягом сотень тисяч років людина, живучи в товаристві подібних собі і залежачи від них, старалася тим чи іншим способом заслужити їхню увагу, пошану, любов, себто добру оцінку. Це старання зробилося теж спадковою звичкою і почало передаватися від батьків дітям. І за наших часів ця сила іноді займає таке місце в людині, що їй підлягають усі інші сили, не включаючи таких поважних, як, наприклад, інстинкт самозбереження. Ми майже на кожному кроці можемо спостерігати випадки, коли люди, ради оцінки своїх ближніх готові жертвувати навіть найціннішим для них, своїм життям. Ми бачимо, як людина все своє життя присвячує якій-небудь праці, яка, може, тільки після її смерті зможе дати людям конкретну користь і значить, їй оцінку. Сама та людина ніколи тієї оцінки почувати не буде, але сама свідомість, що вона буде, дає їй відбите від майбутнього задоволення, радість і бажання її заслужити. "Найшляхетнішою формою цього підінстинкту є так звана славолюбність. Згага слави — це є спадкове бажання мати оцінку співчленів свого колективу, головним чином, оцінку своїх якостей (знання, уміння, таланту, сили і т. ін.). Учений, письменник, громадський

діяч, політик, що не мають славолюбності, себто, що не прагнуть бути найціннішими, найкориснішими в своїй галузі, цим самим показують, що вони не мають достатніх для цього сил...

"Але є інша форма підінстинкту оцінки, яку можна назвати "шарлатанською", це так звана "честолюбність". їх часто сплутують, називаючи обидві честолюбністю. Правда, обидві вони походять з одного коріння, тільки з тою різницею, що в шарлатанській славолюбності бажання оцінки є якнайбільше, а цінностей якнайменше.1 така славолюбність тепер трапляється значно частіше, ніж перша. Багато людей домагається всякими способами оцінки не самих своїх цінностей, яких у них дуже мало, а головним чином виявів тої оцінки, відзнак її влади, орденів, парадів, титулів, реклами, статей, рецензій, пам'ятників тощо.

"А надто в політиці часто буває, що люди, висунені наперед свого колективу сприятливим для них збігом обставин, або отою своєю жадною згагою оцінки, робляться "національними героями" і "славетними" без відповідальних тому якостей...

Такою людиною був С. Петлюра. Метою і сенсом його діяльності була самореклама, здобування отих верхніх виявів оцінки. Не маючи ніяких великих внутрішніх духовних якостей, які творять великі громадські цінності і тим викликають справжню "популярність" — славу, він мусив удаватись до інших засобів. І тим пояснюється його любов до парадів, до пишних "наказів по армії", а так само отой злочинний супротив національній революції, виступ поперед Директорії. 1 всі подальші дії цього по суті нещасного хворого чоловіка були виявом отої форми підінстинкту оцінки, яка спричинилась і до його передчасної й драматичної смерті.

І вона ж була причиною ще одного вчинку С. Петлюри, який мав велику вагу для розвитку дальших подій нашої революційної історії. Я про цей вчинок уже згадував не раз, але його емігрантська преса

замовчувала. Тому я вважаю за корисне для вияснення істини і для характеристики С. Петлюри ще раз згадати про нього.

Ми вигнали німців і їхнього "гетьмана" з України. Але ми були знесилені, нам треба було спокою хоч на час, щоб зібрати свої сили, щоб закріпити свою відбиту самостійність. Тому Директорія охоче прийняла пропозицію советського уряду припинити війну (яку він, користуючись нашою боротьбою з німцями й гетьманцями, сам же розпочав проти нас). Для завершення переговорів і підпису миру Директорія вислала для цього до Москви свою делегацію на чолі з Семеном Мазуренком, членом соціял-демократичної партії.

Советський уряд зробив цю пропозицію з необхідності: йому так само, як і нам, треба було боротись на два фронти: проти української армії і проти своїх руських білогвардійців. Розуміючи таке становище Москви і бажаючи використати його, я, як голова Директорії і керівник зовнішньої політики, дав директиву нашій делегації непохитно стояти на умовах миру, вироблених Директорією. Вони були такі (в головних рисах — не текстуально): Цілковита самостійність Української Народної Трудової Республіки, припинення воєнних дій, вивід всіх військових частин Росії з території України, поміч військовими засобами українській армії. За це Українська Держава зобов'язувалась заключити з Москвою тимчасовий воєнний Союз проти білогвардійських руських армій та всіх сил, які їм помогали, хоч би й сил Антанти.

Після довгих і гарячих дебатів у Центральному Комітеті й Політбюро РКП Ленінові вдалось перемогти противників миру з Україною і схилити більшість керівних органів компартії прийняти наші умови. Самостійність і незалежність України була офіційно визнана в відповідній резолюції й мирний договір підписано з боку Росії головою советського уряду В. Леніним та Наркомом Закордонних Справ Чічеріним, а з боку Української Держави — головою української делегації Семеном Мазуренком. Семен Мазуренко зараз же прямим телеграфним проводом повідомив про це свій уряд і попрохав ратифікації Директорією цього великого акту, його повідомлення прийняв С.

Петлюра, який завідував військовим телеграфом, але Директорію про це не повідомив і ратифікації договору, розуміється, не сталось. С. Мазуренко кілька разів домагався відповіді, але не міг дістати її. Він хотів вернутись на Україну, щоб особисто привезти заключений договір, але з наказу Головного Отамана С. Петлюри його на кордоні не було пущено на Україну. І таким чином, цей величезної ваги для нашої державності акт було сховано від українства і вся дальша боротьба за неї пішла таким нещасливим для нас напрямом. Москва, не діждавшись ратифікації мирного пакту, зважаючи мовчання Директорії за небажання миру, відновила воєнні дії, зайняла Київ, натиснула на розбиту українську армію і витиснула її за межі України до Польщі.

Прихильники С. Петлюри та тої орієнтації, якої він тримався і, очевидно, співучасники його дій, заперечують сам факт мирного договору з Москвою, а тим самим і вчинок С. Петлюри.

Але проти цього заперечення промовляє цілий ряд безперечних фактів і законів логіки. Перший, всім відомий факт є той, що Директорія вислала мирову делегацію до Москви, його ніякі прихильники Петлюри не можуть заперечити. Другий факт є той, що уряд Директорії ніякої відповіді, ні негативної, ні позитивної, ні від Московського уряду, ні від свого посла не одержав. Чому? Адже Москва сама зачала ці мирові переговори, адже вона була більше зацікавлена в мирі, ніж ми, бо вона не мала тоді досить сил для боротьби і проти нас, і проти білих руських. Крім того, вона високо цінила наші сили, вона бачила, як народні маси відгукувались на заклик Директорії, як бились під її проводом. А до того ще вона боялась помочі нам з боку Антанти. Отже, чого б їй було хоч би тимчасово не усунути одного з своїх ворогів, хоч би нещиро, не заключити з нами миру?

Далі. Чого більше тижня більшовицьке військо стояло перед Києвом без руху, після того, як український гарнізон (без достатніх підстав) покинув місто? (Як я потім довідався, воно мало наказ з Москви не порушувати перемир'я, ждати кінця мирових переговорів).

Четвертий факт. Чого наш посол не подав нам ніяких вісток про свою місію? Й про самого себе? Зрадив нас? Перейшов на бік большевиків, бачучи, що большевики не хотіли заключати миру? Але коли б це було так, то большевики в цілях пропаганди неодмінно зараз же широко про цю подію оголосили б. Але ніякої зради й ніякого про неї оголошення не було. Не допущений Петлюрою до Директорії, він мусив вернутися до Москви, до своєї делегації. В 1920 році, коли я їхав на Україну через Москву, він зробив мені офіційний доклад-рапорт про свою місію, про підписаний договір, про всю подію. В тодішніх моїх переговорах з Московським Урядом мені так само офіційно було підтверджено і Міністром (Народним Комісаром) Закордонних справ Чічеріним і членами Політбюро факт підпису договору й визнання Московським Урядом Самостійності й незалежності Української Держави.

І нарешті ще один факт. Чого Чічерін і такі відповідальні особи, як члени Політбюро РКП, коли я приїхав до РСФСР, проводили зо мною такі довгі та пильні переговори про самостійність Української Держави? Чого Зінов'єв, Каменєв, Троцький, Сталін по черзі вели зо мною чистий торг про границі двох держав? Троцький, обурений моєю непіддатністю й "зажерливістю", аж закричав раз: "Так ви хочете захопити суто руські землі в вашу Україну!" Чого Сталін переконував мене цілу ніч прийняти тісніше співробітництво з РСФСР, а Раковський готував уже всі справи, щоб передати їх мені, новому голові українського уряду?

Відповідь на всі ці "запитальні" факти може бути тільки одна: не через те, що Політбюро РКП так високо оцінювало мою особу і не того, що воно хотіло когось обдурити цими переговорами. Воно могло абсолютно ніяких переговорів не провадити зо мною, а коли треба, арештувати мене. Ні, воно мусило так робити, бо була офіційна постанова Центрального Комітету й Політбюро про визнання самостійності Української Держави й її хоч-не-хоч треба було виконувати, коли вони не хотіли розладу в своїй власній партії. (Про самий момент передачі мені потім влади на Україні й про скасування цієї постанови — мова буде далі).

Прихильники С. Петлюри на підсилення свого заперечення можуть висунути такий аргумент: для чого, мовляв, було С. Петлюрі ховати від Директорії й українського народу такий надзвичайно важливий акт? Невже він не міг розуміти, які величезні наслідки міг дати факт визнання Самостійності України Росією? Та люди зовсім без ніякої фантазії й політичного передбачення можуть уявити собі, як могла б Україна використувати і на міжнародному терені, і всередині себе такий щасливий (хоч, припустімо, і тимчасовий) збіг обставин, як вона могла б зорганізувати й зміцнити свою державність. І це зміцнення могло б бути серйозним. Українська Держава могла утриматись. Большевизм тоді не мав сили. Україна, користуючись цим моментом, могла б так зміцнити свою силу, що Росія не так легко могла б подолати її, коли б і управилась зо своїми білими. С. Петлюра, розуміється, міг би це розуміти і треба було, щоб він був або божевільний, або просто страшним ворогом України, щоб отаке зробити. Це — кажуть прихильники — неймовірно, а коли так, то це значить не правда, такого факту не було.

Так, вчинок дійсно злочинний, але дуже ймовірний, коли мати на увазі, на які ще страшніші злочинства ідуть люди ради своєї хвороби честолюбности (Сталін, наприклад) або ради свого іншого особистого інтересу. Міг же Петлюра ради своєї честолюбности зробити злочиН — перехоплення прерогативи Вищої Влади і надання своєї персональної марки всьому національному рухові й тим іти на риск дискредитації й провалу його. Чого ж би він не міг зробити іншого, коли він вимагався його особистим інтересам?

А який же міг бути особистий інтерес у Петлюри сховати від українського народу мирний договір з Москвою? — може виникнути питання. Особистий інтерес його був реальний. Він знав, що заключення миру з Росією, установлення релятивного спокою й організаційної творчої роботи в Українській Державі неодмінно позбавить його участі в уряді, саморекламної ролі "Головного Отамана",— всього, зв'язаного з нею. Він знав про те, що військові фахівці ставились з неповагою і насмішкою і до його неуцтва у воєнних діях та в організації армії. Йому було відомо, що штаб полку Січових Стрільців після вигнання німців і

Скоропадського прислав до мене делегацію на чолі з Коновальцем (в складі якої був Сушко і, здається, Мельник) з пропозицією усунути С. Петлюру з його посади керівника військовими справами, розпустити Директорію і взяти всю владу в свої руки. Я розумів їхнє невдоволення Петлюрою і всім безладом, який панував у військовій галузі, але, вважаючи такий акт за відповідальний всім тим засадам демократії, на яких будувалась Українська Держава, я запропонував поставити це питання на вирішення вищого Законодавчого Органу Нації, Трудового Конгресу в другій його сесії. Є. Коновалець і його товариші прийняли мою пропозицію і згодились ждати того вирішення. С. Петлюрі, повторюю, було все це відомо і він знав, що на цій сесії він мусить піти до демісії. Отже, його особистий інтерес вимагав недопущення тої сесії, а через те і миру з Москвою, бо, поки тяглась війна, скликання Трудового Конгресу було неможливе.

Крім того: не маючи своїх власних твердих соціяльних принципів і виконуючи імперативні накази своєї честолюбности, він був слухняним портпаролем тих груп українського суспільства, які лестили його честолюбність, які виявляли до його особи надмірну прихильність (у своїх, розуміється, групових соціяльних інтересах). Такими групами були і дрібнобуржуазне царське "чиновництво", що поспішило українізуватися; земельні власники, поміщики та "куркулі", у яких Трудовий Конгрес і взагалі вся українська революція відібрала землю; нарешті, отамани, які формували свої власні загони й оперували на власну руч по різних кутках України. Але оперували вони не тільки проти большевиків, але й проти українського селянства й робітництва та ще проти євреїв. Отамани походили переважно з тих куркульських елементів та царських урядовців, головним чином поліції (пристави, урядники, жандарми). Крім того, були серед них білогвардійські агенти-провокатори, які навмисне для дискредитації українського руху, "України", штовхали отаманів на всякого роду ексцеси соці-яльного і національного характеру. Так, наприклад, вони розганяли з'їзди селян, які складали свої побажання для сесії Трудового Конгресу, і неслухняних масово пороли; вони розбивали, трощили професійні союзи робітників, вони ж робили єврейські погроми по всій Україні. Ці акти

викликали величезне обурення у населення, підривали довір'я до української влади та до самої ідеї національно-державного руху і схиляли працівні маси до большевизму. Директорія це бачила і настійно, категорично вимагала від Головного Отамана, щоб він припинив ці злочинства своїх малих отаманів супроти України. Але він не виконував постанов Директорії. Не виконував через те, що він був ідейним прихильником тих поліцаїв, поміщиків, куркулів, погромників. Він, повторюю, ніяких своїх твердих ідей не мав, а не виконував через те, що не хотів рішучими заходами, репресіями підривати свою популярність у тих злочинців, які вважали його за свого представника і вождя.

Отже, цілком натурально, що він не міг і не хотів заключення миру з Москвою і скликання Трудового Конгресу, Конгресу отих поротих і громлених селян та робітників. Орієнтація його прихильників, а тим самим і його власна, була не на селян, робітників, Трудовий Конгрес, не на внутрішні сили нації, а на зовнішні, соціяльно поріднені з ними, на капіталістичні держави Заходу, на так звану тоді "Антанту", яка присилала свою військову поміч білогвардійцям руським проти большевиків та українських "сепаратистів", як вони нас називали, та ще на шляхетську Польщу. Сховавши від українського народу договір з Москвою, вони рахували на те, що Директорія, не дістаючи з Москви ніякого повідомлення про мирні переговори і пояснюючи це її небажанням іти на мир з нами, стане на їхню орієнтацію. Розрахунок був правильний: на жаль, так і сталось.

Пояснюючи отак мовчання Москви, Директорія більшістю голосів прийняла пропозицію Петлюри вислати делегацію в другий бік: до полковника (чи генерала?) Фрейденберга, командира військових сил Антанти, що стояли на півдні України. На чолі цієї делегації було поставлено так само члена соціял демократичної партії Ісака Мазепу.

І от цікаво зрівняти ці дві делегації, вислані Директорією. Голова делегації до Москви Семен Мазуренко приїхав туди як посол Української Самостійної Держави на запрошення Російської Держави. Точно виконуючи дані йому директиви, він стояв твердо, непохитно на своїх

позиціях, тримався з гідністю посла великої Держави, і незважаючи на всякі заходи московського уряду, на всякі умовлений і ласощі, не уступився ні на крок й досяг поставленої його урядом мети.

Трохи інше було у другої делегації на чолі з Ісаком Мазепою. Французький полковник Фрейденберг прийняв їх як жалюгідних прохачів, говорив з ними брутально, тоном жандарма, ніякої помочі навіть не пообіцяв і поставив вимогу: "Вигнать як собак Винничепка і Петлюру,— Винниченка, як большевика, а Петлюру — як бандита". І це все.

З такими досягненнями і рапортом повернулась ця делегація від "зовнішніх сил". На запитання деяких членів Директорії, як же реагувала делегація Української Держави на брутальність і образу, винесену вищій владі України при її посадах, голова тих послів Ісак Мазепа з ніяковістю дав зрозуміти, що це було прийнято ним і його товаришами мовчки й покірно. Директорія не заняла ніякої виразної позиції.

Після цього засідання прихильникам орієнтації на "внутрішні сили" стало видно, що дальше співробітництво з орієнтацією на сили зовнішні цілком унеможливлене. Майже всі революційні елементи почали кидати Директорію, одні виїздили за кордон, другі "пірнали" в народ, а треті з обурення переходили до большевиків. Заявивши Директорії про неможливість для мене праці в таких умовах і не хотячи нести відповідальність за дальшу політику Директорії, я тимчасово, до скликання другої сесії Трудового Конгресу, відійшов од участі в її діях і виїхав за кордон. Я виразно заявив, що усуваюсь тимчасово і не подаю до демісії, бо подати я міг тільки тому вищому Органові Держави, який мене настановив на цей пост. Ніякого іншого голову Директорії Трудовик Конгрес не намічав, так само, як і заступника йому. Я виїхав до Австрії, а вся Директорія на чолі з Петлюрою, який у порушення постанови Трудового Конгресу зараз же по моїм виїзді прибрав собі назву голови Директорії, виїхала з рештками розбитої армії до Польщі, до одного з елементів тих "зовнішніх сил".

Перед виїздом за кордон я зробив іще одну спробу відхилити С. Петлюру і його співробітників од орієнтації на зовнішні сили. Я запропонував план повстанської! війни з большевизмом, себто: розділити на кілька частин рештки нашої армії і розіслати її в кілька секторів України, в яких вони могли б бити в спину чи в боки московські частини. Директорія повинна була б негайно оселитись у якомусь маленькому центрі й з нього керувати всім повстанським рухом до того менту, коли б можна було розбити всю большевицьку армію і всім секторам з'єднатись. С. Петлюра поставився з такою рішучою нехіттю до цього плану, що я не вважав за потрібне пропонувати його всій Директорії, я знав, що коли б Директорія і прийняла б мою пропозицію, її все одно було б саботовано, відкинено військовими людьми під натиском Петлюри. Мені не лишалось після того нічого іншого, як відійти від тої організації, яка стала на грунт диктатури кількох військовників.

І цікаво, як потім на еміграції петлюрівці, провадячи проти мене кампанію, пояснили мій виїзд за кордон як "утечу", як ганебне покинення армії й уряду, як зраду, як перехід до большевиків і т. і.

З того часу шляхи цих двох течій українства виразно розійшлися.

6. ПОЗИЦІЇ Й ДІЇ ДВОХ "ОРІЄНТАЦІЙ".

З огляду на те, що ці дві течії і тепер існують як на еміграції, так і на Україні, що поділ цей гальмує діяльність усього емігрантського колективу, що багато членів його не знайомі з багатьма моментами історії нашого визвольного руху, зупинимось на розгляді ідеологічних позицій і дій обох течій.

Обидві вони силою нещасливих для української нації обставин і помилок та злочинів деяких відповідальних членів її опинились за межами України. Отже, як поводились вони, що зробили для нації в галузі національно-державній, соціяльній, політичній, культурній? І чи

дійсно та течія, яка тепер претендує на ролю спадкоємиці принципів і традицій української революції, на "легітимність" влади, на ролю носіїв "Скрижалів Революції", має на це право?

Розгляньмо спочатку діяльність цієї течії. Витиснені большевицькою армією з України, керівники цієї течії на чолі з С. Петлюрою і рештками армії пересунулись на польську територію і почали прохальні переговори з урядом Пілсудського про поміч проти Москви. Переговори закінчились недоброї пам'яті договором 1920 року. За цим договором група людей, яка звала себе Урядом Української Народної Республіки, зобов'язувалась оддати Польській Державі частину Об'єднаної Соборної України, Галичину. Я називаю цих людей "групою", а не урядом, бо з моменту заключення такого договору вони загубили право бути не тільки представниками влади, а незаплямованими громадянами, вони ставали людьми, які доконали державного злочину і повинні були стати на суд Держави. Без ніякого уповноваження представницького органу народу вони дозволили собі такий великий акт, як розбиття Соборности, як віддання у власність чужої держави частини Української Землі.

Симон Петлюра, Андрій Лівицький, Ісак Мазепа та їхні спільники в цьому злочині пояснили його "інтересами української державности", тим аргументом, яким вони оперували десятки років на еміграції. Вони, мовляв, хотіли такою ціною зберегти більшу частину незалежної Української Держави. Для всякого об'єктивного і хоч трохи грамотного політично чоловіка таке пояснення здається виявом або цілковитого політичного неуцтва, або — цілковитої зневаги демократичних принців державности. Такий акт міг би дозволити собі який-небудь безконтрольний, ні перед ким не відповідальний диктатор, та навіть якийсь Гітлер чи Сталін без ухвали хоч би для проформи якого-небудь колективного органу не посмів би віддати чужій державі частину національної землі. Автори цього акту виправдовуються ще тим, що Це було під час війни, ніякого колективного органу зібрати не можна було. Це не є ніяке виправдання! Ніяка купка людей, чи окрема особа не сміє на цій підставі розпоряджатись власністю нації й долею мільйонів членів її.

Та більше: вони віддавали не тільки Галичину, а велику частину Східної України, якщо не всю її, під панування ворожої Держави. Симон Петлюра, Андрій Лі-вицький, Ісак Мазепа та їхні спільники не могли не знати, до кого вони звертались за допомогою. Вони не могли не знати, що польський уряд не тільки не визнавав Української Держави, а саме ім'я України заборонив уживати на українських землях, захоплених Польщею. Так само ця група людей не могла не знати вічної мети польської шляхти (та навіть їхньої "демократії"), а надто її фашистських спадкоємців, мети "Великої Польщі од моря до моря", себто захоплення України до Дніпра і Чорного моря. Ці люди не могли не розуміти, що поляки, висунувши своєю силою большевиків з України, всю владу на ній забрали б собі й командували б на Україні по своїй волі в усіх галузях національній, економічній і політичній. Український уряд був би скасований, або був би зведений на стан "хлопа". (Про це у мене з Петлюрою і його однодумцями була не одна гостра розмова). Тому, коли ці люди робили той акт, то вони знали, на що вони йшли, говорити про інтереси української державности — є кричуща неправда.

Отже, кожному повинно бути ясно, що інтереси української державности не могли грати ролю в тих обставинах, коли б хто-небудь із тих людей немовби щиро вірив у це, то це була все та сама нечесність з собою, самообдур в інтересах не нації, а своєї групи, чи просто окремих осіб. Головну ролю тут грала все та роздута честолюбність "вождя" тої групи Симона Петлюри, його бажання зватись "владою", парадувати, фігурувати. (Мене не здивувала тогочасна поголоска про те, що він перед вступом "на білому коні" за польською армією до Києва, запитував у своїх дорадників: чи не пора йому проголосити себе королем на Україні?).

Такі позиції й дії цієї течії були в галузі національно-державній, так вона тримала принцип нашої революції.

Які були вони в галузі соціяльній? Всупереч усім постановам Вищих Органів революційної влади українського народу, Центральної Ради й Трудового Конгресу, які вели напрямну на знищення поміщицтва на

Україні, ця течія спрямувала свою соціяльно-економічну політику на догоду нетрудовим клясам України, а надто на догоду польського союзника, заключивши з ним договір

про повернення польським поміщикам на Україні всіх їхніх маєтків і привілеїв, віднятих українською революцією. Коли б Трудовий Конгрес чи Центральна Рада могли б зібратися, вони й це злочинство включили б у судовий процес над цими людьми. Таке було тримання прапору української революції в цій галузі.

Таке саме воно було в галузі політичній. І тут топтання і зневажання всіх здобутків української революційної демократії. Та вже самий факт договору з поляками є такий показ суті цієї тенденції, якого досить для всякого дійсного демократа. А до цього прилучається ще все поводження цієї групи в усіх інших її актах на еміграції. Нехтування елементарними основами колективності, зневаження опінії політичних партій і груп було таке, що навіть прихильники цієї течії кидали її і переїздили в інші країни з Польщі, де мала осідок ця група людей. В такому поводженні, правда, не було нічого дивного, воно було до певної міри навіть вимушене їхньою орієнтацією. Після поразки поляків большевиками петлюрівці мусили повернутися до Польщі разом з польською армією. Тут польський уряд прийняв їх на своє утримання до нового майбутнього походу на Україну. Цілком зрозуміло, що петлюрівці мусили виконувати народну приповідку: "На чийому возі їдеш, того й пісню співаєш". Він був фашистський, антидемократичний. Не міг же, справді, Петлюра й його спільники співати пісні демократичної на польському возі, їх же було б за неї зразу викинено. А вони сиділи на ньому аж до другої війни, коли большевизм самого воза поламав. І цілком так само зрозуміло, що вони не рахувались з опінією української демократії в еміграції, що поводились з нею так само, як поводилась пілсудчина і польська шляхта з своєю демократією. І коли петлюрівці матимуть сміливість сказати, що вони були демократами на еміграції, то вони повинні навести доказ, що вони не сиділи на польському возі, що не мали від польського уряду утримання, що на його гроші не видавали своїх книжок, газет, журналів, що мали ухвалу своїх дій від українських

емігрантських товариств і груп, що збирали "сесії" якоїсь ради їхньої, і що за це польський антидемократичний уряд не скидав їх із свого воза.

І коли в еміграції навіть тепер при виставлянні С. Петлюри за ікону чуються голоси нових емігрантів про його фашизм, то для таких голосів є багато підстав. Т хто знайомий з "Скрижалями" Української революції й щиро шанує їх, той не може одночасно уклонятись їм і молитись на фашистську ікону. Тут є якесь чи непорозуміння, чи не розуміння, чи непоінформованість, чи... нещирість.

А щодо культурної галузі, то діяльність у ній цієї групи була така мізерна, що про неї нема чого говорити. Ніяких культурних цінностей ця група людей ніде, ні на Україні, ні на еміграції не створила. Коли вони творились за межами України за час еміграції, то це було усиллями інших членів еміграції, переважно ворожих так званому "петлюрівському полофільському урядові". Головна заслуга і честь належить Микиті Шаповалові, Никифорові Григоріїву, Дмитрові Антоновичу, Михайлові Грушевському та тим соціяльно-політичним течіям, до яких вони належали. Це вони створили, за допомогою чеської демократії, ті культурні інституції, які тримали й розвивали українську культуру за межами України, традиції яких тепер перейшли в Український Вільний Університет, у Вільну Академію Наук та інші інституції. Ні С. Петлюра, ні А. Лівицький, ніякі інші їх близькі співробітники в цій великій акції української еміграції ніякої ні "урядової", ні персональної участи не брали. Ні одної культурної установи, ні одного хоч трохи помітного твору літератури, науки, мистецтва ними не було створено за десятки років. Ні одного твору української літератури на чужих мовах не було ні в одній країні ними видано, ні одної п'єси українських драматургів не було поставлено, ніяких культурних зв'язків з чужинними культурними організаціями не було зав'язано. Навпаки: ними робилося все, що була їхня маленька сила, щоб не допустити до видання на чужинних мовах літературних праць тих людей, які не хотіли співати пісню польського фашистського воза.

Я вже згадував не раз про такі вчинки цієї групи щодо моїх праць. У мене члени нової еміграції запитували, які саме мої праці були перекладені на чужинні мови й які п'єси мої ставились в Європі. Під час війни, в перетурбаціях її мій архів загубився і тепер я віднаходжу тільки рештки його. З них я можу подати тільки часткові дані про переклади моїх книг. Вони видавались на німецькій, болгарській, румунській, сербській, італійській, французькій, голландській і ін. мовах, "Чесність з собою", "Талісман", "Голод", "Віють вітри" та інші дрібні оповідання. Перекладались вони й видавались без мого відому, не знаю навіть ким. П'єси мої виставлялись в Німеччині, Балканах, Італії, Голландії, Іспанії, Франції ("Брехня", "Чорна пантера", "Гріх", "Закон", "Пісня Ізраїля"), Головні ролі гралися найкращими артистами тих країн у найкращих театрах і мали великий лесний для українського імені відгук у пресі. (Частина цих друкованих відгуків на різних мовах відзнайшлась). Про це ніде в петлюрівській пресі ніколи не було ні одної згадки, ні один українець про такі культурні виступи українського імені в Європі не довідався. Та вже хоч би для того самого, щоб лишити по собі ті дані в історії нашої революції, які ховаються моїми противниками, щоб не дати цілком безоглядно деформувати нашу історію, я мушу подати їх. Прихильники С. Петлюри за весь час свого перебування на еміграції замовчували або викривляли факти революційного руху нашого, неприємні для них. Але як я силою обставин брав у ньому участь, то вони ім'я моє раз у раз перепускали, або мої деякі добрі дії приписували С. Петлюрі. Тактика не нова. Як Сталін викидав Троцького з історії большевицькоі революції, як приписує собі те, що добре робив той, як ім'я Троцького або замовчується, або оголошується огидним і як самого його, як небезпечного і грізного противника, було вбито, так само за цими рецептами сталінської моралі діють і наші бідні петлюрівці щодо мене. Отже, поки ще не зовсім пізно, я мушу дати свої зізнання історії, так як моє сумління їх підказує мені.

Та більше. Ось тепер видано на французькій мові мою нову працю "Нова Заповідь". її було взято на артистичний і науковий аналіз в інституції французької інтелектуальної еліти "Клуб де Фобур". Аналіз висловив дуже лесну для українського імені опінію, автора праці

названо "особистістю світової ваги" за неї. Ні в петлюрівській пресі, ні оті преси нової еміграції, яка є під її впливом, про цей факт не було ні слова, навіть про появу книги на французькій мові в багатьох не згадано. А тим часом ці люди так гаряче говорять про необхідність вияву українського імені на інтернаціональному форумі. Візьмемо тепер другу течію, течію орієнтації на внутрішні сили, на "всебічне визволення" української нації. До неї належали такі ліві соціялісти-революціоне-ри, а так само ті демократи, які ставились негативно до орієнтації на зовнішні сили, а надто на "польський" віз.

Ця течія ні до яких чужинних сил не зверталась за допомогою в боротьбі проти московського імперіялізму. Вся її орієнтація була на внутрішні сили, на український народ, вся мета її була: давати йому по мірі сил своїх допомогу в його боротьбі за свою національно-державну та соціяльно-політичну незалежність і самостійність. І тому, коли московський советський уряд після перемоги над поляками звернувся до українського народу з закликом до конструктивної праці й до мирних відносин з Росією, обіцяючи Україні державну незалежність і допомогу в відбудові її держави й господарства, коли з цим закликом звернувся до течії всебічного визволення, а зокрема до мене, пропонуючи мені керівний пост на Україні, ця течія по довгій нараді постановила відгукнуться на такий заклик, а мені прийняти пропозицію.

Згідно з цією постановою я виїхав на Україну (1920 р.). В Москві, через яку лежав мій шлях, я мав попередні переговори з советським урядом, як представник України. Повторюю: постанова Центрального Комітету ВКП і його Політбюро про мир з Україною й визнання її самостійносте була реальним фактом і через те був і той заклик і та пропозиція мені, і те ставлення до мене, як до офіційної особи Української Держави. В цих переговорах я, так само як і наш посол, не відступав ні на один крок од постанов і Скрижалів Центральної Ради та Трудового Конгресу. Я не тільки не віддав, як течія однобічників-петлюрівців, частину її ворогові, а ще домагався поширення її території коштом суміжних з нею земель, які до того не входили в склад української території (Кубані, Криму, Вороніжчини, частини Дону). З

цього приводу я мав довгі і трудні торги з Чічеріним та з членами Політбюро ВКП. Троцький, тодішній міністр війни, визнаючи самостійність України в усіх інших галузях, настоював на тому, щоб армія була єдина. Я стояв на тому, що й українська армія повинна була бути так само самостійна, як і російська, тільки на час війни проти наших спільних ворогів, руських реакціонерів та їх союзників, мало б бути об'єднане командування. Суперечка була довга й кінчилась вона незгодою з Троцьким (який узагалі був проти визнання самостійності України) і характерним для большевицької моралі трюком. Перед початком розмови по суті питання Троцький при мені запитав телефоном Народний Комісаріят

Шляхів: "Потяг товариша Винниченка готовий?" — "Готовий!" — була відповідь. "Отже, товаришу Винниченко, ви можете хоч сьогодні їхати на Україну і брати владу в свої руки". Але, коли я, незважаючи на готовий потяг, свою згоду на спільну армію не дав, і погодження з Троцьким не сталося, він цим самим телефоном при мені дав наказ: "Поезд товариша Винниченка отставить!" І мойому секретареві довелось робити велике зусилля, щоб добути нам білети до Харкова в простому потязі! В Харкові так само ніякі переговори, хитрування і пресі! керівників КП(б)У не зсунули мене з позиції цілковитої самостійности й незалежности Української Держави та її Уряду. Але, на жаль, сприятливий момент для здійснення мирного договору було вже пропущено. Такий момент, кажу ще раз, був тоді, коли Москва була в скруті, коли контрреволюційні руські армії били боль-шевиків і коли С. Мазуренко провадив мирні переговори. Тоді Москва мусила б не тільки визнати нашу самостійність, а всіма силами зміцняти її. Тепер же совецька армія почала на всіх фронтах перемагати своїх ворогів, скрута і потреба в спільці з українством стала меншою, а до того договір не був Директорією ратифікований і тому противники договору на чолі з Троцьким почали перемагати партію Леніна й доводити в Політбюро, що підпис мирного договору сили не має і що можна з самостійністю України не рахуватися. Я почав бачити це нерахування і домагатись держання умови.— Але течія противників самостійности України все більше і більше забирала сили і на мої домагання відповідь Москви ви-

рисовувалась усе негативнішою та негативнішою. Політика економічної експлуатації України, національного гніту, політичного терору почала виявлятись все одвер-тіше. Беручи участь у уряді, я мусив би своїм підписом на декретах, своїм іменем санкціонувати всі акти насильства над Українською нацією і брати на себе відповідальність за такі вчинки. Я заявив свій протест проти політики ВКП на Україні і відмовився від дальшої участи в уряді. Керівники КЩб)У та РКП умовляли мене не робити цього і спокушали мене різними особистими привілеями та "лакомствами нещасними". Я всі ці їхні "аргументи" відхиляв і стояв на своїх позиціях. Мої прихильники й навіть деякі товариші по партії теж умовляли мене не виходити з уряду і старатись у ньому захищати наші позиції. Але я доводив їм, що мій протест буде корисніший для української справи. Так,— особисто я мав би й окремі потяги, і авто, і гроші, оплески, овації, моїм іменем були б названі улиці, міста, фабри-ки, мої книги друкувались би мільйонами примірників і приносили б мені мільйони карбованців. Але моя участь в уряді, моє підпирання моїм іменем політики Москви на Україні, було б таким самим злочинним поводження щодо України, яким було підпирання петлюрівцями іменем Директорії, політики Польщі на Західній Україні. Москва, не добившись моєї згоди, вислала мене за кордон, боячись і вбити мене, і лишити на Україні. І мої позиції цілком виправдились. Мої однодумці по виїзді моїм з України доносили мені, що мій приїзд на Україну, потім мій протест і висилка за кордон дуже корисно відбились на боротьбі українства за національні здобутки. В самій урядовій партії КП(б)У здійнялись гострі дебати, суперечки й трохи не дійшло до збройної боротьби в ній... Москва мусила піти на уступки, на зміну своєї національно-культурної політики. Звідси пішло скасування "диктатури руської культури на Україні", свого часу проголошеної Раковським, проти якої я повстав на першому ж засіданні в харківському уряді, звідси почалось сприяння українській літературі, мистецтву, почалась перемога української течії в уряді партії. Так само позначились уступки в галузі економічної та соціяльної політики. І наскільки великі були наслідки мого протесту і ті уступки в напрямі самостійності, що українські політичні діячі почали цілком одверто проголошувати клич "Геть од Москви!" (Хвильовий та інші).

Приїхавши за кордон, я зараз же здав відчит своїй групі. Він був оголошений на різних європейських мовах у брошурі під заголовком: "Революція в небезпеці", в якій гостро виявлялась реакційність національної та со-ціяльно-політичної політики московського уряду, як на Україні, так і по всій Росії. Москва за це на скликаному нею З'їзді Рад провела постанову про поставлення мене поза законом, оголосивши мене зрадником, запроданцем буржуазії, ворогом народу. На підставі тої постанови кожний советський громадянин мав право і обов'язок вбити мене, де б він мене не зустрів.

І само з себе зрозуміло, що течія всебічного визволення, або "орієнтація на внутрішні сили" (і я, зокрема) гостро негативно поставились до позиції і дій петлюрівської течії, до її договору з Польщею, до топтання

нею державних, соціяльних, політичних та інших принципів, на яких йшла українська революція. І так само зрозуміло, їло петлюрівська течія з гострою ворожістю сприйняла цей осуд і почала всіма силами та засобами виправдувати себе. І одним із таких засобів був той, якого так часто вживає большевизм, та зрештою всякий тоталізм, не виключаючи й українського у боротьбі зо своїми противниками: себто, приписування своїх вчинків своїм противникам. І то до якої кричущої суто московської "наглої" міри: заключивши злочинний, протидержавний акт з ворогом України, ставши в нього на утримання, покриваючи узурпованим іменем уряду Української Народної Республіки антиукраїнські, антирес-публіканські, антинародні акти польського уряду, ці люди називали течію всебічного визволення зрадниками, запроданцями, ворогами української нації. І цікава річ: вони прекрасно знали про те, що мвсковський імперіалізм засудив мене на смерть, назвав зрадником, запроданцем, ворогом народу, і то за те, що я захищав незалежність, свободу і права української нації. І все ж таки такими самими назвами обзивали мене за те, що я засуджував їх за їхні вчинки, за зраду Соборности, Незалежносте, Демократії й Революції.

Так само вони знали, що Михайло Грушевський і його близькі товариші Шраг, Христюк, Чечель та інші (які з еміграції вернулись на Україну) їхали на великий самокритичний подвиг, на тяжку боротьбу за здобутки нашої революції; вони знали, що Скрипник, Хвильовий і цілий ряд чесних, сміливих, відданих справі українського державного відродження людей провадили таку саму боротьбу на Україні, вони це все знали, але тому, що ці великі борці не визнавали дій маленьких людей з їхніми претензіями і амбіціями,,ці маленькі люди проголошували їх тоді й тепер не перестають за це проголошувати зрадниками, запроданцями, паскудниками. Михайло Грушевський, людина, яка встановила наукові, точні підстави нашої державности, яка була ідеологом національно-державного руху, яка створила великі культурні цінності, яка все життя своє працювала для цього руху, вона в устах цих маленьких людей — запроданець і паскудник!

Та й ще цікавіше: одержувати протягом десятків років од польського уряду гроші на видання своїх органів, вони, розуміється, не могли й не сміли виступати з якою-небудь критикою того уряду. Ні в яких їхніх виданнях ніхто не може знайти й сотої частини тої критики, яку робила течія всебічного визволення і проти польського, і проти московського ворога України. Ніхто з цієї течії не був поставлений поза законом ворогом України за протест проти його злочинств супроти неї. Десятки років маючи змогу не допускати мене до слова, до дії, зводивши мене в ізолятор, зв'язавши мені руки, обидва ці противники з тріумфом проголошують: Ага, покійник?!

1 цілком зрозуміло, що ті члени Нової Еміграції, які приїхали з України, не розуміють і дивуються: за що ж стара еміграція ставиться до мене з такою ворожістю, як і большевики?!

А з другого боку, зрозуміло, що ті групи української еміграції, яким до певної міри відомі факти нашої революційної історії, дивуються й обурюються: на якій же підставі взяла провід і представництво всієї України оця сама група людей, яка вчинила такі злочинні акіи супроти української нації, її державности, її революції, її демократичності?! Як,

мовляв, могла Нова Еміграція, що пережила стільки насильства над собою, яка повинна прагнути свободи, справедливости, певности в виборі своїх представників, як вона могла стати під прапор цих людей?! Як вона могла, не перевіривши, повірити заявам про "традиції", "легітимності", "законності"?!

Відповідь на такі запитання легко можна дати. Найголовніша причина та, що Нова Еміграція не була (та й тепер не є) поінформована в фактах нашої революції. Звідки советські піддані могли їх мати?

Друга причина: вони боялись своїм недовір'ям стягти на себе підозріння в большевизмі, й бути висланими союзниками назад у СССР на смерть і муки. Вони знали, що в еміграції була група людей, яка називала себе "урядом УНР", що вона носила прапор української державности, демократії, які союзникам були не страшні й за які до СССР не висилалось. Отже, цілком натурально, що вони спішили стати під той прапор і сховатися від небезпеки.

А до того ще це ж був прапор Петлюри, того самого Петлюри, проти якого так виступали раз у раз там, на Україні, большевики, який сам собою став там, дякуючи большевикам, за "вождя" багатьом членам української нації. Так — не перебільшуючи, можна сказати, що за вождя багатьом і багатьом українцям Петлюру поставила Москва. Називаючи всякий раз вияв національного почуття, національного протесту, навіть української мови, національної думки петлюрівщиною, товчучи це в усій своїй пресі, промовах, агітках, вона роздувала ім'я Петлюри в одних українців, не знайомих з його суттю, до величезних розмірів, просто до обожнювання ("Коли большевики так сильно його лають, так не люблять, значить, він є захисник, проводир нації, герой української революції, творець української державности, символ України, її святощ і ікона"). Але у других українців, які були знайомі з особою Петлюри і з соціяльно-політич-ним підґрунтям його імені (і з фактами історії), така "петлюрізація" України, українського визволення і революції ображала, лютила до бажання краще ніяк не виявляти себе українцем, ніж зватись петлюрівцем. Большевики знали це і тому-то так роз'ятрювали трагедію

лівого, свідомого, революційно-демократичного українства, роз'ятрювали для того, щоб іменем Петлюри викликати огиду до національного почуття, щоб гальмувати національну активність революційних елементів. І дійсно, яка трагедія тих лівих елементів.

Москва страхом соціяльних міщанських контрреволюційних позицій петлюрівщини старалась одвернути їх од національних позицій. А петлюрівщина страхом національного утиску й поневолення большевизму старалась одвернути їх од позицій революційно-соціяльних. І в українстві, що в соціяльно-політичній суті й величезній чисельній більшості своїй було майже однорідним, штучно творилось на догоду його національним і соціяльним визискувачам розбиття на ворожі табори.

Та й тут на еміграції ті бідні ліві українські елементи не мають розв'язання їхнього "непорозуміння". Вони щиро готові вірити в героїзм, у заслуженість, у вождів-ство Петлюри, але, коли зустрічаються з необхідністю відповісти, за що ж саме Петлюру вважається за вождя, героя, ікону, то вони, будучи чесними й щирими, не мають що сказати, а надто чужинцям, які простодушно і довірливо запитують: хто ж такий був ваш Петлюра? Знаменитий революціонер, творець вашої державности, голова ваших революційних урядів? Ні, він, власне, не був вождем революції... Ага, значить, він був вашим великим ученим, ідеологом вашої національної справи, теоретиком, ученим? Ні, знаєте, він не був і теоретиком. Ага, він був завойовником, мілітарним проводирем, военним героєм і знавцем? Та ні, і тут він... Так, може. великим поетом, літератором, якимось творцем великих культурних, духовних цінностів? Ні, він не був і тур якимось творцем. Так за що ж, ради Бога, ви, українц;', вважаєте цього чоловіка за вождя?! Адже ви звете себе великою культурною нацією, ви не готентоти, у яких і;с треба ніяких культурних цінностей, щоб бути вождем, хоча й вони вимагають од своїх вождів свого знання, умілості, хоробрості, мужності, самовідданості. Адже чи було хоч це у Петлюри? Що можуть сказати бідні щирі чесні петлюрівці? (Нечесні, а за ними непоінформовані та наївні, називають його просто "Українським Наполеоном"!).

Деякі з них своє обожнювання виправдують одною "якістю" його: він, мовляв, упав жертвою ворогів української нації, убитий жидом з наказу Москви. Але й на це дійсно щирі, дійсно поінформовані українці не можуть спиратися: вони, будучи чесними з собою, мусять сказати собі: ні, він упав жертвою не стільки ворогів, як своєї власної вдачі, отої нещасної честолюбності, яка завдала стільки страждань і йому, й іншим.

Так, С. Петлюру убив єврей Шварцбарт на вулиці Парижа. Слідство і суд Франції установили, що убивство було вчинене на грунті помсти єврея Шварцбарта за погроми єврейської раси на Україні малими отаманами, чинені під потуранням "Головного Отамана" Симо-на Петлюри. Французький суд на підставі всіх даних, які він мав, і докладного розгляду їх прийшов до висновку, що Шварцбарта треба виправдати, і дійсно виправдав його.

Тут я мушу знов подати ті дані, які я вже подавав не раз про себе й про ті закиди, які робились петлюрівцями мені в цій справі. Вони ширили (та й досі ширять) чутку, що я виступав на суді на захист Шварцбарта проти вбитого ним Петлюри. Ці закиди є вияв усе того самого ставлення до мене цієї течії, тої самої моралі її, якої вони вживали проти мене. Я ще раз кажу: я на суді не виступав ніяк. До мене звернулись адвокати Шварцбарта з пропозицією виступити на суді свідком проти Петлюри. Я заявив їм, що виступлю на суді, якщо прокурор мене запросить, проти Шварцбарта і головне на захист українського народу, себто і проти Шварцбарта, але і проти деяких петлюрівців, які, щоб виправдати Петлюру, казали, що весь український народ був антисемитським, що весь народ був погромщиком. Я мав сказати, що Петлюра ніколи не був ідейним, чи іншим ан-тисемитом, що він ставився негативно і з огидою до погромів, але через свою слабохарактерність не міг вжити радикальних заходів проти справжніх погромщиків. І в цьому його була вина. А Шварцбарта я вважав за простого убийника-злочинця, а не терориста і месника за свою расу, як його виставляли адвокати. Вважав і вважаю тепер за такого, бо він не мав ніяких підстав так судити Петлюру, він не мав права брати на себе суд і кару над ним, це було просто убивство. І зрівнювати вчинок Шварцбарта з учинком Мирослава

Січинського, який убив польського губернатора, не можна, як те робили адвокати. Мавши таку мою відповідь, вони своє запрошення взяли назад. Але петлюрівці використували його по-своєму, зробили мене захисником убийника Шварцбарта і моїм іменем иідтримували виправдування Шварцбарта у тих людей, які мали якесь довір'я до того мого імені. Чи брали в цьому убивстві участь боль-шевики, не знаю. На суді цього не було встановлено, а суд тоді був не москвофільський, у Франції. Шварцбарт після звільнення виїхав до Англії, а не до СССР, де міг краще сховатись од помсги українців, якої він боявся.

Отже, з усього вищенаведеного вважати С. Петлюру за мученика за національно-державну справу нема об'єктивних, доведених даних. На мою думку, я повторюю, він упав жертвою своєї нещасливої вдачі.

Ще раз кажу: мені прикро завдавати багатьом щирим і гарячим борцям за визволення порушення їхньої віри, виявлення "ікони" в реальному світлі безмилосерд-них фактів, але я роблю це в інтересах нашого спільного колективу і може, отих самих іконоприклонників. Може, це світло фактів зменшить напруження боротьби між самими українцями, може, притишить фальшиво розпалені пристрасті й примусить шукати іншого прикладання їх, навчить плекати не обожнених осіб, а любов до колективу.

7. "ПРЕЗИДЕНТ" АНДРІЙ ЛІВИЦЬКИЙ.

А ще менше "обожнювання" заслуговує так званий "президент" Андрій Лівицький. Це "президентство" вже зовсім "самочинний" фантастичний витвір петлюрівської течії. Ні одна Конституція Української Революції, ні Центральної Ради, ні Трудового Конгресу не мають у собі такого інституту, ні такої назви. Іноді голову Центральної Ради Михайла Грушевського звали президентом, але ця назва була не офіційна. Трудовий Конгрес ніякого президентства не знав. За голову Держави він вважав голову Директорії і в такій якості та назві затвердив його. Мене запитують: звідкіля, коли й чого з'явився в українців

"президент"? І чого, на яких підставах цим титулом величають Андрія Лівицького?

Точно вказати час і місце появи цього цікавого явища я не берусь. Знаю тільки, що з'явилось воно зовсім неіавно, після того, як до Європи прибула Нова Еміграція. Так само знаю, що при Старій Еміграції Андрій Лі-вицький називав себе головою Директорії. Наскільки таке називання було "легітимним", наскільки воно виявляє ставлення цієї людини й його групи до основ демократії, до законів і постанов Української Революції, про це читачі цієї книги можуть судити самі. Я на запитання до мене про інститут Директорії й її голову відповідаю: За Голову Директорії один представницький орган Української Держави Національний Союз усіх українських партій одноголосно вибрав голову його, Володимира Винниченка. На цьому пості після вигнання німців і їхнього агента П. Скоропадського з України другий Вищий Орган Української Революції, представницький орган всього трудового народу, Трудовий Конгрес затвердив персонально Володимира Винниченка, з зазначенням, що ніхто інший без ухвали сесії Трудового Конгресу не може бути Головою, навіть інституту заступника не було йому призначено. Як сказано вище, політика військових керівників на чолі з Петлюрою примусила В. Винниченка тимчасово, до скликання нової сесії Тимчасового Конгресу, усунутись од участі в діяльності уряду. С. Петлюра, всупереч виразній постанові Трудового Конгресу, перебрав на себе титул Голови Директорії і в цій якості, стягаючи на Вищий Орган влади українського народу ганьбу, заключив злочинний акт з ворогом Української Держави. Володимир Винниченко свого часу і тоді і потім заявляв свій протест, протест Голови Директорії як проти тих договорів, так і проти узурпації титулу. Але, взявши напрям на нехтування всяких постанов і законів Української Революції, С. Петлюра і його однодумці на протест Володимира Винниченка реагували тим самим напрямом.

Після смерті С. Петлюри назву Голови Директорії, на підставі тільки отого взятого нампряму, прибрав собі отой "якийсь" Андрій Лівицький. С. Петлюра для узурпації цього титулу мав хоч ту підставу, що він був членом Директорії й брав якусь участь у діяльності Центральної Ради. А

Андрій Лівицький ніякої участі ні в Центральній Раді, ні тим паче в Директорії не брав.

Так само він не брав її в усій підготовній революційній діяльності українських політичних партій. Останнім часом у емігрантській пресі з'явилась біографія Андрія Лівицького. Теперішні керівники Національної Ради, через якісь, мені невідомі причини, знайшли потрібним пояснити, через що саме цю людину названо ними "президентом". В цій біографії її називають визначним членом революційних підпільних організацій, невтомним борцем, жертвою царату, страдником по тюрмах за свою революційну діяльність. Отже, назва "президента" українського революційного органу немовби ним цілком заслужена. (Цікаво, що ніяких інших цінностей чи заслуг, чи то політичних, чи культурних, створених цим діячем для української нації, не згадується).

Але,— леле! — і ця єдина цінність Андрія Лівицького є фальшива. Взявши на себе обов'язок довести до відому українського громадянства фактичні дані з історії нашого революційного руху, я мушу з тою самою безми-лосердністю сказати, що я ніяких фактів революційної діяльності А. Лівицького не знаю. Так, в 1902 році він брав участь у Студентській Київській Громаді і навіть дозволяв нам, членам тої Громади, друкувати в його помешканні і на гектографі відозви до студентів. Я був одним із тих товаришів і з великою симпатією згадую того А. Лівицького. З того часу я ніколи його не зустрічав і ніяких ні політичних, ні особистих відносин з ним не мав. Мені було тільки відомо, що А. Лівицький по скінченню Університету вступив "чиновником" на судову службу і став мировим суддею в одному з повітів Полтавщини. Ні одна з тих політичних революційних організацій, про які згадується в біографії А. Лівицького (РУП і УСДРП), участі його в них не зазначала. Я маю право так твердити, бо я був членом керівних органів Цих партій з самого їхнього початку, я брав участь у всіх регістраціях членів, я їздив по всіх провінціяльних відділах і знав всіх видатніших робітників її. Ніколи ні на Полтавщині, ні Київщині чи інших губерній я не то що самого А. Лівицького, а імені його не зустрічав. Я чотири роки просидів (різними порціями, в різні часи) по тюрмах столиці України. До них царська

жандармерія звозила всіх політичних в'язнів з усієї України. Я ніколи в тюрмах так само не зустрічав ні самого А. Лівицького, ні його імені. Коли б він був де-небудь арештований, так як розповідається в його біографії, то бути не могло б, щоб ми, члени одної братської родини "політичних" (в'язнів) не знали про такого видатного борця і страдника. А тим паче я, що був до 1907 року майже єдиним українцем, членом єдиної нелегалпартії (со-ціял-демократичної), яка існувала тоді на Україні, що сидів у тюрмах, щоб я не знав, що на Полтавщині сидів у тюрмах мій старий товариш по студентській організації, член немовби тої самої партії, що й я! Абсолютно неможлива річ.

Але мушу сказати більше. Товариші нашої партії, знавши, що на Полтавщині мировий суддя А. Лівицький був колись за студентських часів членом Української Студентської організації й мав, очевидно, деякі симпатії до визвольного руху, кілька разів звертались до нього по допомогу (грошима, квартирою і т. і.). Але А. Лівицький ставився до цих звернень з таким страхом і так "ухильчиво", що викликав гостре обурення у товаришів. За їхніми розповіданнями, А. Лівицький жив міщанським обивательським життям, "випивав", грав у карти зо своїми колегами, руськими чиновниками і судив селян. І було абсурдом звертатись до цього чоловіка по якусь поміч революції.

Прихильники А. Лівицького можуть сказати, що я роблю наклеп, що я навмисне хочу зменшити заслуги А. Лівицького перед українською нацією. Я, розуміється, ніяких документів не можу навести. Але часто за документи можуть правити факти й закони логіки. В даному випадку є такий факт: Андрій Лівицький ніякої участі в діяльності Центральної Ради не брав. Через що?! Як могло статись так, що такий цінний, заслужений, діяльний член соціял-демократичної, урядової партії, такий відданий революції син її не з'явився в той момент, коли нація посилала з провінції, з усіх кутків України до центру всяку свою хоч трохи чимось видатну силу для спільної боротьби і праці?! Як могло бути, що А. Лівицький, юрист, людина з вищою освітою, не поспішив до роботи в Центральній Раді? Як могло бути, щоб старий партійний товариш не з'явився на заклик свого партійного центру для партійної і державної

роботи, яка всіх нас завалювала?! Я, повторяю, був головою Центрального Комітету соц.-дем. партії й Головою Уряду Центральної Ради і я заявляю: я ні разу ніде не бачив А. Лівицького, ніколи ніякої від нього заяви не одержував, ні до якої ні партійної, ні урядової роботи його не призначав. Як це могло статися?

Я маю таке пояснення: А. Лівицький тоді не мав такої сміливости, як пізніше, тоді він добре знав, що я, як голова Центрального Комітету Партії, не міг не знати, як він ставився до звернень до нього партійних моїх товаришів по допомогу, він знав, як до нього повинні були ставитись українські революціонери за його минуле і в нього не вистачало духу нагадувати про себе.

Так само він не нагадував с.-д. партії й мені, Голові Директорії, про себе й за часів Директорії. Він був, можливо, десь при якомусь міністерстві за маленького урядовця, що не мав доступу до уряду. До мого відходу від діяльності Директорії й виїзду за кордон, він ніде в урядових колах не з'являвся. Аж коли я виїхав, він одразу став найближчим співробітником "Голови" Директорії, С. Петлюри, а по його смерті його спадкоємцем, себто теж "Головою Директорії". З цим титулом він прожив аж до прибуття нової еміграції. Іноді він скидав його з себе і передавав іншим, таким самим колишнім царським "чиновникам", які ні в яких революційних організаціях України участі не брали. Так, наприклад, колишній учитель руської гімназії В. Прокопович під час війни раптом став у Франції Головою Директорії. Чого? Бо Андрій Лівицький жив тоді в Німеччині й йому було "незручно" при гітлеризмові носити титул такої влади, яка колись вигнала німців з України. Коли ж війна скінчилась, він одібрав його в Прокоповича й знову надів на себе, як старий мундир.

Але чого ж раптом вилетів із того мундира "Президент", як метелик із замотка?

Я поясню це так. Петлюрівська група, очевидно, зрозуміла, що носити титул Голови Директорії при живому, юридично-законному,

справжньому Голові Директорії Володимирові Винниченкові, тепер, коли прибула нова еміграція, коли настав якийсь орган представництва, коли треба бути все ж таки трохи охайнішим в поводженні з досягненнями революції, стало "незручно". Тому вона зняла з нього мундир "Голови Директорії", й одягла на нього мундир "президента", а щоб не було вже ніякого ні в кого сумніву, вона на засіданні другої сесії Національної Ради над "троном" цієї "Високої Особи" прибила напис: "Президент". І тепер, розуміється, ні в кого не може бути сумніву в цілковитій законності й заслуженості А. Лівицьким цього титулу.

Я передбачаю: мені деякі навіть щирі патріоти можуть закинути, що я критикою "президента" А. Лівицького дискредитую українську державність, підриваю довір'я до тої інституції, яка виконує важну функцію об'єднання круг одного Державного Центру розпорошеної сили еміграції, і тим завдаю шкоди справі нашого соціяльного визволення.

На цей евентуальний закид я відповідаю так: Коли б я хотів ув ім'я погано зрозумілої справи української державности і нерозумного патріотизму сховати правду, замовчати її, піти проти свого сумління, пожертвувати своїми етичними переконаннями,— то я все одно користі українській справі не зробив би цим малодушним вчинком. Не зробив би хоч би вже через те, що ця правда, ці факти відомі не тільки мені, а багатьом іншим членам української нації, як тут на еміграції, так особливо там, на Україні, що самі вчинки петлюрівської групи, оце нехтування законами і традиціями Вищих Органів революційної влади, оце образливе для неї поводження з титулами, з символами її, як з "мундирами", як з ганчірками, які можна чіпляти на себе і скидати з себе по своїй особистій волі й коли схочеться, що саме в очах щирих патріотів, які хочуть шанувати закони й символи нашої революції, ці вчинки кричуще дискредитують не тільки осіб з тої групи, а саму ідею об'єднання сил в еміграції. Багато членів її давно вже з соромом і болем слідкували за цими комедійними, опереточними вчинками так званого "уряду УНР" і всяко намагались припинити їх. Так, наприклад, під час війни члени американських демократичних організацій звернулись до мене з дорученням зробити все можливе, щоб ліквідувати цю, негодну

української революції гру в "уряди", яка ставила українство за кордоном в жалюгідне становище. Я зробив усе залежне від мене, я пропонував "урядові УНР" передати справу на вирішення громадських національних організацій: я, як юридично-правдивий Голова Директорії, вимагав од В. Прокоповича, який тоді носив мундир "Голови Директорії", припинити, узурпацію символу української революційної влади. Мої заходи не дали позитивних результатів, ці люди, які носили назву "демократів", не схотіли вирішити питання демократично, їхня орієнтація була на "зовнішні антидемократичні сили", вони від них залежали, отже, на громадські організації якоїсь там нещасної еміграції їм не треба було потреби озиратися.

Цей факт відомий не тільки мені, так само як цілий ряд інших фактів, які виявили зневагу цих людей до елементарних основ демократії, які дискредитували назву "Української Народної (Демократичної) Республіки" й викликали обурення інших членів еміграції. Отже, коли б я замовчав тепер ці факти, коли б не "критикував", то цим я не тільки не сховав би правди, а вніс би ще більше затуманення її, ще більше обдуру і розладу в еміграції, а тим самим узяв би на себе відповідальність | за це все. Я ніколи ні в яких обставинах не хотів відповідальності за вчинки, які, на мою думку, були шкідливі мойому колективові, так тим паче тепер я цього не хочу робити.

А з цього випливає, що я не тільки не хочу критикою якоїсь одної чи кількох груп руйнувати справу об'єднання еміграції або підривати пошану до української державности. Навпаки, моя ціль є помогти їй згуртувати свої сили, зміцнити осередок її, Національну Раду, зробити її активною, дружньою, діяльною. Як це зробити? Одним із засобів для того є відкриття й усунення тих перешкод, які стоять на шляху до об'єднання. Одною і то великою перешкодою є захоплення представництва й проводу групою людей, які не то що не мають на те ніякого права, але що повинні очистити себе від закидів їм у антидержавних, антинаціональних і антидемократичних вчинках. Ця група протягом довгих років грала на високодушних, шляхетних

почуттях членів української нації на чужині, спекулювала на "прапорі української державности" і тим "прапором" примушувала багатьох тих членів замовчувати їхні вчинки, слухатись, навіть хвалити їх. На цих самих почуттях ця група заграла й у Новій Еміграції і при всіх інших сприятливих обставинах (напр., страх перед репресіями "зовнішньої сили") досягла і в неї замовчання і навіть ухвали дорученням їй представництва і проводу. Тепер ця група має "орієнтацію" на інші "зовнішні сили", тепер зневажання демократичних принципів не до речі, тепер вони їдуть на іншому возі, отже і стараються співати пісню того воза. Члени Нової Еміграції, повторяю, не знаючи багатьох фактів з минулого, а надто боячись прикрих для себе наслідків свого недовір'я "носіями прапору державности", з пошаною слухають ту їхню пісню й слухняно читають написи на фотелях: "Президент", "Прем'єр-міністр".

Але це не дало і не може дати пошани і довір'я у інших членів і Нової, і Старої Еміграції. Я чув такі вислови про них:

"Який сором, яка ганьба українській національній революції: якийсь старий царський чиновник, що все життя стояв осторонь од боротьби за визволення укра-ської нації, який у той час, коли українські революціонери сиділи по тюрмах і засланнях, тільки улаштовував обіди, випивав, грав у карти зо своїми колегами-чинов-никами, і цей маленький міщанин і обиватель, раптом поставлений на чолі революційного руху людьми, які щиро називають себе революціонерами, і претендує на провід усією революційною державою. За що? Які цінності створив він для українського народу, які якості він де виявив, що надали йому право на таку високу оцінку? Ніде, ніяких! Єдина якість, як кажуть самі петлюрівці, є та, що він уміє робити добре — оббивати пороги міністерських передпокоїв по інших державах, навіть ворожих до України, що він уміє лестити, частувати, інтригувати, випрохувати, що він не має ніяких принципів і на всякі договори з ким хоч завсігди готовий. У цих, мовляв, обставинах ця кандидатура на провід була найкраща з усіх і тому його наставили на "президента". Чи може ж бути ганебніший ляпас усій гідності, усім принципам, усій чесності української революції!

Такі вислови чуються в еміграції. Та більше: є цілком виразне обвинувачення Андрія Лівицького в співробітництві з лютим ворогом української нації: гітлериз-мом. Я недавно чув од одного найближчого співробітника А. Лівицького розповідання про те, як цей в початку минулої війни і перемог Гітлера, будучи "Головою Директорії", дав наказ своїм паризьким колегам "тримати у Франції нейтралітет" у війні нацизму проти західних демократій. "Тримати нейтралітет!" — гірко посміхував-ся оповідач,— "себто, іншими словами, тайно стояти на боці гітлеризму, бо за явну прихильність до нього був би арешт і розстріл". Цей наказ А. Лівицького був відомий у Парижі не тільки його ближчим співробітникам. В цьому наказі, в цій позиції й "орієнтації" петлю-рівщини не було нічого дивного й несподіваного: ці люди їхали вже на возі нацизму, орієнтувались на ці "зовнішні сили" і співали їхню пісню.

Але й ще більше: я чув од інших членів еміграції) розповідання про те, що А. Лівицький і його співробітники організували в Німеччині спеціальний український батальйон, який мав би бути при гітлерівській армії. Крім того: що син Андрія Лівицького був агентом і службовцем у гестапо і одержував за це велику, регулярну платню. На моє запитання, чи викликала ця служба драматичний конфлікт між батьком і сином, мені відповіли, що ніякої драми з цього приводу в родині) А. Лівицького не було. На моє друге запитання: чи ті люди, які розповідали мені про цей факт, могли б довести на суді, коли б такий стався, відповіли, що вони обіцяють стати на суд і довести все казане ними.

Я не берусь судити, чи ці факти є реальні, чи буде якийсь суд і що саме буде доведено на ньому. Але я знаю одне: сумління, гідність і честь усякого українського емігранта, який визнає себе не те, що за революціонера й демократа, а просто за чесного щирого прихильника А. Лівицького, повинні вимагати від людини, яку вони називають своїм президентом, щоб вона так чи інакше відповідала на ці поголоски. Звичайна політична етика вимагає, щоб громадський діяч, проти якого висуваються якісь тяжкі обвинувачення, негайно сам залишив той громадський пост, на якому він є, і зробив усе необхідне для зчищення з себе усіх закидів.

Чи зробить це А. Лівицький, чи згодиться на це вся петлюрівська група, я не берусь судити. Але так само знаю, що вони повинні б це зробити в інтересах і не тільки своїх особистих, але в інтересах української державности. Без огляду на поголоски, закиди, недовір'я, і на суд повинні б зробити. Чому так?! — спитають петлюрівці. А от чому.

Інтерес української державности є в тому, щоб українська нація під час майбутнього рішучого визвольного наступу виступила якомога компактнішою силою, щоб її дії були спрямовані на одну спільну більшості течії ціль, щоб не було між тими течіями гризні й братовбивчої війни. А така гризня й братовбивство неодмінно буде, коли частина української нації, що зветься еміграцією, буде виступати під проводом людей, які не мають довір'я, які мають на собі обвинувачення в учинках, шкідливих нації. Вони, ці люди, думають покрити все своє минуле прапором С. Петлюри, під яким поставили себе і всю Національну Раду. "Петлюра є Україна, а Україна є Петлюра"? Але це гасло не тільки є захистом, не тільки є символом об'єднання, а, навпаки, запорука гострого розбрату і громадянської війни на Україні з самого початку її майбутнього визволення. Коли одні члени еміграції щиро думають, що Україна вважає Петлюру за національного героя, революційного творця української держави, то інші члени української нації і в еміграції, а головне на Україні так само щиру мають цілком іншу, протилежну оцінку його, вони знають його справжню вагу і ролю в революції, вони пам'ятають його дії, усвідомлюють собі, які соціальні інтереси він представляв. Національна Рада еміграції під прапором Петлюри,— це був би для свідомого і щиро українського демократизму, як політичного, так і соціяльного, на Україні символом прихильності цієї емігрантської організації до кляс капіталістичних. На підтвердження ціє‌В опінії була б декларація самої Національної Ради теперішнього складу, в якій одверто заявляється, що вона, Національна Рада, буде боротись за відновлення на Україні приватної капіталістичної власности, за притягнення на Україну чужинних капіталістів (орієнтація на "зовнішні сили"). Так, за цими гаслами пішла б певна частина українського населення, та частина, яка ще не забула своєї капіталістичної власности і капіталів з усіма їхніми лакомствами і хотіла б відновити той лад, який гарантував

їм їх. Але інша частина, та, яка так само ще не забула своєї підлеглості капіталістичній! власності, яка досить натерпілась од неї, напевне, з обуренням поставилась би до повороту всяких капіталістичні: них власників, чи то більших, чи то менших, однаковий; у своїй тенденції до експлуатації чужої праці. А з цього: неминуче вийшла б сутичка цих двох течій, яка так само неминуче відбилась би на молодій неусталеній державності України. Цю сутичку охоче провокували б і роз'ятрювали б своїм звичаєм вороги української Держави, роз'ятрювали б уже хоч би для того, щоб ті "зовнішні сили", які б грали рішальну ролю в збройній боротьбі проти большевизму (коли б світовий конфлікт розв'язувався б таким способом), були змушені позбавити українську націю державної самостійности за нездатність до самоорганізації і віддати її (за якісь, розуміється, вигоди собі) на підпорядкування "старим організованим державам". І ще раз петлюрівщина спричинилась би до загублення нашої самостійности.

Так само інтерес української еміграції, цієї маленької частинки нації, вимагає якомога більшого погодження її сил. А цього погодження нема і не може бути, поки існує цей стан речей. Хто має здатність бути хоч трохи об'єктивним, справедливим і чулим до інтересу, гідності і честі нашої нації, повинен сказати собі й іншим, що та база, на якій засновано провід української еміграції групою людей, що звуть себе "урядом" і "Державним Центром", є, дійсно, фальшива, що ні "легітимності", ні' тяглості-преємственості "влади" Національної Ради в цьому її складі та з цією її програмою немає. Ні спадкоємницею, ні продовжувачкою напрямів і цілей органів Української Визвольної Революції вона не є. Ні юридичного, ні морального, ні утилітарного права звати себе "проводом", "Президентом", "міністрами" ці люди не мають. А тим паче керувати цілим колективом людей, які довірились їм через непоінформованість, через своє тяжке становище, через брак у них у цих обставинах рішучості і сміливості домагатись істини.

Такий стан еміграції є шкідливий і для неї, і для справи українського всебічного визволення. Його треба змінити, поки ще не пізно. Вимоги

різних елементів еміграції про зміну складу Національної Ради та про встановлення її програми є цілком раціональні.

8. ПЕРЕОРГАНІЗАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ РАДИ.

Як же саме треба змінити склад? На це відповідь є проста: відповідно до складу всієї еміграції, відповідно до ваги кожної окремої в ній групи. Цей спосіб є справедливий, чесний, демократичний і найбільш ефективний у даній ситуації.

Але як реалізувати його в цій розпорошеності членів груп по всій планеті? Так,— це справа нелегка і цього не ховаймо від себе, вона вимагає багато зусиль, часу, сили волі, а найпаче щирого, чесного, активного бажання досягти погодження й зміцнення спільних сил. Але коли б таке бажання дійсно було у проводирів головніших течій, його можна було б здійснити. Краще витримати кілька місяців на обговорення, на дебати, на заходи і — кінець-кінцем досягти своєї мети, аніж лишатись іу постійному, безнадійному роз'єднанні.

Я трохи знайомий з деякими аргументами, які висуваються противниками такого способу реформації складу Національної Ради. Головніший з них є такий: значна частина, мовляв, еміграції, а надто з Західної України, є під впливом і проводом націоналістів. Якщо прийняти спосіб демократичний, то націоналісти можуть мати велику, якщо не переважну, більшість голосів у Нац. Раді. 1 тоді цей орган.всієї еміграції стане органом націоналізму, себто фашизму, тоталітаризму. А з цим ніякий демократ не може погодитись. Що вони, націоналісти, називають себе тепер теж демократами, то це, мовляв, не повинно зводити в блуд, — адже большевики, ці най-запекліші вороги демократії, теж називають себе демократами. І ті, й ті закамуфльовують себе під колір противника, і ті, й ті спекулюють на популярному тепер гаслі демократії й на нього ловлять легковірних людей.

Цей аргумент є сильний і, коли б він був вірний, то справу погодження сил української еміграції можна було б уважити за цілком безнадійну. Але чи є він вірний?

Насамперед: чи справді ті групи української еміграції, які мають назву "націоналістичні", є тепер по суті антидемократичні, фашистські, тоталітаристичні? Поставимо питання ширше: чи є націоналізм фашистського типу притаманний українській національній історичній вдачі? Коли, звідки, через що він узявся у нас? Од вияснення цього питання, на мою думку, у великій мірі залежить вияснення можливості погодження сил української еміграції.

Які є сутні риси всякого тоталітаризму, чи то муссо-лінівського фашизму, чи гітлеровського нацизму, чи сталінського большевизму? Головна риса його є: заперечення суверенності народу, його здатності (а тому й права) самому вирішувати питання свого соціяльного, політичного, економічного і всякого іншого буття. Таку функцію можуть виконувати за темні маси вибрані одиниці, освічені, сильні, рішучі, вольові індивіди, так звані проводирі нації чи клясн.

Це, розуміється, все та сама концепція, яка панувала

в людстві з тих стародавніх тисячоріч, коли в ньому через цілий ряд причин (геологічної, біологічної та інших) сформувалась хвороба гіпертрофії егоїзму, коли завелось панування людини над людиною, коли людство поділилося на кляси та нації панівні й підлеглі. Панівнії кляси (чи нації) сотнями тисяч років виробляли, розвивали, удосконалювали цю концепцію буття і кінець-кінцем таки вмовили, так закоренили її в людстві, що вона стала спадщиною, немовби вродженою, притаманною людині. Та до такої міри, що вона жила не тільки в людях з гіпертрофованим егоїзмом, в так званих панах і експлуататорах усякого роду, але й багатьох так званих революціонерах. Та більше, ми всі родимось і вступаємо в життя з цілим комплексом спадкових, переданих нам як із дальніх тисячоріч, так і від ближчих родичів якостей і нахилів, а серед них і з нахилом до панування над іншими

людьми. Навіть кожний експлуатований, гноблений при змінених і сприятливих умова'х охоче сам стає експлуататором і гнобителем. Це можна спостерігати на кожному кроці як у нас, так і в усякій іншій нації. Самосвідоміші, чесніші одиниці, які хотіли урівноважити в собі й у інших людей різні сили (себто встановити так звану моральну й соціяльну справедливість), помітивши несправедливість відносин між людьми, повставали проти неї, вступали в боротьбу проти панування, насили, гніту. Вони називались і називаються різними назвами: реформаторами, революціонерами, борцями за свободу, національними героями, визволителями кляси чи нації. Але не всі лишались у цій якості до кінця. Досягши визволення своєї кляси, чи нації і на усвідомивши собі загальнолюдської спадкової хвороби нахилу до панування, ці визволителі підсвідомо допускали в свою психіку оту стародавню філософію й психологію тоталітаризму, піддавались їй, непомітно робили її своєю політичною ідеологією й нею обдурювали себе й їнших.

Прикладів цього в історії людства можна знайти скільки хоч. Найцікавішими є приклади соціяльних і політичних революціонерів у різних націй. Різні Робесп'е-ри з борців проти монархічного деспотизму, досягши перемоги, самі ставали під дією цієї хвороби деспотами над тим народом, який визволяли.

Нам, українцям, і багатьом іншим народам добре знайомий новітній тоталітаризм, званий тепер большевизмом. Він був прабатьком усіх інших сучасних форм тоталітаризму і він же дав їм теорію нездатності мас до самодіяльності й необхідності для них сильних, безвідповідальних вождів, диктаторів. А внаслідок цієї теорії необхідно випливала теорія цілковитого підпорядкування мас диктаторові, підпорядкування всякими засобами, а головне страхом, терором. Що таке підпорядкування (воно зветься у них "дисципліною") неодмінно мусить розвивати в підпорядкованих членах інший спадковий інстинкт, інстинкт підлеглості, покори, рабськості, що мусить гіпертрофувати інстинкт егоїзму страхом кари, загострювати чуття постійної небезпеки, забивати здатність до ініціативи, творчості, мусить робити маси безвольними, догодливими, тремтливими старими. Найкращий зразок

такого стану ми можемо спостерігати в батьківщині всякого тоталітаризму, большевицькій диктатурі Політбюро ВКП.

Яким же є наш, так званий "націоналістичний" націоналізм? Мені здається, що емігрантські демократичні політики не проаналізували як слід це своєрідне явище. Вони оцінили його занадто поспішно, за готовою формулою. Вони взяли тільки одну рису тоталітаризму: підпорядкування примусом, хитрощами, обдуром, насилою колектива проводові й на цій підставі визначили його як український фашо-нацизм.

Так,— ця риса є спільна з рисою всякого тоталітаризму. Але є в нього і такі риси, які роблять різницю між ними і чужинними тоталітаризмами. Різниця ця така. І большевики, і фашизм, і нацизм та всі інші світові відміни їх є походження соціяльного. Всі вони мають соціяльну ціль: перебудови їхнього державного організму за своїм соціяльно-економічним клясо-вим світоглядом та інтересом. Диктатура, вождизм і терор є тільки засоби для досягнення їхньої мети.

Український тоталітаризм є іншого, я сказав би, психологічно-національного характеру, його ціль не соціяльна, а національна (не перебудова держави за своїм соціяльним світоглядом, а здобуття самої держави, якої, вони думають, немає) або українізація її. "Який саме буде соціяльний і політичний лад на Україні, для нас байдуже, аби була Україна, Українська Самостійна Держава" — так не раз можна почути від щирих націоналістів. Італійський фашизм і німецький нацизм виникли заходами й допомогою капіталістичних кляс супроти московського тоталітаризму, який руками робітництва загрожував захопити владу. Італійський фашизм (чи німецький нацизм) волів би захоплення влади чужою державою, аби в ній панував фашистський, чи нацистський соціяльний лад. Український націоналізм волів би, щоб в українській державі панував робітничий, навіть комуністичний лад, аби та держава була суто українською, самостійною державою. Різниця велика. І походження українського націоналізму є так само різне. Як я сказав вище, воно було психічно-національного характеру. Український націоналізм виник не під час української революції і не в опозиції до неї,

або страху перед нею, як то було з іншими тоталітаризмами, а навпаки: з великої національної гіркості, з пекучого гніву, з обурення за те, що вона, та українська революція, на яку вони покладали стільки надій, яку так любили, не справдила своїх обіцянок.

9. ДМИТРО ДОНЦОВ.

Виник наш націоналізм у Західній Україні, яка будучи географічно й державно відділена від Східної України, так мало була поінформована в причинах поразки своєї старшої сестри. Цими психічними станами скористувались і соціяльно-політичні, й національні вороги української революції. Одним із таких ворогів був Дмитро Донцов. Оскільки цей чоловік заграв певну ролю в виникненні українського націоналізму, я мушу зупинити трохи на ньому увагу.

Мене запитують: чи справді колись Д. Донцов був соціялістом, членом соціял-демократичної партії і чи то правда, що його було виключено з неї? А коли правда, то за що саме і через що Донцов став таким ворогом українських революціонерів, демократів, соціялістів?

Так,— це правда, що Д. Донцов був у початках першого десятиріччя двадцятого віку членом Закордонної групи (в Галичині) соціял-демократичної партії, і так само правда, що його було виключено з неї Центральним Комітетом цієї партії. Виключено було за те, що він писав (під псевдонімом) руські статті до руської україножерної газети "Русские Ведомости". Одну з таких статей ця газета відмовилась надрукувати, повернула її авторові й вона попала в руки одного з партійних товаришів. Центральний Комітет судив Д. Донцова за учість його в антиукраїнській і антисоцїялїстичній газеті й виключив його з рядів української соціялістичної партії.

До цього вважаю за свій обов'язок додати, що в пар-,.сгії оула крім того непевність щодо його особи. Хто він №був, якого походження, чого, власне, одна з місцевих партійних організацій послала його за кордон

до Галичини й рекомендувала Закордонній групі за члена, ніхто докладно не знав, і дехто з товаришів висловлював гадку, чи не був він таємним агентом руської жандармерії, підісланий для шпіонажу в революційній українській партії. Не мавши певних даних про це, Закордонна група цього закиду не висунула, але він сприяв виключенню цього чоловіка з нашого товариства.

Так само вважаю за потрібне з абсолютною певністю сказати, що ніяких розходжень, чи то програмових, чи тактичних, соціяльних, чи національних розходжень у цього чоловіка з соціял-демократичною партією не було ні до його виключення, ні довго після цього. Ворожість його до українського соціялізму була не принципового, а особливого походження. Будучи людиною з перечуле-ною амбіцією, він, очевидно, затаїв глибоку ненависть до соціалістів і, коли настав слушний момент, почав активно виявляти її. Найкращим моментом був момент поразки української революції, на чолі якої стояли соція-лісти, момент захоплення Української Держави московським ворогом її.

За цю поразку люди малопоінформовані в усіх даних нашої історії й кон'юнктурі її під час боротьби з Москвою, а надто дуже емоціональні, обвинувачували керівників революційної боротьби, а надто соціялістів. Д. Донцов підхопив цей настрій і почав його роздмухувати, почав скупчувати весь свій гнів, зневагу, обурення молодих душ на "нездарах, м'якотілих безвольних со-ціялістах", які загубили українську державність. Поява на міжнародній сцені італійського фашизму дала йому "ідеологію", що замаскувала його особисту ненависть.

Я через цілий ряд обставин ніколи ні одної статті: Д. Донцова не читав. Я тільки чув про його вплив серед галицької молоді й жалів її, бідну: яка іронія, людина, яку товариство борців за українську державність і самостійність викинуло з себе за співробітництво з ворогами її, учить молодь України, як треба любити Україну, як здобувати ту державність. Чи навчив він, як треба любити й будувати нашу державність, я прикладів цієї науки не бачив, але прикладів ненависті, руйнації, розладу національних сил — це всі могли бачити.

Прихильники Д. Донцова можуть заперечувати ті факти, про які я вище сказав. Я й тут, розуміється, не маю змоги навести нотаріально засвідченої постанови Центрального Комітету УСДРП [про] виключення Д. Донцова з партії, ні про те, що рушійною силою його фашистської "ідеології" була його особиста емоція ненависті і згага помсти, а не різність ідеологічних, чи тактичних принципів, якими він прикривав свої емоції. Одначе, і тут, як і в даних про С. Петлюру та А. Лізинь-кого, виступають історичні факти та закони логіки.

Найголовнішим і кричущим фактом є той, що Д. Донцов ніколи не брав ніякої участі в революційній боротьбі, ні в підготовчій, підривній, підпільній фазі її, ні в одвертій, конструктивній, державній. І соціялісти, і не-соціялісти і до вибуху революції 1917 р. і під час його з постійним риском для своєї свободи, здоров'я, життя брали в ній участь. Д. Донцов — ніколи.

Коли він ідеологічно не погоджувався з соціялістами, але був такий палкий, такий розумний, такий сміливий ї вольовий борець за національну самостійність, то чому він не йшов в український народ разом з іншими не-соціялістами, чому не організував душу й тіло української нації для боротьби за визволення? Чому, коли оті "м'ягкотілі нездари" сиділи по тюрмах за ту боротьбу, Д. Донцов сидів по галицьких і віденських кав'ярнях?

Це є факт.

А коли вибухла революція і українські борці всіх напрямів, соціялісти і противники соціялізму, дружно кинулись до відродження української державності, коли всяка людська українська сила була на вагу золота, й приймалася керівними організаціями з одвертими обіймами, чого Д. Донцоз не спішив як інші з-за кордону на Україну й не віддав свій розум, свою критику, своє уміння й розуміння будови держави, а все сидів по тих самих кав'ярнях? І коли ті борці й будівничі України з крихіток свідомого українства, які лишила нам історія, намагались створити опорну величезній масі руського імперіалізму силу, коли приносили

криваві жертви в нерівній боротьбі, чому Д. Донцов не прийшов і не навчив, як зробити чудо, як у кілька тижнів із крихіток національно-свідомого українства перевести в мільйонну національно-несвїдому народну масу свою свідомість? запалити її, організувати, озброїти, повести на смертний бій? Чому? А це, повторяю, є факт, що Д. Донцов ні разу не з'явився на Україні ні до революції, ні під час неї. Через що?

Люди, які знають його особисто, кажуть, що вдачею своєю він є боягуз. Хай так. Хай він до революції боявся попасти в тюрму на Україні за пропаганду своїх ідей і волів їх пропагувати по галицьких кав'ярнях. Але чого йому було боятись під час революції, коли всі тюрми й жандармерії були скасовані? Тільки одне логічне може бути пояснення: очевидно, того, що він пам'ятав, за що його було викинено з організації революційних борців, ї не смів показатись на очі свідомому українству. За це говорять закони логіки, такі самі сильні, як і факти.

Я не знаю, чому навчав братів-галичан цей чоловік під час революції 1917 р. і подальшої боротьби української революційної демократії за державність України, але я знаю, що свої виступи проти неї він почав після завершення нашої поразки. Коли лев української революції лежав знесилений, скривавлений, вимучений ворогом, тоді прийшов осел і почав копитом обурено бити його й повчати Західну Україну, як треба було будувати Українську Державу.

Навчання копитом припало до душі ображеним, розчарованим, пригніченим, розлюченим. Вони жадно слухали навчителя, плескали на удари його копита і знаходили в них собі славну сатисфакцію. Так їм, паршивим нездарам, невдахам, слинявим мрійникам-соціялістам, безвольним боягузам, так їм і треба. Так їх, Дмитре, бий того нещасного лева революції і копитом, копитом його, проклятого.

Довгі роки з тріумфом, з насолодою помсти гупав копитом Дмитро і так угупав фашизм у душу розчарованих, що став їм за пророка й ікону.

Але, коли настав час поразки західноєвропейського фашизму в боротьбі з світовою демократією, коли німецький нацизм, слухатись його навчав і кликав Д. Донцов, виявив себе ворогом українського визволення, коли іконоприклонники Донцова на своєму болючому досвіді переконались, що ні фашизм, ні нацизм у досягненні їхньої мети, мети створення української самостійної держави, не можуть і не хочуть помагати, у них почалось критичне ставлення до свого навчителя, вони почали помічати, що це не ікона, не пророк, не проповідник якихось нових творчих ідей, а просто злий, помстливий осел Революції. І тоді їм почали ставати помітними і всі характерні риси цієї істоти, його боягузтво, його неуцтво, І його непогодженість слова з ділом. І в результаті дійшло 1 ' вже до того, що мені особисто один із проводирів ОУН (р) недавно сказав: "У нас в організації кажуть: Донцов це той дзвін, що до церкви скликає, а сам у ній не буває".

10. СУЧАСНІ ПОЗИЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ.

А одночасно з цим почалась у націоналістів і переоцінка їхніх концепційних позицій. А надто коли передові елементи їх, активні, бойові елементи, у яких слово погоджується з дією, стикнулись з реальною і соціяльною дійсністю на Україні, коли їхня активність примусила їх стати ближче до широких мас народу і коли вони побачили, що з самим гаслом "за Україну" до тих мас підходити не можна, що конче треба визначити, за яку саме Україну кликати битися. І тут оті дієві борці за національне визволення прийшли до того самого висновку, на якому стояли дієві борці в Центральній Раді, які казали, що самим гаслом "за Україну" потягти маси на здобуття її самостійності неможливо, що конче треба масам сказати, що та Україна має бути вільна не тільки від національних, але й соціяльних панів, до якої б національності вони не належали. Революційні, дієві націоналісти самі побачили, що замовчування цього додатку пояснялось народом так, що агітатори хотіли панської України, що вони хотіли чужих панів вигнати, а на їхнє місце посадити своїх.

І от ці націоналісти чесно, одверто, виразно це заявили в своїй програмі: "Позиції Українського Визвольного Руху" формовані проводом Української Повстанської Армії (УПА). Вони в ній не кажуть: "Нам байдуже, яка Україна, нам аби Україна", ні, вони постійно підкреслюють, що національне визволення повинно зливатися з визволенням соціяльним і політичним, що повинно бути не однобічне, всебічне визволення, те саме, за яке змагались ліві елементи Центральної Ради, Трудового Конгресу, яке було записане кров'ю на Скрижалях Революції нашої.

Голос УПА з України не лишився без відгуку й на еміграції. Сміливіші, послідовніші елементи ОУН(р) стають і тут на ті позиції.

Бажаючи ближче зазнайомитись з цією галуззю визвольного українського руху, я проштудіював головніші літературні вияви позиції її, як минулі, так і сучасні, а так само мав довгі розмови з відповідальними членами проводу Організації Українських Націоналістів-революціонерів (ОУНр). Це ознайомлення дає мені підставу сказати, що багато з тих закидів, які робляться теперішнім націоналістам-революціонерам керівниками інших емігрантських угруповань, засновані або на недостатній поінформованості та аналізі, або на застарілих даних, пережитого минулого, або на особистих і не дуже добрих емоціях, що не дає змоги поставитись об'єктивно до цієї течії й її домагань.

Я не маю ніяких підстав ставитись до неї з особистою прихильністю. Вона не менше, ніж петлюрівська течія, виявляла до мене ворожість, не менше, ніж та, тримала мене в ізоляторі, бажала "виключити мене з нації" й щиро старалась шкодити мені чим тільки могла. Отже, сподіваюсь, ніхто з читачів мого "Заповіту" не буде приймати моє ставлення до цієї групи подякою за прихильність до мене.

Противники націоналістів (надто петлюрівської, "урядової" течії) застерігають мене від "ілюзій" — націоналісти, мовляв, хитрують, дурять, вони хочуть переформування Національної Ради, щоб взяти в ній провід, щоб монопартійно "захопити владу" над усією еміграцією, щоб

командувати нею, визискувати, живитися її! грошима й готувати захоплення влади в свої руки й на Україні.

Ця аргументація має такий явно необдуманий вигляд, що мимоволі виникає сумнів у її об'єктивності. Як можна захопити вплив і владу над людьми у вільних країнах? Монопартійно захоплюється це звичайно примусом, об-дуром, терором. Так тепер по таборах, де можна до певної міри вживати цих засобів. Але ж еміграція виходить із таборів, роз'їздиться по країнах, де є свобода слова, критики, обмірковування, вибору. Як можна там присилувати людей слухатись якогось проводу, коли він не відповідає їхнім переконанням? Припустімо, що націоналісти в новій переформованій Національній Раді! мали б якусь більшість голосів і провід нею в значній мірі перейшов би до них. Переформація сталась би, розуміється, на якійсь програмі (і то новій), яку прийняли б і націоналісти. Припустімо, що діставши провід у свої руки, вони схотіли б "монопартійно" використувати його, "живитися грошима" еміграції, панувати, командувати і не виконувати програмових постанов. Що з того зразу вийшло б? Те, що інші угруповання заявили б протест, К широко в пресі оголосили б його і вийшли з.Національ-р ної Ради. Вони це напевне могли б зробити, бо все ж та-ки еміграція жила б не в СССР чи в якійсь фашистській країні, де не можна висловлювати своїх думок, де "моно-партійцям" можна хапати людей за вільне слово, душити за горло, мучити й убивати. Який же результат вийшов би? Той, що не націоналістична частина української еміграції сформула б інший свій представницький орган, і настало б іще більше розходження і ослаблення сил всієї еміграції. Я не думаю, що націоналісти такі дурні люди, щоб прагнути такого наслідку свого "хитрування".

Я не кажу вже про те, що наші націоналісти в масі своїй не менше, ніж інші групи, люблять свою націю й не хочуть мати її забитою, заляканою, рабською юрбою, не здатною ні на яку колективну творчість. Коли вони слухали Донцова і були за владу "вождя", то вони цього " хотіли для того, щоб забезпечити сильну, монолітну владу, яка могла б без хитань і слабовольності здобувати державу, а зовсім не для того, щоб здобути ту владу для експлуатації мас соціяльними паразитами, хоч

би з своєї власної партії. В гарячці боротьби, в запалі гніву, в вихорі надій на Гітлера, цього зразка "монолітности й вольности", вони не ставили питань, які можуть вийти наслідки для українського народу від такої влади. Передбачивши це тоді, я певен, вони в більшості своїй Донцовим не повірили б. Тепер емоції загубили свій пал, прийшов болючий досвід, життя висунуло перед ними інші проблеми. І вони чесно, сміливо відкидають минулі позиції і переходять на інші. Чесно переходять, підкреслюю.

І чого б воно не могло бути так? Чого петлюрівці, соціялісти чи ще якісь інші течії можуть претендувати на те, що вони люблять свій народ безкорисно, для народу, а не для себе, і чому націоналісти, велика течія молодих, енергійних, чулих людей може мати любов тільки до себе, чому тільки ради своїх особистих інтересів, для влади, грошей хочуть мати вплив в Національній Раді, а не для добра нації, як вони його розуміють? Навіть, коли б вони ще й тепер мали таке розуміння, що український народ є темний, бездарний, дурний, безвольний, що він не має ні національної свідомості, ні розуміння своїх/ інтересів, що йому треба сильних навчителів, вождя й батога, яких би всі сліпо слухалися, навіть так розуміючи національне добро, чому вони не можуть бути щирими, чесними, самовідданими? Віривши колись так, хіба вони не йшли в повстанську армію, хіба не рискували своїми особистими інтересами, своєю свободою, а то й життям ради добра України? І коли об'єктивно, спокійно продивитись років за двадцять минуле націоналістів і зрівняти з минулим петлюрівців, то не можна поставитись без уваги до протестів націоналістів, які кажуть:

"Як, петлюрівці, оті соціялісти (вони, бідні, націоналісти, уважають петлюрівців ще й досі за соціялістів!), які наробили стільки зла українському народові, які провадили всю свою національну діяльність по передпокоях наших ворогів та по кав'ярнях, який вони мають провід над нами, які в цей час сиділи в тюрмах, які бились по всіх кутках України з окупантами, які клали своє здоров'я, сили, життя за свою батьківщину! Бо вони, мовляв, "тримали прапор державності" по тих передпокоях, бо вони є "легітимна" влада, передана їм самим богом? І

це називається демократією, любов до батьківщини? І коли ми протестуємо проти такої несправедливості, то вони нас називають руїнниками Національної Ради, і нашої Державності, неначе Андрій Лівицький та Ісак Мазепа є вся наша державність і бути проти цих людей — це бути проти України? Вони нам закидають фашизм, будучи самі фашистами, підробленими на словах під демократів! І вони хочуть, щоб ми мали пошану до такого органу еміграції, щоб не сміли критикувати його і в, цьому б виявлялася наша любов до нації?! Ми не є фашисти, ми щиро заявляємо наші теперішні позиції, позиції дійсних демократів. Наші керівники так само тепер одверто, як і колись, оголошують у нашій пресі і партійній літературі наші теперішні позиції. Хто може чесно читати, той може побачити, що ми прагнемо визволення нашого народу ширше й сміливіше, ніж оті підроблені демократи!"

II. ОСНОВНІ УМОВИ ПЕРЕОРГАНІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ РАДИ.

Кожному об'єктивному читачеві цих рядків повинно бути ясним, що при таких взаємовідношеннях між течіями не може бути погодженої, спільної дії, а так само Н, що це питання не можна замовчувати, що його треба Доставити на одверте, щире, широке обговорення всього еміграційного колективу. Керівники Національної Ради та ВО, імітуючи справжніх президентів та міністрів, час од часу роблять офіційні оптимістичні "урядові" декларації про те, що в їхній державі під їхнім мудрим урядуванням справи ідуть усе краще та краще. Вони або за методою Куе займаються автосугестією, або за методою невдалих правителів намагаються сугестією на своїх "вірнопідданих" заспокоїти їхнє невдоволення. Але ні заспокоєння, ні погодження, ні спільної дії в українській еміграції немає. Це треба чесно сказати собі, й сказавши так, шукати причини цього зла, а потім засобів його знищення.

Я сказав вище, що, на мою думку, є дві головні причини розладу в українській еміграції: психологічного і со-ціяльного характеру. Розгляньмо їх по черзі.

Психологічна є в тому, що в окремих індивідів в усякому суспільстві живуть передані нам із тисячоріч у спадщину психологічні сили, інстинкти. Одним із них в інстинкт панування і влади. В одних умовах цей інстинкв приглушується, в других роздувається. В умовах диктатури вождів при безконтрольності їх і безвідповідальності перед колективом ця сила набирає страшного розміру. Приклади цього ми бачили й бачимо в усіх тоталітарних режимах. Демократія це є та соціяльно-по-літична обстановка, в якій цей інстинкт панування має не таку волю розвиватися, хоча й у ній дуже хорі иа нього виявляють дію його. Не треба думати, що від цього звільнені соціялісти чи демократи, що досить заявити себе таким, щоб старий інстинкт перестав діяти. Треба постійної контролі над собою, насамперед самосвідомості, потім треба стримувати в собі дію його. Я особисто мав нагоду спостерігати дію цієї вселюдської спадкової сили, як на самому собі, так і на ближчому свойому оточенні, а надто під час революції й урядування. Я помічав, як нахил до влади, до командування, до використовування їх у своїх особистих інтересах, до згаги лести, оплесків та інших знаків високої оцінки виявлялись у найщиріших демократів, соціялістів, патріотів. Мені легше було контролювати себе самого, бо я з перших років своєї громадської й політичної діяльності помічав це явище, аналізував його, болів ним і застерігав проти нього своїх товаришів у роботі політичній. (Я помітив, що виведена на світло свідомості ця сила губила свою гострість, немовби щулилась, зменшувалась). Уже в 1905 році я вголос для всього свідомого українського колективу (в формі п'єси "Дисгармонія") закричав: "Увага, бережімося! Ми — не погоджені з наших словах і діях, словами ми проповідуємо рівність, свободу, мужність, любов до колективу, а на ділі ми, самі того не помічаючії, тягнемося до командування, до поневолення слабших, до себелюбства, до експлуатації своїх ближніх, ми — непослідовні, нечесні з собою". Я ці спостереження і застереження робив весь час моєї політичної, революційної та літературної діяльності. І на цю тему написав цілий ряд "застережень" у формі романів, п'єс, оповідань і статей. ("Щаблі життя", "Чесність з собою", "Записки кирпатого Мефістофеля" та ін.). На цю тему я мав у Парижі й на Кіпрі, під час нашої першої еміграції, дискусії з ідеологами революційного соціялізму й большевизму, Леніним,

Луначарським, Горьким та ін. Отже, кажу, під час нашої революції мені було легше помічати, контролювати й душити в собі самому таку дисгармонію. Але інші такої моральної науки та практики не мали, і коли створились сприятливі тим нахилам обставини, вони безкритично, безопорно пішли за тими нахилами. А ті обставини творились участю в урядові та пар-ламентах. Бути міністром чи депутатом, а то ще й президентом, це найкраще середовище для розвитку інстинкту панування чи честолюбності. Яскравим зразком для мене цієї риси був, як я вище казав, С. Петлюра, та до такої міри, що серед моїх партійних і урядових співробітників, які не могли не помічати в нього виявів цих нахилів, навіть склався термін для позначання його: "петлюри-тись", себто фігурувати, прибирати пози, прагнути оплесків, "отаманувати" з усіма матеріальними і психічними привілеями цього стану.

Українська еміграція є маленький колектив. Але в ньому психічні закони діють з тою самою неухильністю, що й у великих. Коли цей колектив мав у собі кілька десятків одиниць, які складали "народ" "уряду УНР", а його "міністри" й "президенти" так само, як і великі, "петлюрились", так само ставали в пози, прагнули оплесків, влади, командування і, розуміється, відповідних таким "високим достойникам" матеріальних привілеїв. І, розуміється, рідко який "достойник" добровільно, ради інтересу колективу, нації, згодився б одмовитись од своєї" "великої місії" бути "носієм", "вождем". А тому, коли сприятливі обставини творять не малий, а значно більший емігрантський колектив, коли висувають кілька таких "високих осіб", а вони раз у раз за законом руху й змагання прагнуть бути "вищими" — "єдиними вождями", "єдиними президентами", то між ними неминуче виникає конкуренція, боротьба, війна, холодна чи навіть гаряча.

Еміграція взагалі є та обстанова, яка дуже сприяє розвитку цих нахилів. Трудність контролю, відповідальності проводів організацій, відокремленість од великого колективу нації, все це спричиняється до ненормального вияву навіть здорових сил людей. Я вище звертав увагу читачів на те, яку шкоду нашій недавно визнаній державності можуть принести честолюбні претензії наших "вождів". Коли ці "вожді" можуть

бути щирими хоч би з собою, то нехай не обдурюють самих себе, нехай не виправдують називання себе "урядом", "Державним Центром" і т. і. тим міркуванням, що, мовляв, коли настане час ліквідації большевизму, то "зовнішнім силам", які будуть робити ту ліквідацію, буде з ким "говорити", "перетрактовувати", "договорюватись". "Зовнішні силі:", коли їм треба "договорюватись", роблять це не з назвами, а з реальностями, з дійсними силами, зо справжніми репрезентантами народів, а не з опереточними декораціями.

Отже, з усіх цих причин, на мою думку, для створення можливості українській еміграції "договоритись" з самою собою треба насамперед усунути одну з важних причин, які створюють непогодження, конкуренцію, боротьбу, а саме: претензії на "урядування". Треба чесно, одверто сказати собі й всьому світові, що українська еміграція є тільки невеличка частинка нації, що вона претендує не на командування нацією, не на кидання їй своїх урядів, "конструкції", "законів", а бажає бути тільки допомогою їй у боротьбі за її визволення, бажає творити тут на чужині кадри, які мають стати в пригоді1 батьківщині, коли вона скине ярмо поневолення, а так само бажає творити серед Інших народів опінію. сприятливу для української державності. Оце вся її роля.

А коли так, то ясно, що всі ці витвори певної частини еміграції як: "президент", "уряд", "парламент" і т. і. повинні зникнути. У єврейських борців за свою державність на еміграції не було ніяких урядів, було собі скромне "Агентство", але "зовнішні сили", коли воно мало вже справжню реальну силу в Палестині, "договорювались" з ним, як зо справжнім проводом єврейського народу. Коли б "президент" Андрій Лівицький і "прем'єр-міністр" Ісак Мазепа схотіли чи змогли бути дійсно щирими патріотами, й бажали усунути перешкоди до погодження сил еміграції, надати Національній Раді сили, працездатності, ентузіазму, вони повинні були б принести в жертву цій меті свою честолюбність й добровільно відмовитись самим од своїх "постів" і запропонувати всім іншим претендентам на них теж одмовитись. Логіка дозволяє думати, що така умова могла б бути сприйнята тими претендентами прихильно. Всі претенденти охотні-ше погодились би на тому, що єдиним

"легітимним" урядом, єдиним колективним вождем нації мав би бути уряд, створений на Україні активними революційними силами її, які виникли немов самі собою під отой великий слушний момент. Вони згадали б, як за часів першої революції 1917 року виникли такі самі сили немовби з нічого, як вони створили свій уряд, не звертаючи ніякої уваги на тодішню Українську еміграцію, яка теж мала претензії на вождівство нацією, як та еміграція, вернувшись додому, не мала майже ніякого впливу на хід подій на Україні. Тепер соціяльний стан української нації інший, але не може бути сумніву в тому, що вона в своїому підпіллі має сховані сили й кадри, які вибухнуть так само, як колись вибухнули ми, які візьмуть провід визвольної боротьби в свої руки і створять всі потрібні органи, , закони, конституції, не дожидаючись їх од еміграції (яка, будучи роками відірвана від рідного краю, не матиме ніякої компетенції в цій галузі). І то з ними, з отими реальними силами, "перетрактовували б і договорювались" зовнішні сили, коли б настав для того час.

Еміграційні "міністри" щиро чи лукаво заявляють, що вони "порозумілись би" з революційним урядом України, коли б він створився. А коли так, коли вони припускають, що такий уряд створився, то як же було б з "Державним Центром", де ж він був би: на еміграції чи на Україні? І як треба розуміти оте "порозуміння"? І чого заздалегідь говориться, що то еміграційний "уряд" мав би скликати Українські Установчі Збори? А чому ж не революційний уряд України, не ті сили, які здобули б можливість скликати ті Збори?

З цього всього ясно стає, яка є політична настанова цієї групи людей, які звуть себе "Державним Центром"' за межами України. Ясно, що вони не вірять в український народ, в його сили, в його боротьбу, вони, як чистісінькі фашисти, вважають, що йому треба сильного проводу, батога ("законів" з еміграції), уряду й навіть готового президента. А щодо реалізації самої державности, то її зроблять "зовнішні сили", на які, властиво, є вся їхня "орієнтація", які дадуть їй дозвіл скликати Установчі Збори. І не трудно розуміти, яке було б те

скликання, під якими лозунгами, якого хазяїна інтереси воно боялось би зачепити, кому старалось би догодити.

Тут виникає потреба відповісти на деякі запитання й домагання, з якими звертаються до мене деякі члени еміграції. Вони кажуть приблизно так: всі історики української революції, та й ви самі, кажете, що Вищий Ор— —ган Революційної влади на Україні, Трудовий Конгрес, затвердив вас на посту Голови Директорії. Ви з того посту через такі й такі причини тимчасово усунулись од участі в діях Директорії та відповідальності за них. Ви не могли піти до демісії, бо не було того Вищого Органу, якому ви могли її представити. Отже, ви й досі є законний (юридично-правий, "легітимний") голова останнього уряду. Чому ж українська еміграція, а надто та, яка шанує Скрижалі Української Революції, яка так довго і трудно суперечилась між собою про "легітимність" того чи іншого кандидата на пост голови уряду, не звернулась до вас, до найзаконнішого, найбезперечнішого Голови Директорії? І чому ви самі не вернулись на свій пост, чому не стали на чолі свого "легітимного" уряду?

Моя відповідь проста: я не тільки для інших, незаконних претендентів на цей пост, одкидаю потребу і користь якого-будь уряду поза межами Української території, але й для мене, для найзаконнішого фактичного голови його. Я вважаю, що уряд повинен бути вибраний народним колективом, повинен бути на своїй землі, зо своїм народом, повинен одповідати перед ним весь час своєї урядової діяльності. Коли така відповідальність через ті чи інші причини унеможливлюється, він автоматично припиняє свою урядову функцію і не сміє звати себе урядом, а чим паче чинити такі акти, як наприклад, договори з чужими державами. Коли б я схотів послухати своїх прихильників і "вернутись на свій пост" Голови Директорії, то я сам зробив би вчинок в інтересах тільки свого маленького честолюбства чи якихось інших особистих, чи групових "лакомств нещасних", вчинок негодний совісного політичного робітника і, крім того, шкідливий для українського колективу.

Щодо української еміграції, то вона не цими міркуваннями керувалась, коли не зверталась до мене, як до "легітимного" голови останнього українського уряду, а зовсім іншим. Я не буду ще раз говорити про ставлення до мене Старої Еміграції. Пригадавши його, можна легко зрозуміти, чому "претенденти на трон" обминали моє ім'я. Але чого ж ота Нова Еміграція, яка немовби про мене згадала й почала навіть розбивати мури ізолятора, в який засадили мене большевики й Стара Еміграція, чого вона не згадала, що я ж Голова Директорії, чого вона допустила якогось А. Лівицького називати себе цим титулом, чого ніде не підняла питання про мене, не запитала Національну Раду, чи Уряд про це чудне явище, про ті підстави, на яких дійсний Голова Директорії замовчується, а на його ност висувається якийсь сторонній Директорії чоловік? В чому річ, мовляв?

Відповідь і на це теж проста: бо вони, члени Нової Еміграції, вільно чи невільно, теж орієнтуються не на внутрішні сили, які колись так давно поставили мене на цьому пості, а на сили зовнішні, які можуть поставити, кого схочуть, хто їм милий. Вони, ці бідні емігранти — "ДіПі", які тремтіли й тремтять далі за своє існування, які в цьому існуванні залежать од тих "зовнішніх сил", як я казав, які бояться, що запідозрені в комунізмі, вони можуть бути вислані в СССР, себто на муки й смерть, вони думати не сміли визнати "легітимність" людини, яку стара еміграція раз у раз виставляла перед тими "зовнішніми силами" за комуніста, большевика. Прихильність до мене, так це значить прихильність до большевизму? Чи багато ж можуть піти на таку саможертву ради якоїсь там істини чи справедливості, чи навіть користі для колективу?

А шодо народу, до його постанов колись там років тридцять тому, щодо пошани його Скрижалів, то це не може грати ролі в нашій теперішності. Не той народ і не ті Скрижалі будуть виганяти большевиків ї давати нам нашу державність, а могутніші чинники, інші сили, на які реальним політикам треба орієнтуватися. І все та сама стара, проклята наша орієнтація, яка давала нам стільки сорому, приниження і великої шкоди. А визволення ще ні разу!

12. НОВА СТРУКТУРА НАЦІОНАЛЬНОЇ РАДИ.

Отже, коли ніякого уряду і Державного Центру на еміграції не повинно бути, коли еміграція повинна ставити собі інші цілі, то ясно, що вона повинна створити й інші органи. Коли ціль еміграції не уряди, закони, конституції готувати, а корисні політичні та культурні скли для Українського народу, коли вона вважає себе не за майбутнього командира нації, а за просту частину її, то вона повинна відбивати це в собі, а тому склад її представницького органу повинен відбивати склад евентуального представницького органу всієї нації.

Що являє собою тепер українська нація? Це є величезний колектив трудящих людей (селян, робітників, трудової інтелігенції), над яким панує рабовласницька кляса бюрократії під орудою чужинної сили. В тому колективі є, розуміється, елементи старих знищених соці-ально-економічних кляс (поміщиків, фабрикантів, середніх земельних власників, вульгарно званих "куркулями"). Ці елементи чи їхні діти, безумовно, ще пам'ятають про своє колишнє привілейоване становище, про панування чужою працею. Вони потай мріють про скасування большевизму й його державного бюрократичного капіталізму та про повернення старого ладу, приватної капіталістичної власності. Ці елементи на Україні є переважно чужинного походження. Як відомо, історія України так склалась, що панівна руська нація втягла в себе майже всі більші власницькі елементи української нації. Тому величезна більшість буржуазії на Україні (аграрної, промислової, бюрократичної) була не українська. Україна, хоч не хоч, була на 90 (як не більше) відсотків селянсько-робітнича країна. Революція, само собою, не наробила нам буржуазії, вона знищила й ту, що була на нашій землі. Отже, наша нація не має багато й тих, що зідхають за минулим ладом, і все населення нашої батьківщини на цей мент складається на 90 (чи більше) відсотків із трудових кляс. Воно безумовно ненавидить сучасний режим московського деспотизму, але так само не має ніякого сумніву, що воно ніяк не прагне повороту старого панування приватно-капіталістичних кляс. Чого саме воно прагне, про це мова буде далі.

Таким чином, коли бути логічним і послідовним, то треба сказати, що еміграційна Національна Рада повинна відбивати в собі оцю саму структуру всієї сучасної України. Значить, величезна більшість Національної Ради так само повинна складатись із трудових елементів, а десять (чи менше) відсотків із тих, що ще не забули колишнього дореволюційного ладу й хотіли б повернути його.

Відповідно до цього основного принципу повинні бути розподілені місця в Національній Раді. Тепер вони розподілені за принципом старої соціяльно-економічної і політичної структури України. За принципом партійного паритету в ній представлені всі політичні партії, які колись там були. Чи це ж не абсурд? Ці партії колись, років тридцять (десять) тому були явищем природним, необхідним, вони вимагались соціяльно-економічною структурою нашої нації. Але ж тепер у неї цілком інша структура, а тому й потреба в цих партіях давно зникла. Про всіх цих "поштенних" соціялістів, революціонерів, со-ціял-радикалів, про всі ті УНДО, НДС, про всяких там націонал-демократів населення давно забуло і згадує про них як про покійників.

І емігрантська Національна Рада, в цьому складі її, що тепер, в більшості членів є немовби паноптикум, музей, навіть моторошно, що в цьому музеї беруть участь і живі постаті, а надто що провід над ними, над живими істотами, належить восковим фігурам. Живими постатями в музеї є головним чином представники Нової Еміграції в різних її угрупованнях, рев. демократи та представники націоналістичної течії в кількох розгалуженнях. (Інші живі постаті української еміграції, представники старої непетлюрівської, трудової демократії в Європі й Америці в музеї Національної Ради не представлені, бо ставляться негативно до цієї фальшиво складеної інституції) .

Щоб перейти з музейного "воскового" стану в живий, дієвий, Національній Раді треба себе перетворити, перетворити за принципом життя і потреб української нації, треба зробити її дійсно живою краплиною українського народу. Конкретно: вона повинна сформуватися не за принципом колишніх, одмерлих тепер партій, а за

принципом вимог і інтересів сучасного, а надто майбутнього, буття українського народу. Які ж ці вимоги та інтереси?

13. НАИПЕВНІШЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ САМОСТІЙНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ.

Перша вимога і перший інтерес його — здобуття самостійності і незалежності своєї вже здобутої Держави. Чим може помогти йому еміграція? "Уряд" Національної Ради має "міністерство" військових справ. Але кожному ясно, що військові сили еміграції не можуть бути великими. Для них заводити ціле "міністерство" — це або гра в урядування, або розрахунок на те, що саме "міністерство" прийде за "зовнішніми силами" на Україну і зробиться міністерством. Розрахунок, який теж показує, що "уряд" має орієнтацію не на внутрішні сили, а на зовнішні сили, внутрішні він до такої міри ігнорує, що навіть не обумовлює: якщо на Україні не створиться революційний уряд і не матиме свого міністерства військових справ, то наш ресорт військовий може виконати його ролю. Ні, він просто декретує: міністерство і більше нічого.

Розуміється, коли б у світі дійшло до воєнної сутички Заходу з тиранією Москви, то українська еміграція стала б на бік Заходу й взяла б по мірі сил своїх участь у збройній боротьбі, сформувавши з своїх членів кілька допоміжних армії союзників батальйонів. Але це скромне завдання могла б зробити сама президія Національної Ради, не вдаючись до такого пишного засобу, як "міністерство".

Але в неї є і повинно бути інше завдання на полі здобуття державної самостійності, а саме: схиляти до неї опінію західного світу. Проти української самостійності ревно працюють вороги її, головним чином руські та польські імперіалісти. Вони всіма засобами намагаються виставити українську національно-державну ідею як штучну, як витвір чужих Україні сил, як потайне знаряддя їхньої імперіалістичної політики, надто Німеччини. Українці, мовляв, ніякої самостійної концепції ні

інтернаціональної, ні соціяльно-політичної не мають, вони є тайні агенти або німецького нацизму, або руського большевизму.

Отже, завдання членів української еміграції, борців за свою державну самостійність повинно насамперед бути в тому, щоб розбити цей наклеп ворогів і щоб довести світові, що українство навпаки, всією історичною, ви-" робленою віками всебічного поневолення, всією природою своєю є найщиріші вороги всякого насильства, гніту, визиску як внутрішнього, так і інтернаціонального, що воно є найвірніший борець за мир на Землі і за об'єднання всіх народів.

Чим же воно могло б це довести? Самих офіційних "вощаних" декларацій, як робило, наприклад, "міністерство" закордонних справ Національної Ради, не досить. Не самі декларації творять опінію, а ще й відповідна дія. Треба, щоб українська еміграція на кожному місці свого перебування доводила і словами, і ділами свою демократичність і — головне — миролюбність.

Так, ми будемо скрізь декларувати, що ми, українці, є одні з найщиріших борців за світовий мир, за світову федерацію. Але через що так? — можуть нас запитати. Наше пояснення може бути цілком логічним і переконливим. Ось воно: через те, мовляв, що ми, українці, у світовій федерації вбачаємо найпевніше забезпечення нашої національно-державної самостійності, якої ми так жагуче прагнемо, за яку ми принесли стільки жертв. Ми краще, ніж так звані самостійні держави, знаємо, що в цій світовій кон'юнктурі, яка твориться на планеті розвитком світової економіки, не може бути як слід забезпеченої самостійності, а тим паче у держав несамостійних. Тому ми, коли хочемо мати свою національну самостійність, мусимо бути в найперших і найактивніших рядах борців за здійснення ідеї Світової Федерації Народів, яка знищить яку-будь можливість одній нації накинути другій своє панування.

В цій концепції, розуміється, нема нічого нового, оригінального, самостійного, вона давно проповідується борцями за визволення

людства, кращими синами його. Своє в українців могло б бути те завзяття, та гаряча щирість, та настійність, з якими вони проповідували б по світі ідею миру.

Але може бути ще більше "своє". Виконуючи правило конкордистської моралі "Що визнаєш на словах, то виконуй на ділі", я, як представник українського імені, виступив перед інтернаціональним світом з своєю концепцією миру, з пропозицією такого засобу знищення на віки війни на Землі, який досі не висувався на інтернаціональному політичному світі, і який, я глибоко в тому певний, може бути сприйнятий широкими масами всього людства з гарячою прихильністю. Щоб довести мою концепцію до відому якраз оцих мас (а це ж вони, а не дипломати є і будуть рішальною силою в питанні війни та миру) —я виклав її в приступній для мене формі, в формі роману, в образах, у живій дискусії дієвих осіб. Його видано у французькій мові під заголовком "Нова Заповідь". З огляду на те, що українська еміграція ставилась досить негативно до видання моїх літературних праць і так само не виявила ніякого бажання видати цю працю українською мовою, я користуючись нагодою, виконаю хоч у малій мірі ту вимогу, з якою до мене звертаються деякі українці: чому ж по-українському ви не видали цю книгу, а по-французькому? себто дам короткий переклад моїх тез та її обгрунтування. Отже моя концепція така.

(Щоб зазнайомити українських читачів з нею в тій самій формі, що її подано у мові французькій, я подаю її в текстуальних виривках. Це, сподіваюсь, дасть змогу тим, які сприймуть в принципі всю концепцію, придбати всю ту аргументацію, яку я сконденсував у цих уступах книги).

14. СТВОРЕННЯ МИРУ Й СВІТОВОЇ ФЕДЕРАЦІЇ БЕЗ БОМБ І КРИВАВИХ РЕВОЛЮЦІЙ.

Головним портпаролем цієї концепції в моїй праці виступає французький соціяліст Жан Рульо. Він починає викладать її перед своїм давнім товаришем Жаком Ле-нуаром, з яким розійшовся двадцять років

тому на грунті непогодження в питанні большевизму. (Жак із соція-лістичної партії перейшов до комуністичної). Жан говорить:

..."Пам'ятаєш нашу милу віру: соціялізм це свобода, рівність, радість, щастя. Пам'ятаєш, як ми в'являли, як воно конкретно буде в кожній країні за соціялізму. Пригадуєш, як ми навіть дощової погоди, холоду, осінньої слякоті не припускали,— за соціялізму повинно бути раз у раз сонце, теплість, ясність, сміх, веселість, молодість навіть у старих людей. З того часу минуло, Жаке, більше ЗО років. На планеті вже то тут, то там заводиться соціялізм. Але, Боже мій, що це за соціялізм, який він далекий від того, який ми творили у своїй мансарді, ЖакеІ Жан посміхнувся і знову приклав шклянку до вуст. Витерши їх серветкою, він, немов заряжений наново тим ковтком, не голосно і з тим самим гірким усміхом у голосі заговорив:

— Від паршивих батьків він родиться, цей соціялізм дорослих людей. То він хирлявий, зачісаний, буржуаз-ненький, пристройненький. То слинявий, опортуністичний, готовий на уступочки, на всякі дрібненькі ляпаси від дужчих, аби нічим не ризикувати. То він тупий, дикий, повний терору, крові, насильства, неймовірного страждання...

Жак припинив крутити гульку на столі й підвів лице. Він, видно, хотів щось сказати й не одважився. Жан про себе посміхнувся: "От що значить московська дисципліна!"

—...Та й який він може бути, Жаке, коли творці його не про соціялізм думають, а про виборчу боротьбу, дисципліну, престиж, захоплення влади. Та от тобі маленький приклад: от, ми двоє, товариші з дитячих літ. Ми довгі роки жили зрощені на всіх шкільних лавах. Ми — діти отих самих поневолених, експлуатованих, які повинні, за нашою вірою, творити соціялізм. Ми роками з тобою творили отой бідний соціялізм. А от на тобі: коли настав час такого-сякого реалізування його, ми вчепились один одному в волосся і на все життя розійшлись. І ось тепер, коли зійшлись, ми боїмось один одного, не довіряємо, підозріваємо. А ми є символ усього, так званого і обожнюваного нами "працюючого люду".

Він так само розбитий на дві половини. Ми всі знаємо, що коли б ми об'єднались, то всі питання на землі були б розв'язані й настала б доба справжнього соціялізму, соці-ялізму свободи, веселості, радості. Але ми не сміємо об'єднатись. Ми хитруємо. Ми тактикуємо. Ми думаємо все про ту саме владу, престиж, амбіцію. І ми віримо тільки в свою непомильність, бо тільки нашими устами глаголить істина, тільки в нашій церкві є святість і спасіння. А хто вірить не нашою вірою, той або дурень, або бандит, або зрадник, або злочинець і, розуміється, заслуговує відповідного ставлення до нього.

— А як же цього уникнути? — дивлячись у стіл, рівним, немов безживим голосом кинув Жак. Але Жан од цієї "безживості" аж здригнувся всередині себе радістю: отака "безживність" бувала у Жака раз у раз під час великого зворушення.

— Як? Та спробувати творити соціялізм іншим способом! Як тобі добре відомо, тепер є два способи здійснення соціялізму, за них ми собі з тобою здорово поскубли чуби. Ми, соціялісти, думаємо, що його можна здійснити тільки помаленьку, еволюційно, реформами, легенькими надушуваннями на шкарлупу капіталізму, одламуючи від нього клаптик за клаптиком. Ви, комуністи, вважаєте, що ми — захисники капіталізму, опортуністи, що капіталізм треба не ножичком одколупувати, а трощити одним махом сокирою, ломакою, динамітом, себто збройно, кривавою революцією. В цьому сутня різниця між нами. Правда ж?

Жак невиразно посміхнувся і нічого не сказав.

— А я тобі скажу, Жаке, що обидва способи вже негодяться для нашої епохи, що вони обидва вже перестарілись. Ми, соціялісти всіх країн — Франції, Англії,

Швеції й так далі, імітуючи советський соціялізм, заміняємо приватний капіталізм державним, себто перефарбовуємо шматки капіталістичної шкарлупи в соціялістичний кольор, називаємо це

"націоналізацією" і пишаємось: ми творим соціялізм. А те, що під перефарбованою шкарлупою лишаються всі сутні риси капіталізму — робітнича надвартість, визиск, нерівність, панування, неекономність, нерентабельність, марнотратство і таке інше, що ніякої радості, веселості, соняшності такого "соціялізму" немає, це нас не примушує почувати сорому за себе. Та й то така повільність не задовольняє маси й вони йдуть за вами, комуністами, бо ви їм обіцяєте динамітом зірвати скелю капіталізму й зразу переправити їх у країну радості і щастя, як то є, вибач, в СССР. Але і ваш спосіб, Жаке, вже не годиться. Світ уже так спаявся весь, що як тільки в якійсь країні робиться якийсь струс, так він моментально відбивається в інших частинах планети. Спробуйте динамітом зірвати капіталізм у Франції чи в Італії, ви побачите, як він зараз же струситься у всіх державах, як Америка наїжиться, як кинеться на нас. Революція, Жаке, збройна, динамітна революція це є війна, світова, планетарна війна. А планетарна війна, ти ж сам знаєш, це загибель усіх нас. Переможців у цій війні не буде, будуть самі переможені. І як переможені! Сотні мільйонів людей, пошматованих атомними бомбами, задушених газами, затруєних бактеріями. Сотні мільйонів трупів будуть валятися серед руїн планети. Після такої війни на сторіччя не тільки ніякого соціялізму на землі не може бути, а просто елементарної цівілізації. Ні, Жаке, люди вже виросли з динамітної, збройної революції, воно повинно переходити вже до третього способу створення моціялізму, до іншої революції...Ти ждеш, що за чудодійний спосіб? Він — простий, Жаке: об'єднати два способи, себто: негайно але без зброї почати переводити приватну власність та засоби продукції на колективну. Не державну, а колективну, це різниця, Жаке. Не націоналізація, а соціялізація. Краще сказати: колекторатія, себто влада колектива. Ще простіше, Жаке: організація кооперативів, продукційних, торговельних, фінансових, аграрних і таких інших, колектократизація всього національного господарства. Ти повинен пам'ятати, що Ленін сказав: "Соціялізм — це кооперація плюс електрифікація". На жаль замість кооперації большевики завели націоналізацію плюс бюрократизацію і вийшов не соціялізм, а сталінізм. Ти вибач, я не для полеміки це кажу, я тільки констатую. Ти скажеж: але ж коперація — це не нове, вона у нас є, це — банальне, маленьке. Я не претендую на

новість, Жаке, я претендую тільки на те, щоб ми, соціялісти, виконували на ділі те, що кажемо на словах. Ми хочемо соціялізму?! Соціялізм є кооперація? Так робімо кооперацію без ніяких мудрацій. Вона у нас уже є? Ні, її немає. Подекуди в торгівлі є якісь зачатки. Але це не те, що думав Ленін і, ще раніше за нього, європейські синдикати. Та не тільки в торгівлі, а в усьому національному господарстві треба вводити коперацію. І то не з накау начальства, не примусом, не терором, а доброю волею, свідомістю, радістю. Оце й буде соціялізація, Жаке, або, коли хочеш, колектократія.

Жак з усміхом сказав:

— І ти гадаєш, що це — реальний спосіб?

Жан теж посміхнувся:

— Як тобі відомо, соціялізм противники його раз у раз називали нереальним способом організації життя. Тим часом це не спиняло тих, що звали себе соціялістами, вірити в нього і хотіти його.

— Скільки ж сторіч буде тягтися ця колектократизація?

— Мені думається, що коли б ми, соціялісти, і ви, комуністи, плюс радикали, погодились на ідеї інтенсивної кооперації господарства, то ми б законодавчим, безкровним шляхом за кілька років перейшли б на колектокра-тію. (Розуміється, коли б на нас не наступила війна своїм чоботом і не розтерла б нас, як і все людство).

— І це був би раціональний, рентабельний спосіб господарства? Бо це ж насамперед загинули б противники колектократії.

Жан про себе занотував: уже не від себе заперечення, а від противників колектократії.

Ех, Жаке, та ніякий американізм, тейлоризм, совет-ський стахановизм не зможуть зрівнятися з нею продуктивністю! Ти подумай, робітник знатиме, що він працює не на хазяїна, приватного, чи державного, а на самого себе, що ця фабрика є дійсно його власність, що вся його надвартість іде не на розкошування паразитів, а на нього самого та на його родину. Як же він не виявить себе інакше, ніж у роботі на хазяїна? В цьому способі буде з'єднано всі сили працівника, а не частини їх, воля, розум, почуття, інтерес. Отже, продуктивність праці в колектократії повинна бути на стільки більша, на скільки більшеє ціле за частини. Це — арифметично просто і ясно.

Жак уже не посміхався.

— Як же ти собі в'являєш цей мирний, законодавчий

шлях? — тихо спитав він.

— Насамперед, я уявляю собі, що асамблея повинна прийняти той принцип, що для підняття національного господарства треба розвинути максимум продуктивності праці всього населення. Правда, це весь час декларується всіма урядами нашими. Але, на жаль, уряди не мали достатніх засобів реалізувати ці декларації. Уявімо собі, що ми, соціялісти, комуністи та інші прихильники колектократії, визнаємо, що колектократичний спосіб праці є найпродуктивнішим за всі інші. Тому ми пропонуємо Асамблеї прийняти ряд законів, які сприяли б цьому засобові. Я не буду тобі тут викладати проекти тих законів, скажу тільки, що коли більшість Асамблеї виявить оту віру в колектократію і волю до здійснення своєї віри, то вона створить необхідні закони, за це можна не бо

ятись. А на піддержку отій більшості буде стояти армія синдикатів усіх напрямів. Ти ж не будеш сумніватися в тому, що робітництво з ентузіазмом прийме ці закони? Я для перевірки самого себе говорив на цю тему з деякими робітниками — соціалістами й комуністами. Коли б ти

бачив той захват, який викликали в них мої слова, ти не питав би мене, чи буде рентабельна їхня праця. Але Жак усе ж таки не піддавався.

— Добре, припустімо. Але які ж усе таки конкретні

закони, на твою думку, могли б гарантувати успіх.

Жан хитнув головою.

— Справедливе питання. Ну, наприклад, закон про обкладання великих приватних підприємств спеціальним податком на розвиток кооператійних майстерень і фабрик. Закон про передачу в колектократичну власність деяких націоналізованих підприємств. Закон про сприяння всім зачаткам кооперативних підприємств всіма державними засобами, субсидіями, кредитами. Закон про постачання в першу чергу колектократизовані господарств

сировиною, вугіллям, машинами, кредитами. Закон про участь робітників у прибутках підприємств. І так далі, і так далі. Розуміється, колектократія повинна, з перших кроків, доказати на ділі свою господарську вищість, повинна витримати іспит, який їй поставить нація. Повинна витримати боротьбу з приватними підприємствами, з їхніми вільними конкуренціями, ініціативами й т. і. Я запитував робітників: а чи не думають вони, що на колектократичних фабриках почався б хаос, разлад, сварки, корупція. Вони правильно мені відповіли: а чому в добре поставлених торговельних кооперативах нема ні безладу, ні сварок, ні корупції? І невже ви думаєте, казав один, що ми настільки дикі люди, що не зможемо зрозуміти свого власного добра і добра нації від того? Спробуйте, сказав він, дайте нам на рік-два кілька підприємств, поставте нас у рівні умови праці й боротьби з конкурентами-приватниками і ми вам покажемо, що ми зможемо зробити. А коли не зможемо, коли заведемо хаос, гризню, коли маленький, особистий, вузенький егоїзм переможе всі інтереси, ну, значить, ми ні к чорту не годні, тоді нам кулака треба, а не

колектократії, тоді на нас треба Гітлера або Сталіна. Але вперед, сказав він, ви самі собі зробіть іспит, ви самі, депутати, проведіть у Парламенті такі закони, і ви побачите, чи ми зрадимо ваше довір'я.

Жак вийняв нову цигарку й простягнув портсигар Жанові. І Жан зараз же заговорив знову:

— Збройна революція, Жаке, я повторяю, є самогубство. Зривання скелі капіталізму динамітом є небезпечне для нас самих і для всього людства. Це повинно бути ясним тепер навіть політичним дітям. Але чому не можна ау скелю знищити іншим способом? Чому не можна підкопати її з усіх боків і звалити в прірву минулого? Колектократія є отой підкоп. Ніякий найбільший ворог со-ціялізму не смітиме сказати, що кооперація є річ шкідлива для нації, ненормальна, незаконна. Це — не насильство, не барикади, не кров. О, Жаке, коли є гаряче бажання свободи й непохитна воля до реалізації того ба-зкання, то можна цвяхом проколупати стіни тюрми і вийти на волю. А ми колупали б не цвяхом, а таким могутнім кайлом, як синдикати, як велетенська армія працюючих. В усякому конфлікті колектократії з капіталом І вона була б на нашому боці. Чого ж нам боятися, коли б зробити референдум серед робітництва, поставити питання: чи ви хочете збройною силою відняти в капіталістів їхні підприємства, то невідомо, чи висловились би більшість за такий спосіб розв'язання питання. Але коли поставити питання: чи хочете ви, щоб національне господарство Франції перейшло на кооперативний спосіб господарювання, то немає сумніву, що величезна більшість голосів була б за такий спосіб.

— А що сказала б Америка, інтернаціональний капіталізм на такий спосіб? — посміхнувся Жак. А Жан клацнув пальцями.

— А, отут є розвиток цієї концепції в інтернаціональному масштабі. Світ стоїть перед катастрофою. Всі це знають, всі бояться її і всі всією душею хотіли б уникнути її. Але як? Як не дати вибухнути війні між Америкою і СССР,— між приватним і державним капіталізмом? Всі дотеперішні заходи не дали певності людству. Напруження, страх і

готування до війни тягнуться далі. Отут, Жаке, мала б заграти свою роль колектократія. Вона могла б стати тим мостом, на якому обидва противники могли б зійтись і подати один одному руки для створення миру, не "довгого і справедливого", а просто миру, вічного миру на землі. При тій умові, коли вони обидва щиро хочуть миру, а не свого панування над світом. Коли Москва дійсно хоче створення соціялізму на землі, у що ви, комуністи, безумовно глибоко вірите, то ви повинні запропонувати їй, щоб вона поставила умовою заключення миру, а з ним, розуміється, роззброєння, встановлення Світової Федерації і прийняття Об'єднаними Націями зобов'язання переводити по всіх країнах Землі господарство на колектократію. Звичайно, не раптово, а повільно, поступово, не динамітно, але неухильно і імперативно скрізь. Розуміється, закони і способи реалізації такої постанови Об'єднані Нації виробили б краще, ніж ми тут з тобою.

Жак не міг більше витримати.

— І ти думаєш, що Уолл Стріт прийняв би цю умову?

— Коли він не хоче війни, знищення людства, без виїмку самого себе і коли він в Америці має не абсолютну диктаторську владу, то він мусів би згодитись. До цього його примусили б народні маси Сполучених Держав. А вони там усе ж таки мають деяку силу, а надто тоді, коли виникає питання їхнього життя і смерті. Та коли б представник СССР раптом виступив на Об'єднаних Націях з такою пропозицією, то ти думаєш, вона не здійня

ла б цілу бурю захвату в Америці й по всій планеті? І американський пролетаріят не взяв би за горло Уолл Стріт і не примусив би його згодитись? Але Кремль мусів би дати серйозні, реальні докази того, що він щиро, без задніх намірів зробив цю пропозицію! І мусів би прийняти всі постанови Об'єднаних Націй щодо своєї власної пропозиції й виконувати їх, хоч би це коштувало йому своєї диктатури. Тут питання для обох противників

стало б так: або колектократія і мир, або диктатура чи то Уолл Стріта, чи Кремля, і війна. І тут уже не могло б бути сумніву, що весь світ, усі маси народів, навіть комуністичні, стали б на бік того противника, який таку умову миру прийняв би, і проти того, який її відкинув би. І хто його зна, чи зміг би, наприклад, Кремль при всій своїй колосальній техніці диктатури й терору, стримати маси від вибухів обурення, а надто в країнах сателітів. Ні, Жаке, обидва суперники мусіли б здорово задуматись перше ніж одмовлятись. А Москва...

Жан обхопив голову руками й закачав нею.

— Ох, Жаке, яку величезну ролю могла б зіграти Москва в цій резолюції, коли б вона її щиро прийняла. Яким могутнім сторожем і охоронцем колектократії вона могла б бути. Народи, Жаке, перетомились од цієї вічної гризні, кривавості, ненависті, вони теж усією душею прагнуть отого миру в собі, погодження з собою, що й окремі індивіди. Це є закон життя. І треба нам, Жаке, нам, тим, які мають змогу думати, аналізувати ці великі вселюдські проблеми, треба довести наші висновки до відому тих, хто не має такої змоги, себто широких мас, зайнятих роботою. Це — наш обов'язок. Ми повинні кричати про страшну небезпеку, що нависла над людством, ми повинні кричати про неї всім, що ховають голову в пісок і заспокоюють себе ілюзіями. Ми повинні пропонувати їм наш спосіб уникнення катастрофи. Треба пропаганди, широкої, безупинної, інтенсивної пропаганди!.."

Досягши згоди з своїм старим товаришем Жаком, Жан Рульо викладає свою концепцію своїм теперішнім товаришам по партії, соціялістам, на маленькому дружньому зібранні. Вона викликає у них деякі заперечення, і Жан Рульо на них відповідає:

— Націоналізація засобів продукції, товариші, не є соціялізм. Це не є рентабельний спосіб господарювання. Практика націоналізованих підприємств як у нас, так і по інших країнах показує, що цей спосіб господарювання дуже дорогий, збиточний. Націоналізація це є той

самий капіталізм, той самий визиск, це та сама відсутність у майбутнє соціялізму.

— А в СССР? — спитав Берже.— Там націоналізація стала соціялізмом? Там маси нею задоволені?

— В СССР маси не мають права бути незадоволеними. Але зараз мова йде не про СССР, а про нас і долю всього світу. Коли ми вирішимо питання у нас і по всьому світі так, що наші маси будуть задоволені, то тим самим це вирішення буде і для трудящих СССР. А для задоволення наших мас їм треба дати, хоч і повільність, але негайність і помітність нищення соціяльного зла. їм треба негайно усувати хазяїна. їм треба негайно і помітно ставати хазяїнами своєї праці. Іншими словами: їм потрібна негайність і помітність творення того, що ми їм обіцяємо в майбутньому, себто творення соціялізму.

— І на чому спекулюють комуністи? — вставив Дюваль...

— Так, товаришу, тільки вони спекулюють, роблять пропаганду, а ми повинні реалізувати ту пропаганду. І не їхнім способом, а своїм. І не тільки ми, а й вони самі. Та більше: це завдання всього нашого сучасного суспільства, якщо воно хоче існувати далі. Це є єдиний реальний, практичний засіб саморятування його. І це повинні зрозуміти не тільки ми, соціялісти та комуністи, а всі течії суспільства. Навіть найзапекліші капіталісти. Так, так, товариші, не посміхайтесь. Всі, хто може чесно, об'єктивно думати, всі повинні серйозно подумати над питанням колектократії, як єдиного способу уникнення самогубства людства. Багато капіталістів уже розуміють, що доба капіталізму кінчається. Він зіграв свою історичну ролю і повинен уступитись перед новою фазою суспільного розвитку. Отже, який кінець його вони воліють: світову воєнну катастрофу, в якій вони загинуть разом з усіма, чи мирну, поступову передачу засобів продукції колективові трудящих? Так само й ми, соціялісти, повинні подумати над цим. Ми весь час, товариші, я мушу сказати це цілком щиро, ховаємо голову в пісок. Та не тільки ми, а всі так звані демократичні політики. Ми не хочемо, свідомо,

чи підсвідомо, проаналізувати перед, нами самими питання: через що саме ми ніяк не можемо договоритись з Москвою? Деякі кажуть: через те, що Москва ніяк не хоче йти ні на які порозуміння, що вона, хоче завоювати світ, щоб провадити в ньому своє панування, або, як думають інші, щоб завести в ньому свій соціялізм. Це, мовляв, є мета і сенс існування комунізму на Землі. Добре. А чого ми хочемо? Ми хочемо, щоб комунізм од цієї мети відмовився, себто, щоб убив сенс і мету свого існування, щоб покінчив самогубством. І для цього ми вигадуємо різні способи: і договори з ним пишемо, і конференції без кінця вчиняємо, і федерації-греблі будуємо, і оточувати його з усіх боків хочемо, щоб він задихнувся або повісився.

От і сьогодні деякі товариші казали, що підняття і добробуту в Європі, створення Європейської Федерації спинить большевизм. Що значить цей вираз, товариші: , "спинить"? Що большевизм застигне на своїх позиціях, ! або що почне потихеньку самоліквідуватись? Невже ви ; можете серйозно повірити, що він покірно сприйме цю ; перспективу, що не буде прагнути розірвати всі загати й досягти своєї мети силою? Чи не є це ховання голови в пісок, товариші? Чи не хочете ви просто на якийсь час не дивитись страшній правді в очі? І чи не є це тільки затягання війни, а тим самим і посилювання її? Бо ясно, що чим довше буде відтягатися катастрофа, тим дужче будуть озброюватись противники і тим страшніше буде вибух війни. Та більше: коли б Москва захотіла спинитися, то вона не могла б уже цього зробити. Вона викликала до життя такі сили, які її саму примушують іти далі, до кінця. Москва сама є жертва своїх нерозсудних маніпуляцій.

— Бідна! — меланхолічно зітхнув П'єр Савон.— Треба нам, соціялістам, швидше рятувати її.

— Маєте рацію, Савон! — охоче згодився Жан.— Але не тільки її, а й нас самих і весь світ. І то, справді, на нас, соціялістів, спадає це велике завдання. Це не патріотизм партійний говорить у мені, а реалістичний аналіз світової кон'юнктури, товариші. Як вам прекрасно відомо, світ є тепер під владою двох сил: советського і американського імперіалізмів.

Кожний з них вважає себе за Юрія Переможця, викликаного для знищення страшного Дракона,— советський Юрій американського Дракона, а американський Юрій — Дракона советського. Але в тойже час обидва Юрії — Дракона бояться, що їхня перемога була б їхньою поразкою. А ще трагічніше, що розуміючи це, обидва не можуть од своєї ролі відмовитись, хочуть вони чи не хочуть виконувати їх. І тому ми бачи

мо, як вони самі відтягають розвиток драми, скільки можуть. Але як довго вони можуть відтягти? І чи не залежать вони самі від сил, уже не підлеглих їм? З другогобоку: оце відтягання, чи не свідчить воно, що й вони готові сховати голову в пісок і ждати від якоїсь сили спасіння від самих себе? Я маю нахил, товариші, думати, щодо деякої міри так воно є. Але де та сила?

Жан Рульо підняв трошки догори свою пишну бороду і обвів усіх поглядом. Та, не ждучи відповіді, зараз же сам одповів собі з деяким пафосом:

— Ця сила, товариші, є інтернаціональний соціялізм і демократія. Вам здається банальним таке твердження? Ні, товариші, це залежить од характеру тої ролі, в яку демократичний соціялізм мав би вступити. Коли б він був і далі в цьому конфлікті таким самим слинтяєм і опортуністом, яким він себе досить часто виявляє тепер, то, розуміється, мої слова будуть простою банальністю. Але коли він зрозумів свою історичну і світову ролю, коли виявить своє розуміння у твердій, дієвій волі, тоді він стане дійсно великою Третьою Силою, яка вирішить долю нашої планети.

Обличчя стали трохи уважнішими, а деякі навіть зацікавленими. Жан Рульо помітив це і посміхнувся всередині себе, ще з більшою силою продовжував:

— Але, товариші, не досить розуміння і волі. Треба, щоб вона виявила і мудрість, щоб знайшла спосіб задовольнити обох Драконів-

Юріїв, треба, щоб кожний із них відчував, що він рятує світ. Розуміється, вони спочатку будуть опинатися, але їх треба гарненько підпихнути. А підпихнути їх може і повинна Третя Сила. Коли вона твердо й рішуче скаже обом Драконам Юріям, що вона вимагає від них всесвітнього роззброєння, а в компенсацію їм пропонує з одного боку знищення опудала кривавої революції, а з другого — опудала приватного капіталізму, то вони мусітимуть обидва згодитись. По-перше, через те, що через їхню згоду станеться мир на Землі, по-друге, що вони зоставлять по собі в людстві славу Юріїв Переможців, а по-третє, що вони просто не зможуть одмовитись. Американський Юрій не зможе через те, що він усе таки залежить од своєї громадської опінії, бо в Америці все ж таки є якесь право і змога у народних мас натискувати на своїх правителів. А маси війни ніколи не хочуть і, коли їм за відмову від неї обіцяють колектокра-тію, звільнення від хазяїна, право на продукт своєї праці, то не треба бути великим політиком, щоб передбачати, як'американське робітництво натисне на свого президента та на конгрес, як примусить їх прийняти такі умови миру. А советський Дракон-Юрій так само мусітиме згодитись. Бо, як розумієте, коли він одмовиться, то цим покаже перед усім світом своє обличчя не Юрія, а просто Дракона. Він розумітиме, що весь світ стане на бік його противника, що навіть його п'яті колони по різних країнах захвилюються і захитаються: як?! Одкинути такі умови миру?! Ради чого ж, значить: не ради соціяліз-му, не ради соціяльного визволення працюючих, а ради свого панування над усім світом?! Отже, комунізм це є Дракон, який ради цієї влади засуджує весь світ на страшні страждання і масову смерть! І йому помагати, йому служити?! О, ні!!! І ясно, що Москва теж кінець кінцем волітиме вступити в ролі Юрія Переможця, якого будуть носити на руках, аніж в ролі Дракона, якого світ зненавидить на тисячоріччя. Але, повторюю, товариші, Третя Сила повинна виявити справжню силу і рішучість. ї то негайно, не дожидаючись, поки Дракони озброяться так, що самі атомні бомби почнуть вибухати. Третя Сила повинна виступити з цією пропозицією перед усім світом...

Товариші Жана Рульо поставились з рішучістю до його концепції,— адже це цілковита революція. Взяти на себе відповідальність у такій

важній справі вони без детального, пильного обмірковування не можуть. Жан Рульо тим часом робить цю саму пропозицію американському мільярдеру, який приїхав до Європи пропагувати й творити мир на Землі й який закликав соціяліста Жана до співробітництва. Жан Рульо в порозуміч? з своїми новими товаришами колектократами приймй пропозицію мільярдера Стовера, але наперед викладав йому свій спосіб замирення світу.

Стовер вірить у неминучість війни, вважає, що балачки про війну є психоз, з яким треба всім друзям миру рішуче боротись. Але навіть сам Сталін каже, що для війни нема ніяких серйозних підстав. Жан Рульо йому відповідає:

— На мою думку, пане Стовере, війна раніше чи пізніше неодмінно буде, якщо не буде вжито інших, ніж досі вживаються, заходів. Віра в еволюцію комунізму або в революцію підсоветських народів, чи в можливість співжиття з ним інших держав є наслідок або непоінформа-ності, або недостатньої аналізи, або, вибачте, хования голови в пісок, або все разом плюс хитра пропаганда комуністів. Так,— війни ніхто не хоче, навіть комуністи, але вони мусять вдатися до неї як до єдиного способу виведення їх з їхнього трагічного становища, в яке вони самі себе поставили.

— О-о-ов? — здивовано проспівав містер Стовер.

— Так, пане Стовере. І я певен, що ви з вашим великим почуттям реальності і з вашою залізною логікою самі визнаєте це, коли зазнайомитесь з фактами. А факти такі, містере Стовере. Перший. Комунізм, як усьому світові відомо, за ціль і сенс свого існування на Землі ставить світову революцію, знищення капіталізму і встановлення соціялізму. Так, пане Стовере?

— Так! — Твердо хитнув головою пан Стовер.

— Другий факт: цю революцію він має здійснити в найрішучіших формах і найрішучішими засобами, себто: повстанням по всій землі широких мас народів, генеральним страйком, збройними боями, себто засобами громадянської кривавої війни. Так, пане Стовере?

— Він цю війну програє! — ще твердіше кинув пан Стовер.

— Через що?

— Через те, що ми всі схопимо його за горло і задушимо зараз же, як тільки він посміє затіяти це злочинство. Задушимо як небезпечного для всього людства гангстера!

— Значить, вступите в справжню війну з СССР?

— Так! Без вагання!

Жан Рульо ввічливо посміхнувся.

— А як же тоді питання роззброєння і миру на Землі?

— Роззброєння і мир може бути тільки з чесними людьми, а не з гангстерами! З гангстерами не мир заключають, а їх обеззброюють і садовлять ув електричний фотель!

— Дуже добре. Але мені здається, пане Стовере, що річ не в назві, а в факті. Одні називають комунізм гангстерством, інші спектаклем людства. А факт,— це є вже третій,— є той, що цей гангстер має велику силу і що для знищення його треба підняти цілу війну. Але, коли ви взяли на себе героїчну місію бороться взагалі з війною і закликаєте до співробітництва в цій святій, великій акції всіх людей, в тому числі й мою скромну особу, то ми маємо підставу сказати: добре, з охотою візьмемо участь у боротьбі проти війни, але проти всякої війни, містере Стовере, проти кого б вона не намічалась, проти гангстерів, чи спасителів.

Народи повинні улаштувати своє життя якимсь іншим способом. Я так зрозумів ваш заклик.

— Я так і думав! — гордо підтвердив Стовер.— Але, коли є такі елементи людства, які інших засобів, як насила і війна не визнають, то ми повинні захищатись і вживати проти них цих засобів, себто війни. Це від них залежить.

— Не тільки від них, пане Стовере,— м'яко не згодився Жан Рульо,— а й від нас трошки. Я вам сказав про трагічне становище комунізму. Так, містере Стовере, він у трагічному становищі, хоча з усієї сили намагається не показати цього світові й для того вдається до страшного зухвальства і нахабства. Але що більше він уживає цих засобів, то все більше й більше посилює це становище і все більше та більше примушує себе до війни, як до єдиного виходу з нього.

Стовер знизав плечима.

— Місця на землі багато для всіх. Співжиття народів і без війни можливе. Комунізм може жити в своєму СССР і ніхто його чіпати не буде, аби тільки він нікого не чіпав.

Жан Рульо не переставав терпляче посміхатись.

— Не може він, пане Стовере, не чіпати. Мусить чіпати, от у чому трагедія.

— Не розумію, пане депутате.

— Бо ви досі не зупиняли вашої уваги— на цьому питанні, містере Стовере, як і багато інших великих політиків. А тим часом трагізм комунізму є трагізм людства. Що значить співжиття комунізму із іншими народами? Це значить: відмова комунізму від своєї "вселюдської історичної" (як він каже) місії. Що значить замкнення його в себе в СССР?

Це є засудження себе на повільне самогубство. Комунізм в одній країні на планеті не може існувати, це є антиприродне явище. Весь сенс існування комунізму, як ми з вами згодились, є захоплення під свою владу всього світу. Та для чого ж він організовує по всьому світі свої п'яті колони, цю величезну, багатомільйонну армію, армію, розсаджену скрізь по країнах своїх противників, яка має в слушний мент бити ворога в спину? І чим він тримає цю армію в слухняності й покорі собі? Не стільки фінансовою допомогою, містере Стовере. Не все грошима можна купити. Він тримає їх обіцянком отої світової революції, світового комунізму. Він за це вимагає від них не тільки слухняності, дисципліни, але ще й відмовлення від свого національного обличчя, вимагає жертв своєю національною і людською гідністю та честю. Як же ви хочете, щоб Кремль, ией Генеральний Штаб світової Революції, згодився,— але серйозно згодився! — нікого не чіпати? Як може він сказати всім комуністичним партіям, цим п'ятим колонам, що світова революція не є необхідна, що комунізм і приватний капіталізм можуть любенько співіснувати? А навіщо ж вони тоді здалися, ці комуністичні партії? Ці Комінформи, ці всі "Друзі СССР" і десятки всяких камуфляжних, так званих демократичних, прогресистських і таких інших організацій? Що вони повинні зробити: скінчити самогубством, цілковитою капітуляцією? Ради чого? Ради мирного співіснування з буржуазією, з тою буржуазією, яку вони стільки обіцяли своїому пролетаріатові вирізати до ноги? Чи можливе ж це, скажіть щи-, ро, містере Стовере?

Містер Стовер нічого не казав. Він тільки почухав вухо, взявся пальцями за горло, гикнув, подивився в велике вікно, в яке зазирали голі віти дерев.

— А ще далі, містере Стовере,— ніби не помічаючи становища свого противника, продовжував Жан Рульо,— а що сказав би Кремль своїм народам, прийнявши всерйоз співіснування з приватним капіталізмом? Як же він пояснив би далі свою диктатуру, Залізну Заслону, свій терор, свою страшну каторжну систему праці? Тепер він їх увесь .час тримає в страху й ненависті до капіталістичних держав Заходу, які, мовляв, от-от мають робити наступ на Советський Союз. Він їм увесь час кричить:

"Бережіться! Готуйтеся, озброюйтесь! Працюйте! Ми оточені ворожим капіталістичним світом, який скажено готується задушити нас. Пильнуйте!" — і народи, хоч не хоч, мусять приймати це пояснення, а деякі елементи їх і щиро вірять. А тоді, коли уряд СССР прийме вашу пропозицію співіснування і нікого не чіпати, для чого ж тоді буде диктатура кремлівської купки людей і всі страхіття, зв'язані з нею? Проти кого? Проти своїх, виходить, народів? Але чи не викличе він у такому разі бунт отих самих народів? Чи можуть кремлівські мож" новладці піти на це? Що може сказати на це ваша чесна і могутня логіка, містере Стовере?

Чесна і могутня логіка містера Стовера і на це нічого не сказала. Містер Стовер тільки підвівся, заклав руки за спину, похилив голову і важко почав ходити від столу до дверей і назад...

— Отже, пане Стовере, хіба не трагічне становище комунізму? Прийняти зараз війну, не будучи готовим до неї, будучи вщент зруйнованим і слабшим за противника, він не може,— це було б раптовим самогубством. Прийняти мир, роззброєння, співжиття з приватним капіталізмом, це так само було б самогубством, тільки повільним і ганебним для нього. Що робити? Ясно що: затягти вирішення, дурити противника, обіцяти, обіцяти тримати мир, підписувати врочисті договори й пакти, або, в залежності від ситуації, лякати його своєю силою, захоплювати де можна найкращі стратегічні позиції і весь

час скажено готувати всякого роду зброю: атомні бомби, танки, авіони, бактерії, мікроби, гази...

— Безнадійно! — понуро перебив його Стовер.— Вона не буде дужча за нашу.

— Ну, що ж, коли він побачить, що цілком безнадійно, він з тою зброєю, що матиме, все ж таки кинеться в війну. Він волітиме загинути з

честю в бою за свою місію, а не в ганебній, мирній капітуляції. Він волітиме лишити по собі легенду, підземну релігію і свою герілью, яка буде трусити людством десятки років до нової війни. І все ж таки, містере Стовере, війна, все та сама війна. 'А тим самим наша високодушна, велика місія виявляється неможливою. Або ж...

Жан Рульо на мент зупинився. Стовер підвів очі на нього й чекально застиг.

— ...є... або ж треба помогти комунізмові з честю прийняти переозброєння, відмовитись од війни. Але з честю, містере Стовере! Треба йому дати такий вихід, який був би і не перемогою його, і не поразкою. Треба, повторюю, приватному капіталізмові піти на уступки йому, щоб він міг піти на свої уступки. Одне слово, треба прийняти ідею колектократії всього господарста кожної ^нації. Але повільної, безкровної, поступової, без насильства! — похопився додати Жан Рульо. — Від цієї умови роззброєння і миру ніякий чесний комуніст не зможе та я не схоче відмовитись. А комуністи-владолюбці, дегенерати, які люблять панувати, розкошувати, хоч не хоч му-сітимуть теж прийняти її. І от тоді, пане Стовере, нарешті, як ви кажете, світ зможе перейти до мирного творчого життя, зможе всі ті велетенські сили, які витрачаються тепер на готування смерті й руїн, вжити на будову, на творчість, на життя. Ви, містере Стовере, як людина геніального розуму, як великий творець величезних цінностей, ви найкраще можете бачити, наскільки такий спосіб розв'язання світового конфлікту є економніший і величніший за всі інші. І подумайте, містере Стовере, яка велика історична, світова честь була б вам, коли б ви вжили свої сили на таку боротьбу з війною, коли б ви поклали тверду підставу для світового миру. І хіба ж за це все не можна справді пожертвувати частиною свого майна і відмовитися од певних способів господарства? Хіба не можна навіть своє життя віддати за таку акцію? Містер Стовер знову підвівся й з сигарою в роті заходив од столу до дверей і назад. І раптом зупинившись проти Жана Рульо, суворо сказав:

— Значить, я повинен своїми руками віддати чужим людям все те, що я творив усе своє життя? І це ви звете справедливістю? І це не є большевизм?

— Для чого все зразу віддавати, містере Стовере? Ви тільки частину прибутків з ваших підприємств будете давати на розвиток кооперативних, колектократичних підприємств. А це зовсім не большевизм. Це є проста кооперація, містере Стовере.

— Добре. Я нічого не маю проти кооперації. При деяких моїх заводах ціла сітка кооперативних крамниць. Будь ласка, нехай робітники навіть фабрики кооператив ні організовують, будь ласка. Але...

— Так, пане Стовере, але ж ви розумієте, що ці кооперативи не можуть з вами конкурувати. У капіталізму є капітал, влада, вікова організація. Це "була б нерівна боротьба. Ні, треба поставити обидві сторони в рівні умови. Треба, кажуть англійці, провадити "чесну гру". Ви запевняєте, що приватна ініціатива, вільна конкуренція, особиста творчість власника, його організаційні таланти і таке інше дужчі за всякий колективізм. Прекрасно. Але доведіть це на практиці. Дайте змогу, колектократії виявити себе, свою ініціативність, свою творчість. Ох приклад, зробіть такий експеримент: розділіть який-не-будь ваш завод на дві половини і одна нехай працює на старих, приватно-капіталістичних умовах, а друга на ко-лектократичних. Розуміється, з цілковитою рівністю в усьому. І як на свої очі побачите, яка система дасть кращі результати, кращу прибуточність. {Звичайно, прибуток колектократичної половини піде вже не вам, а самим робітникам. Це вони повинні твердо знати перед експериментом). Оце буде чесна гра, справедлива конкуренція.

Але Стовер, як шарпнутий вуздечкою, скинув головою.

— То, виходить, я сам повинен давати їм засоби для конкуренції, для боротьби зо мною? Ну, вибачайте, я таким дурнем ще ні разу не був за

все моє життя. Щоб я сам, своїми руками... Ні, пане депутате, це така, вибачте мені, наївна фантазія, що ніякі практичні, серйозні капіталісти на неї не підуть.

— Значить, ви волієте війну?

— Я волію мир і роззброєння, а не свою капітуляцію! Коли комуністи, дійсно, хочуть миру на Землі, нехай чесно, щиро роззброюються разом з нами. От і все. І хай роблять собі свій соціялізм, чи комунізм, чи оту... як її? кол... колектократію навіть у нас. Аби без моєї допомоги. Я не вимагаю, щоб вони самі себе нищили, так нехай не вимагають, щоб ми самі себе вбивали. Це рівні і чесні умови конкуренції.

— Але ж я пропоную, пане Стовере, не з комунізмом конкурувати, а з колектократією. Я підкреслюю: це зовсім інша річ. Колектократія, це для московського комунізму, себто для державного капіталізму, може, ще неприємніша ніч, ніж для приватного капіталізму. Але для миру на Землі...

Стовер з легким нетерпінням перебив Жана Рульо:

— Даремно далі дискутувати, пане депутате...

І на цьому переговори Жана Рульо з американським іільярдером зупинились. Він здав про них справоздання своїм товаришам по акції, Жакові Ленуарові та його їружині Матільді. Коли він закінчив відчит, Матільда взяла слово:

— Ну, добре, хай колектократія є дитяча наївність, нереальність, шкідливість. А що ж вони пропонують? Атлантичний пакт? Європейську Федерацію? Озброїтись а,о зубів, наставити на СССР оту зброю і думати, що він Злякається і не посміє нападати? І так ці два табори стоятимуть один проти одного роками чи десятиріччями наставленою зброєю? І це

— план серйозних, не наїв-іих політиків? Страшно розумний і дуже корисний для іюдства?

І ніби попереджаючи евентуальну відповідь, вона поспішила додати:

— Так, я знаю: не в Стоверах річ, не в Генеральному (Штабові капіталізму, а в його армії. Коли, мовляв, армія пройметься розумінням дійсної шкідливості такої стратегії свого штабу, вона натисне на нього і примусить його змінити її й, може, згодитись на нашу. Добре, припустімо, що ідея колектократії на Заході зробить свою дію. А на Сході? Хто посміє натискувати на Генеральний Штаб його. Як ідея колектократії проб'є Залізну Заслону? Хто там буде рішати? Громадська опінія? Народ? Чи купка людей у Кремлі, безвідповідальна і безконтрольна? І противники колектократії будуть нам

казати: ви — агенти сталінізму, ви — його схована підривна команда. Ви хочете нас роззброїти, ослабити і, коли цього доб'єтесь, тоді ваш СССР на нас нападе і знищить. Що ми можемо їм одповісти?

Жан мовчав,— він хотів послухати відповідь Жака. Жак це розумів. Він витяг із кишені свого блокнотика, поклав його перед собою, вийняв із рота люльку і сказав до Матільди:

— Відповідь наша буде проста, Тіль. Коли у нас настане хоч часткова, хоч початкова колектократія, то СССР уже не матиме сил на нас напасти.

— Чому так? — здивовано скрикнула Матільда і навіть Жан пильно подивився на Жака.

— Дуже просто. Сила СССР не тільки в його армії там у нього, а ще в його іншій армії, в так званих п'ятих колонах на Заході, себто в комуністичних партіях, в синдикатах, в прихильниках усякого роду. Так?

— Ну, припустімо.

— Яка ж роля п'ятої колони? Підкреслювати дефекти приватного капіталізму, розхитувати його систему, посилювати його протиріччя, викликати всякими способами невдоволення, бунти, страйки, сутички, творити неможливість існування в хаосі приватного капіталізму. Одне слово, провадити холодну війну. Так? Ми з тобою, Матільдо, трохи знаємо, на цю тему ми з тобою не раз про себе балакали. Припустімо, що у нас, у нашому законодавчому органі проведено закон тільки про участь робітників у прибутках і управлінні підприємствами. Виникає зараз же питання: чи могли б тоді робітники іти так слі

по за п'ятою колоною? Чи схотіли б вони вносити отой розлад у господарчу машину, яка б почала ставати їхньою? Ясно, що наш пролетаріат на це не пішов би, він би волів іншим, не Московським способом робити далі революцію. А коли так, то вплив і сила п'ятої колони хутко звелась би до нуля. А без п'ятої колони Кремль не відважився б на напад. Отже, виходить, що колектократія є найкращий засіб проти війни. А ще далі було б таке. Яка б не була товста і страшна Залізна Заслона, а й крізь неї пробилась би чутка про колектократію на Заході, про розвиток господарства на нових підвалинах,

про добробут народів, про свободу, радість життя у нас. І ясно, що режим диктатури, терору, каторги, страху ніколи не зміг би створити такого стану там, що народи його почали б жагуче бажати такого ладу, як у колектократії. І так чи інакше, раніше чи пізніше, а його народи примусили б Кремль здати позиції й піти до демісії. Буржуазні політики кажуть: треба, щоб у нас на Заході настав добробут, тоді комунізм не матиме сили. Правильно. Так само вони кажуть, що для цього допомоги Америки не досить, що треба ще інтенсивної праці самого населення. Цілком справедливо. Але як створити оту інтенсивну, продуктивну працю, як створити отой добробут, отут вони відповіді не мають. Тут вони мають вічну проблему цін, платні, страйків, бунтів, розладу сил. Не

мине її й Москва. Вона, правда, страйків не має, але має на них кнут, револьвер, каторгу, які ще шкідливіші за страйки. Відповідь матиме не тільки колектократія, у якої не буде ні страйків, ні каторги, а тільки товариськість, погодження, добробут і мир як усередині кожної країни, так і між народами..."

От з цією концепцією виступило українське ім'я перед світом. Ті з українських борців за визволення, які' хочуть визволити свою націю не смертельним для неї способом, повинні уважно, совісно проаналізувати спосіб колектрократії. І ті, які б прийняли його, і які з усією жагою ширили його серед інших націй, ті найкраще збивали б усі наклепи на нашу націю, ті робили б українське ім'я гідним пошани й довір'я. І може, ім'я "українець" стало б символом борця за всесвітній мир, за знищення насили народів над народами, за свободу і мирне співжиття всіх націй світу. І зробити таким українське ім'я в міжнародній опінії це — створити сприятливу атмосферу для вирішення питання самостійності української нації. В цьому полягало б одне з найважливіших завдань української еміграції.

15. ЯКОЇ ОРІЄНТАЦІЇ ТРИМАТИСЬ?

Велика кількість членів української еміграції чекає розв'язання національно-державного питання України та їхнього особистого життя від війни. Добре. Припустімо іа мент, що справдиться ця надія, що вибухне війна між '"Сходом і Заходом і що станеться чудо: що большевизм без світової катастрофи буде знищено, що настане час навіть для вирішення питання самостійності української! Держави. На які сили мала б орієнтуватись українська еміграція, яке завдання вона мала б виконувати?

З попереднього мого викладу видно, що теперішні офіційні, "урядові" керівники еміграції орієнтуються на "зовнішні сили", на ті сили, які мілітарно переможуть " Зольшевизм. Вони, мовляв, будуть рішати питання Ук-заїни і тому треба бути в порозумінні з ними, треба не зикликати в них невдоволення нами, недовір'я ні соціального, ні

економічного, треба бути готовим до всяких уступок і заплат за визволення.

Чи правильна така політика, така орієнтація?

На мою думку, цілком правильна. Так,— ігнорувати, або тим паче сердити, викликати недовір'я у тих сил, які помогли б нам здобути нашу самостійність, ніяк не годиться, з ними треба "говорити", їм треба виясняти, доводити, переконувати їх, навіть обіцяти. Але з цього не випливає, що наша орієнтація повинна бути головним ч.ином на ці зовнішні сили. Так,— мілітарно це вони звільнили б Україну від окупації руського імперіалізму,

Але чи дуже вони хотіли б дати нам самостійність? Не забувайте, повторяю, що проти нашої самостійності сильно виступали б противники її, оті польські та руські імперіалісти. Вони були б союзниками зовнішніх сил у боротьбі з большевизмом. Зовнішні визволителі мусіли б рахуватися з ними, а крім того, зо своїми економічними та іншими інтересами, з тим, що було б вигідніше для їхнього "святого національного егоїзму". Цим опорним нашій самостійності силам ми повинні були б протиставити свою силу. В чому вона могла б бути? В нашій догод-ливості, в покірності волі "могутніх чинників"? В наших природних ресурсах? в нашій історичній боротьбі за свою волю? — в правді й справедливості наших прагнень? Це все — не реальні для "чинників" сили. Наша догодли-вість, покірність, наші ресурси, все це вони могли б мати й без самостійності. Правда, справедливість? О, це — аргументи, поруч з інтересами "святого національного егоїзму" такі слабенькі, що на них одповідають вибачливим усміхом. Наша правда і справедливість повинні мати за собою силу. А в чому може бути наша сила? Тільки в нашому народі, в погодженні, в порозумінні, в злиттю з нашими внутрішніми силами. Коли вони будуть з нами, коли вони хотітимуть самостійності Української Держави, і хотітимуть її всією душею, і всім тілом, тоді Зовнішні Сили повинні будуть серйозно подумати над тим, чи можна не задовольнити це хотіння. О, не через справедливість "чинників", а через ту невигоду та шкоду інтересам

їхнього "святого національного егоїзму", які можуть бути від того гарячого, дієвого, самовідданого хотіння великого, сорокамільйонного народу, від його залізної волі битись за своє визволення до останньої краплі крові, до останнього зерна пшениці, до останнього кі-ла вугілля. Це — серйозний аргумент.

І от тепер виникає питання: хто ж такий аргумент може виставити "могутнім чинникам"? Очевидно, той, з ким будуть внутрішні сили, себто з ким буде український народ і його "святий національний егоїзм".

І отут знову виникає все те саме старе питання: що може задовольнити егоїзм народу, що може посунути на боротьбу до останньої краплі крові десятки мільйонів людей? Тільки саме домагання національно-державної самостійності, тільки задоволення національної правди й справедливості? Тільки право й змога мати свій самостійний уряд, парламент, міністрів, своє військо, свої школи, свої газети, одне слово, тільки "саму Україну"? Чи ще щось?

В 1917 році так само стояло це питання і ми болюче пам'ятаємо, що вибрав український народ: "самої України" без "чогось іншого" він не схотів і пішов за тими, які те "щось" обіцяли йому дати негайно і без обмеження. (Що саме вони йому потім дали, це інше питання). А що саме було те "щось"? Це було,— ще і ще раз згадаймо,— задоволення його економічних і соціяльних інтересів, це була правда і справедливість не тільки національна, але й всебічна. Українська Центральна Рада не відважилась протиставити обіцянкам большевизму, своє щире злиття зо своїм народом, з його нехай "надмірними" прагненнями того менту. Вона орієнтувалась на інші сили. Що з того вийшло, ми це й досі відчуваємо. Та не тільки ми, а, може, через нас і весь світ.

Тепер ми знову стоїмо перед тим самим питанням, 2 я так само, як у 1917—1919 роках, попереджаю і застерігаю: наша правда, наша сила на орієнтацію в нашому народі. Йому треба догоджати, йому треба обіцяти (і то щиро, чесно, всією душею!) всебічне задоволення потреб його

"святого егоїзму". 1 тоді буде порозуміння, оте злиття з ним, тоді він усім єством своїм буде за Україну, єдину, всебічно вільну Україну.

І от тоді, коли питання Самостійності України буде вирішуватись щиро демократично, коли воно поставиться на обговорення й вирішення голосуванням усього українського народу (наприклад, референдумом, якщо "чинники" так виставляють свою імперіалістичну вимогу), він величезною більшістю голосів крикне на весь світ: "За всебічно вільну, незалежну Самостійну Україну!" А коли б "чинники" й їхні союзники, польські, руські зазіхачі на наші багатства, схотіли іншим, насильницьким, большевицьким способом вирішувати питання, то народ і тут із зброєю в руках, з обуренням і лютим завзяттям кричав би: "За всебічно вільну Незалежну, Самостійну Україну!!!"

Яке ж таке може бути обіцяння, яке викличе таку силу завзяття, ентузіазму українського народу в боротьбі за самостійність своєї Держави? Невже те соціяльно-економічне обіцяння, яке дає Українська Національна Рада в своїй Декларації, обіцяння боротись за поворот приватної власності на Україні і закликання чужинного капіталізму?

І виникає питання: невже автори цієї декларації настільки захоплені приватною власністю, що сміють з таким обіцянням звертатись до українського народу, невже вони настільки наївні, що він буде з ентузіазмом, до останньої краплі крові битись за поворот поміщиків, фабрикантів, куркулів, взагалі капіталістів, великих чи менших, своїх чи чужих?

Розуміється, річ тут не в наївності, а в тому, що цією декларацією вони давали обіцяння не народові, а "зовнішнім силам", яким є —мила приватна капіталістична власність, що на них вони орієнтувалися, даючи його, а не на народ, хоча пишно, до ніяковості за них звертались до нього: "Український Народе!", знаючи заздалегідь, що ні один член українського народу на Україні їхнього голосу не почує. їм не про те ходило, почує їхнє обіцяння український народ чи не почує і як він

сприйме його. їм ходило про те, очевидно, щоб їх почули сили, на які вони орієнтуються, щоб вони сприйняли ці обіцянки з прихильністю.

Я не думаю, що таке догодництво могло б викликати пошану навіть у самих "чинників". А щодо українського народу, то можна без вагання сказати, що ця програма емігрантської Національної Ради ентузіазму йому не надала б, коли б він і почув її. Та більше: вона спричинилась би до великої шкоди справі української самостійності.

У старої петлюрівської еміграції є перебільшена (щира, чи удавана) віра в популярність імені С. Петлюри на Україні серед усього населення її. Ця віра заперечується знов таки реальним фактом, а саме: коли німецька армія за минулої війни наступала на Україну і хотіла внести дезорганізацію в українську советську армію та схилити населення України до себе, то вона вжила привабливого для нього обдуру: вона широко проголошувала, що на Україну повертається український уряд і кличе до співробітництва з ним і німецьким військом український народ. Який уряд? Очевидно, очолюваний таким іменем, яке мало б викликати до нього найбільше довір'я і прихильності українських мас. Яке ж ім'я вибрали німці? Ім'я Симона Петлюри або його вірних заступників, спадкоємців його імені, наприклад, Андрія Лівицького, який тоді носив титул "Голови Директорії Українського Уряду" та до того ще жив у Німеччині?

Ні, вони вибрали ім'я Володимира Винниченка. На їхню думку, збазовану, очевидно, на точних інформаційних донесеннях їхніх агентів, це ім'я мало більшу популярність у широких (себто, трудових) мас українського народу, які складали головний контингент українських советських вояків. І свідки, що розповідають про цей факт, додають, що, дійсно, українські вояки масово кидали советську армію й переходили на бік німців, до уряду В. Винниченка, який у цей час нічого про все це не знав і був німцями арештований. Німці його згоди не питали, бо заздалегідь знали, яку відповідь він їм би дав. Правда,— ім'я С. Петлюри на Україні так довго популяризувалось большевиками, так довго зв'язувалось з певними соціяльними та національними моментами, що |

повинно було сугестіювати багатьох українців, переважно середніх чи більших власників. Але інших, як я вже казав, воно відштовхувало і то, очевидно, ширші ко-| ла українського народу, ті кола, які власниками не були, у яких була єдина власність — їхня праця, які, власне, були отою Україною.

І от виникає питання: що могло б посунути цю Україну до лютої боротьби за державну незалежність? Очевидно, не любов до тої власності, якої вони не мали і яка і їх експлуатувала, не до хазяїна, чи то приватного, чи ! державного, які їх поневолювали, які відібрали в них ве-І личезну частину продукту їхньої праці. Ні, посунула б їх любов до себе самих, любов до своєї не тільки націо-'' нальної, а й особистої незалежності, визволення не тільки державне, але й соціяльне, любов до всебічної самостійності і свободи. Чи може ім'я С. Петлюри дати таке обіцяння українському народові, чи є така популярність його на Україні? Найгарячіші, але чесні з собою та іншими поклонники ікони С. Петлюри повинні сказати собі, що такої популярності ім'я його на Україні не має. А коли згадають деякі факти, то мусітимуть визнати, що під цим іменем небезпечно було б виступати, коли виникло б питання про всенародне голосування, коли перед широкими трудовими масами став би вибір: однобічне чи всебічне визволення, "петлюрівська" Україна чи непет-люрівська або ще небезпечніше: Федерація з Росією чи Польщею і економічним та соціяльним визволенням, чи гола петлюрівська самостійність без економічного й со-ціяльного визволення?

Вороги наші на всякі обдурні обіцяння можуть піти. Ім'я Петлюри, знову широко проголошуване ворогами, налякало б широкі маси, одних воно штовхнуло б в обійми ворогів, а других кинуло б у братовбивчу боротьбу з петлюрівцями (як це було вже, на жаль, на Україні). Ім'я Петлюри могло б спричинятись до громадянсько? війни на Україні, війни українців проти українців. А цього ворогам нашим тільки й треба, ця боротьба, крім того, що ослабила б українство, відняла б у нього поміч "зовнішніх сил", викликавши в них недовір'я до здатності українства до самостійності.

Отже, коли Українська Національна Рада хоче уникнути цього страшного зла, коли дійсно хоче визволення нашого народу, вона повинна виробити іншу програму, створити інший свій склад, стати під інший прапор, такий прапор, який викликав би в великої більшості нації довір'я, любов, ентузіазм.

16. НОВА ПРОГРАМА І НОВИЙ СКЛАД НАЦІОНАЛЬНОЇ РАДИ.

Який же саме склад повинен створитися? Повторяю: склад емігрантської Національної Ради повинен одбива-ти склад населення усієї України. Пригадаймо: складається він з трьох нерівних частин: кляси комуністичної бюрократії, себто кляси економічного, політичного й національного всебічного визиску і гніту. Друга кляса: кляса опанованих, визискуваних, гноблених. Третя кляса, невелика кількість людей, яка прагне тільки національно-державного визволення, і готова повернути старий соціяльний лад з його приватною власністю і поділом на кляси соціяльно панівні та соціяльно підлеглі.

Викинувши представництво кляси комуністичних панів, яких в еміграції немає (принаймні, в одвертому вигляді), українське емігрантське громадянство повинно послати в свій орган представників відповідно до тих двох течій українського населення з програмою, відповідною до його програми. І таким чином у Національній Раді було б тільки дві течії, "чи партії",— "партія всебічного визволення" і "партія однобічного визволення". Провід Національної Ради за законом демократії, яка ніби визнається всіма теперішніми групами, належав би, розуміється, більшості, себто, партії всебічного визволення. Повторяю: на Україні всі колишні партії померли і силою соціяльно-економічного процесу, що стався там,

більше не мають шансів на відродження. Соціяльно-по-літична структура там одповідатиме структурі економічній. Отже, й тут, у цій маленькій частинці всієї нації, повинно бути відповідальне спрощення.

Тепер в еміграції дуже дебатується питання власності, а надто земельної. І на цьому грунті виникає розходження між групами, які в своїй соціяльно-політичній суті не дуже різняться між собою (наприклад, між двома організаціями тої самої течії, яка носить назву Української Революційно-Демократичної Партії (УРДП).

Одні групи, углядаючи прагнення українського селянина бути вільним, ні від кого не залежним хазяїном своєї праці, стоять за визнання власності на землю трудового характеру, "трудову земельну власність". Інші течії, пам'ятаючи з старих часів зло, яке походило від приватної власності, відкидають її в визволеній Україні.

Так само розходження викликає питання власності на фабрики, заводи, копальні й т. і. Вся індустрія тепер націоналізована. Власником її є держава. Як бути з нею по визволенні? Ліміти в стані націоналізації? Чи повернути частину в приватну власність? Чи передати частину кооперації? Погодження немає і досягти його при такій постановці питання, очевидно, надзвичайно трудно. Емігрантські групи розглядають його з старого штандпунк-ту, з штандпункту старих соціяльно-економічних відносин на Україні. Але, повторяю, відносини ці там спростились, все звелось до двох форм зла: національно-політичний гніт і визиск праці. З цього погляду і треба розглядати все питання.

Щодо першої форми, то тут розходжень немає: цілковите радикальне знищення всякого національного і політичного поневолення, Самостійність України і Демократія. Вся нація прийме це розв'язання з захватом. А щодо другої форми зла, то... таке саме цілковите знищення її, знищення визиску нації сприйметься величезною більшістю її з таким самим захватом. Бо зло є не в факті власності, а в факті експлуатації праці засобом власності. І при такій постановці питання, мені здається, всі елементи української еміграції, які щиро прагнуть знищити всякі форми зла на Україні, можуть погодитись між собою.

Знищити визиск праці! Визиск праці буває тільки при найманій праці. Отже, треба знищити найману працю. Не власність забороняти, а найману працю. Кожний селянин, чи кожний громадянин може мати яку хоче земельну чи іншу власність, але з умовою: що він не матиме на ній наймитів. Власник землі чи майстерні, чи фабрики, чи копальні може їх мати у якому хоч розмірі, але обробляти землю чи працювати на своїй фабриці він повинен своїми руками. Всяка стороння робоча сила, закликана для помоги йому, автоматично стає співвласником його власності з відповідними правами на неї й на прибутки від її експлуатації.

Логіка примушує думати, що ні один визискуваний по панських економіях, по куркульських хуторах, по колгоспних чи радгоспних каторжних господарствах селянин, який мріє бути хазяїном у себе, на своєму клаптику землі, не буде проти такого закону. Не мати найманої праці? Та ради Бога, не треба її йому, аби його самого не було гнано на таку працю, він сам, своїми руками й своєї родини виробить собі свій вільний, незалежний ні від кого хліб. Він може обробити десять, двадцять, сто гектарів? Він може їх купити? Будь ласка, купуй і обробляй хоч і сто, роби чудо, але сам своїми руками.

Тут виникає питання: а як же бути з колгоспами та іншими колективними советськими господарствами?, Землі їхні, розуміється, будуть поділені в приватну власність. І цього не треба було боятися. Та партія, яка з тих чи інших мотивів опиналась би цьому, не мала б ніякої прихильності в українського селянства. Повторяю: зло не у власності, а від визиску праці. Але від поділу колгоспних земель на приватну власність зла визиску праці ще немає. Трудність може бути з розподілом майна ліквідованих советських колективних господарств. Будівлі, машини, різне складне знаряддя поділити не можна. Очевидно, його треба було б приділити на колективний ужиток, на колективну власність. Такий ужиток показав би користь великої колективної власності на засоби продукції. Страх перед "колгоспами", огида до них напевне ще довго відштовхуватиме селян од самого слова "колективність". Але з часом вони на практиці життя побачили б

різницю між "колгоспами" і новими формами вільної спільної (колективної) праці.

Колективну власність на землю, фабрики чи які інші об'єкти й місця праці можна назвати колектократією. Ролю її в інших галузях людського життя, а надто в справі миру, я вище старався показати. Така сама вага її може бути в усіх інших галузях. В аграрній

галузі корисність такої форми господарства безумовно переважала б всі інші дотеперішні. Але колектократія не є ні кооперація (артілі), ні комуни, ні колгоспи. Ко-лектократичне сільське господарство мало б ту сутню різницю з советським колективним господарством (колгосп), що воно мало б свою власність на все, тоді як колгоспи власності ні на що не мають; власність на землю, на будівлі, на весь живий і мертвий інвентар у колгоспах, на продукт праці робітництва належить державі, краще сказати через державний апарат клясі советської бюрократії.

Так само колектократія має відмінність од кооперації (артілей), хоча вони є поріднені форми людської діяльності. Відмінність головна є в тому, що в кооперації може бути наймана праця, а в колектократії її не може бути. А між комуною типу оуенівських чи фур'єристських та навіть советських і колектократією та різниця, що в комунах не може бути приватної власності на ті чи інші предмети побуту чи житла, а колектократія це допускає. Французька політична і економічна опінія, яка починає складатися про колектократію, називає її "новою формою національного господарства".

Прикладаючи цю форму до українських відносин і говорячи простою мовою, можна поставити питання так: якої України хоче еміграція? "України з наймитом" чи "України без наймита"? Іншими словами: України капіталістичної чи України колектократичної? Ті члени її, які воліли б "Україну без наймита", сформували б одну фракцію в Національній Раді, а ті, що воліли б "Україну з наймитом" — другу. Треба думати, що коли еміграція правильно відбивала б в своїй структурі структуру української нації, то фракція "без наймита" була б без

порівняння більша за фракцію "з наймитом". І той самий поділ стався б і в усій еміграції. Старі угруповання і назви їх (націоналістів, демократів, радикалів, соція-лістів і т. і.) ще якийсь час залишались би, але з часом стирались би і зникали. Старі розходження, сварки, суперництво серед більшості еміграції повинні були б припинитися. Так само повинні були б зникнути усі ці назви: "бандерівці, петлюрівці, угаверівці, мельниківці" та інші, які звучать навіть трохи образливо, неначе назви бандитів, які тепер так спричиняються до роз'єднання течій, які, ще раз кажу, часто не мають сутніх, принципових підстав для того. Повинні б бути тільки українці, одні напряму консервативного, другі напряму прогресивного (на зразок, скажімо, англійського парламенту).

Українська Національна Рада, поставивши собі нову ціль і виробивши нову програму, повинна була б створити і новий провід. Старі імена, які являють собою немовби символи старих групових чи клясових позицій, повинні відмовитись од очолювання проводу, щоб не вносити замішання в розуміння суті й обличчя нової Національної Ради. На чолі повинні стати цілком нові люди й то головним чином з Нової Еміграції. Такі угруповання, як УРДП чи ОУН в усіх їхніх течіях мають стільки молодих, цінних, талановитих і самовідданих людей, що не може бути ніякої небезпеки від такої зміни. Навпаки, є підстави думати, що вони виявили б свій провід значно енергійніше, ініціативніше, талановитіше, ніж старі провідники. Я не кажу вже про те, що саме погодження на меті, на програмі більшості течії сприяло б продуктивності їхньої спільної акції. Розуміється, всі старі угруповання еміграції не могли б зразу в кілька днів чи навіть місяців перестати існувати, злитись в одну компактну течію, це був би процес, який вимагав би певного часу, обговорення, напруження волі, пристосування груп і осіб до себе й нового стану винищування в собі взаємного недовір'я, період обережності, перевірки. Щоб полегшити відбудування цього процесу, вони на цей час, погодившись принципіально на спільній програмі, могли б скласти об'єднання поріднених груп. Наприклад: одні, що прийняли б "Україну без наймита" могли б створити, скажімо, "Революційно-Трудовий Союз". Друга течія "Союз Консервативний". Ці назви чесно, одверто виявляли б прагнення і відповідну філософію життя обох течій. Повторяю: теперішні

угруповання з їхніми назвами навіть на Заході вже пере-старілись, вже не виявляють для широкого загалу їхньої суті. Скільки, наприклад, є тих назв "соціялістів" або "демократів": соціял-демократи, соціялісти-революціо-нери, соціялісти-християне, соціялісти-націоналісти, соціялісти-республіканці, соціялісти-комуністи. А демократи? — націонал-демократи, християнські демократи, республіканські демократи, соціял-демократи, народні демократи і так далі. Як може бідний робітник чи селянин, та й навіть інтелігент, знати, яка є між ними різниця, як може запам'ятати, чого хоче одна партія і чого друга, до якої йому прилучитись, за яку голосувати. Назва повинна коротко, стисло, повно виявляти суть і прагнення угруповань. Назва: "Партія України без наймита" ясно й зрозуміло для найпростішої психіки розкриває оту суть і прагнення угруповання. Хто хоче досягти для себе і для своїх ближніх цієї мети, то не буде роздумувати й розшифровувати, чого хоче ця партія.

Таким чином Українська Національна Рада, складена з цих двох головних течій, створила б Президію чи "Комітет Нац. Ради" (Назва "Виконний Орган", коли б вона не скакала в гречку "уряду", могла б теж підходити).

Щоб уникнути замахів на "вождівство" і диктатуру особи в такому Комітеті, головування в ньому можна було б встановити суто демократичне: головувати по черзі кожній групі того Союзу, який мав би більшість у Національній Раді. Зрештою сама ціль нової Нац. Ради (не панування, не урядування, а готування помочі Україні, готування для цього фізичних і духовних сил еміграції) вже прибивало б інстинкт панування у провідних членів. їхня амбіція полягала б уже не в тому, щоб зватися "міністрами", щоб фігурувати, "петлюри-тись", а в тому, щоб бути якомога ціннішими, кориснішими в цій підготовній роботі, щоб цим викликати високу оцінку від свого колективу, як тут, ув еміграції, так і там, на Україні.

І мені думається, що для еміграції, і для України мало б вагу не те, як звалась би та чи інша група, яка мала б більшість у Нац. Раді, а щоб вона

виявляла себе найактивнішою, найкориснішою. Нехай би такою [діяльністю серед] течій націоналістів, нехай би отою програмою, отими своїми якостями, отою користю здобула собі довір'я й більшість голосів в еміграції, а тим самим більшість у проводі Нац. Ради. Всякий об'єктивний член української нації з усією щирістю скаже: Слава й пошана таким націоналістам! Коли б такими виявили себе демократи, соціялісти, петлюрівці, комуністи, чорти-біси, коли б вони могли бути такими, ми б так само їх вітали й хвалили. А вони тим самим перестали б бути тим, чим було до цього, їхня власна дія перетворила б їх.

Розуміється, коли б наші "націоналісти" щиро й дієво прийняли вищенаведену програму, вони силами самої своєї організації не змогли б справитись з усіма завданнями, вони мусіли б кликати на поміч інші однодумні групи, вони мусіли б силою самого життя стати на щиро демократичний грунт. Коли б же ж не стали, коли б схотіли, як те віщують їхні противники, "захопити владу" в Нац. Раді, використовувати її для своєї групи, то через якийсь час це виявилось би, дії їхні викликали б критику, обурення, огиду, зневагу в еміграції. Погодження було б розбито, еміграція загубила б довір'я і вернулась би до старої холодної війни.

Але програми б її напевне націоналістична громадська опінія засудила б їх, знищила б своєю огидою й зневагою за обдур і своєкорисність. Ще раз кажу: без насили, примусу, терору не можна мати так званої "монопартійності влади". Коли якась група хоче мати собі високу оцінку громади, то вона мусить здобувати ЇВ своїми цінностями, а не хитрощами, "тактиками", "легітимностями", або затулянням рота, недопусканням критики, "викиданням з нації", трощінням, погромами, кулаками, револьверами й т. і.

Я знаю: дуже трудно перемогти старі ворожі емоції, старі оцінки. Наприклад, дуже трудно знищити ту "холодну війну", яка точиться тепер, скажімо, між ОУНр і УКДП. Але я знаю так само те, що при щирій волі до об'єднання сил, при готовності на певну саможертву, при точно поставленій, спільно прийнятій меті й програмі всієї акції, яка

узагальнює загальне, всенаціональне добро, то цим двом течіям можна "забути" всі старі непогодження, можна подати руку і стати на новий спільний грунт. Можна, бо — ще раз кажу — вони обидві є порідненого трудового походження. Сини селян і робітників швидко можуть порозуміти між собою, ніж з синами поміщиків, фабрикантів, "чиновників". Вони можуть сформувати компактну, переважну, погоджену більшість в еміграції та в Нац. Раді і взяти провід у свої руки.

Теперішня Національна Рада отим "урядом", "міністерствами", отою конкуренцією, роздмухуванням старих непогоджень не об'єднує, а роз'єднує всю еміграцію. Нова Національна Рада, навпаки, сприяла б тіснішому об'єднанню її.

Одним із засобів цього могло б послужити створення Одного великого літературного журналу, видаваного Президією Національної Ради (чи "Комітетом", чи навіть "Виконним Органом" і тільки не "міністерством"!). Цей засіб я вже два роки тому пропонував українській еміграції. Я рекомендую дати йому назву "Парламент Вільної України", тим заздалегідь визначаючи ціль цього органу: виявляти опінію організованої частини українського народу, яка могла б евентуально відбивати опінію всієї майбутньої вільної нації. Українська еміграція два роки тому була в такому стані, що не могла поставитись уважно до цієї пропозиції, ні тим паче прийняти її ще не могла. Можливо, що ці роки змінили той стан і, коли головна справа, справа реорганізації Нац. Ради здійснилась би, коли б створився новий провід її, коли б мета об'єднання еміграції була одним із його насущних завдань, він оцінив би вагу видання одного органу на весь еміграційний колектив, розкиданий по планеті.

Повторяю: це мала б бути вільна, демократична трибуна, з якої, як у парламентові всякої щиро демократичної країни, право голосу мала б усяка течія національного громадянства, який би він не був опозиційний, критичний навіть од самого проводу чи самої Нац. Ради. Я не виключаю навіть течії комуністичної, як то є, наприклад, у парламентах Франції, Англії та інших демократичних держав. Я розумію

огиду тих, які не можуть припустити голосу своїх гнобителів і катів, чи їхніх агентів, поруч з голосами гноблених і катованих. І не для об'єднання з ними чи їхніми агентами я пропонував дати їм голос, а з інших причин. Насамперед, для того, щоб виявити нашу пошану до принципу свободи слова, яке б воно не було огидне проводові, фракціям, особам чи навіть більшості колективу. По-друге: для того, щоб на практиці, на ділі показати, що ми не заборонами, не насилою, як наші гнобителі і взагалі всякі антидемократичні групи, боремось зо словом, а переконанням, а словом і переконанням. (Розуміється, з самою насилою, з закликами до насильства, боротьба повинна бути теж насилою, а не самим словом). По-третє: (і то може в нашому становищі найголовніше) щоб інформувати українську еміграційну спільноту, що думають, чого хочуть, як діють наші вороги та їхні агенти.

Розуміється, ні один комуніст чи одвертий агент не забрав би голосу в нашому журналі — "Парламенті" і ми повинні були б уживати "насили" над ними, себто: без їхньої згоди подавати їхні голоси у нашому органі, — передруковувати статті з їхньої преси й тут же відповідати на них. В еміграції (а надто старій) є багато людей, які з тих чи інших причин мають нахил довіряти пропаганді Москви чи її агентів. Серед них й щирі одиниці, які діставши наш "Парламент", прочитавши в ньому "голоси" всіх течій і своєї власної, мали б змогу зрівняти, обміркувати, зазнайомитись з фактами і, можливо, довір'я їхнє захиталось би. Але, звичайно, питання голосу комуністів у нашому органі не є першорядне і його можна було б так чи сяк улаштувати, аби був цей орган, аби був орган об'єднування, спаювання розпорошених по планеті членів нашої нації.

А він, дійсно, міг би виконувати цю ролю. Кожний українець чи то в Австралії, чи то в Аргентині, чи в Канаді, чи у Франції або в Німеччині з великим інтересом і хвилюванням чекав би свого "Парламенту", в якому він би чув голоси всіх "фракцій", в якому перед ним проходила б опінія всієї спільності, дякуючи якому він би знайомився з усіма досягненнями в еміграції (та й на Україні) науки, мистецтва і то знов таки з досягненнями всіх течій, а не одної якоїсь "монопартійної". Цей орган

був би тим цементом, який тримав би всю розпорошену еміграційну спільноту в живій єдності. Він би учив нас, виховував би, він би готував із нас свідомих, дієвих, відданих батьківщині синів її.

17. ЗАКІНЧЕННЯ.

Такий мій заповіт тим, які прагнуть визволення і самостійності нашої нації. Бажаючи хоч трохи зорієнтуватись у тому, як сприймуть його члени української еміграції я, перед оголошенням його, зазнайомив з ним компетентних у настроях і ментальності української еміграції людей. І ось їхні голоси. Один із них сказав мені:

"Ваш намір — безумовно добрий. Але, Боже мій! — якими безумовними намірами устелено шлях до пекла. Чи ваш намір прилучається до цієї комунікаційної лінії, не знаю, але що він не реалізується, то я майже не сумніваюсь. Заповідаючи ваші тези, ваші факти, ваші висновки, ви не рахуєтесь з загальнолюдською природою, а надто українською та ще й емігрантською. Ви в'являєте собі тих, до яких звертаєтесь, майже героями, майже дійсно відданими справі визволення, майже дійсно готовими на жертви для колективу своїми особистими "ласощами нещасними", чи просто маленькими індивідуальними інтересами, амбіційками, емоційками. Ой, леле! — ви дуже помиляєтесь. Щоб оті, які так довго і так "самовіддано" кляли вас, проголошували зрадником, запроданцем, ворогом народу, большевиком, щоб вони раптом усе те "забули", прийняли всі ваші пропозиції, поради, щоб одмовились од "фотелів" (та ще й з написом!), від титулів, від матеріальних "компенсацій" за них; щоб згорнули "прапор Державності", під яким вони так довго "петлюрились" і збирали пожертви копійками та оплесками; щоб вони визнали, що вони, дійсно, сіли на косий чужий віз і співають пісню нового хазяїна,— невже ви це припускаєте!

Або ви, видно, гадаєте, що інші оті "опозиціонери" ніяк ні тими "фотелями", ні "копійками", ні оплесками не цікавляться й тільки ради отого визволення Неньки домагаються переформування Національної

Ради? Теж блаженна ілюзія. Нехай "прем'єр-міністр" "уряду" зсунеться з свого фотелю закордонних справ і передасть його опозиціонерові, як вони того домагаються, так ви побачите, як він любенько "запетлюриться" на ньому і як уся їхня "революція" на тому й загускне. Бо вся вона має на меті якраз оті "фотелі", а не ваше бідне визволення, вся вона прагне не зміни програми, напряму, орієнтації, а тільки, щоб вихопити "прапор державності" з рук попередників і сісти під нього з усіма приємними наслідками.

"Та крім того, ви в'являєте собі ваших "борців" за визволення немовби в "безповітряному просторі": от існують собі на еміграції "борці", такі собі ні від кого незалежні, самостійні, горді, що схотіли, те й зробили. Ніяких вони чужих возів, ніяких чужих пісень не визнають. Ідуть собі на своєму українському возі, співають собі своїх українських пісень і ні на кого не озираються. Ще одна мила ілюзійка: і вози в них не українські, і пісні на них не українські, вони або — римські, або вашінгтонські. І коли ви заповідаєте і Самостійність України, і Світову Федерацію, і Колектократію, і погодження між собою мужицьких і робітничих синів, то ви, видно, не питаєте себе: а як же до того поставляться дядьки в Римі чи Вашінгтоні. Ви не питаєте, бо ви ідете собі в своєму ізоляторі на українському возі й співаєте собі своєї української "всебічно-визвольної". Але ті, що сидять на дядькових возах, ті повинні озиратись на своїх дядьків: а чи то до душі такі пісні? А коли не до душі дядькам, то ви думаєте, ваші "борці" насміляться про якусь там чорнобриву прекрасну Колектократію співати?

Ні, пане-добродію, ваш заповіт не для цих пасажирів. Вони, може, його прочитають, але вони на нього або по-американському плюнуть, або по-римському від нього одхрестяться. Якщо й знайдуться на еміграції якісь подорожні, що їдуть на своєму возі від Києва, що співають своїх визвольних і що ваш заповіт видадуть, то все одно вільнолюбні римовашінгтонські "демократи" до поширення його серед своєї, Богом дорученої їм пастви, не допустять, вони його заплюють, прокленуть, потрощать. А на ваше ім'я'з римо-вашінгтонських возів

поллються такі пісні, яких ви ще не чули: та отака буде та обіцянка вам: "вільна трибуна, гідність і увага до вашого слова".

Такий є один голос. Але другий звучить інакше:

"Неправда, що єдиною рушійною силою у всіх проводирів течій української еміграції є тільки особистий інтерес. Люди, які так палко "до церкви скликали", які самі в ній так вірно бували, які життя своє за неї клали, якщо мали в цьому особистий інтерес, то він був у тому, щоб бути цінними для тої "церкви", щоб особиста радість їхня була в перемозі, в свободі, в незалежності свого українського воза. А коли вони були такими, то вони, значить, здатні бути ними й тепер. І коли вони життя своє готові були віддавати на Незалежність свого воза, то вони здатні віддати за нього й свої амбіції, і ласощі, і претензії. І для таких людей не те є важне, хто їм дає поради чи пропозиції, а чи ці поради є добрі, корисні тій справі, якій вони служать.

"А такі "пасажири" є по всіх течіях і групах еміграції. І коли вони визнають пропозиції корисними, коли проймуться одною волею, коли зійдуться на одній меті, то вони, оці недавні противники, майже вороги, знайдуть у собі сили перемогти свої старі інтереси, старі непогодження, навіть старі ненависті, сісти всім разом на свій український віз і співати одної всебічно визвольної пісні...".

Я не знаю, який голос є вірніший. Це покаже час. Я знаю тільки те, що я виконав наказ свого сумління і бажання неворожих до мене, відданих справі визволення

України людей. Коли мій "Заповіт" сприйметься хоч уі частині його прихильно і дієво борцями за визволення, коли тези його зійдуться з їхніми й, може, чимось доповнять їх, я буду вважати, що не даремно витратив час і сили на висловлення його.

] Коли ж, дійсно, як каже перший, скептичний голос, більшість української еміграції складається із безкри-ітичної, покірної пастирям пастви, а пастирі уміють тільки на чужих возах сидіти і грати пастві на сопілочках чужих пісень, то мені доведеться ще раз сказати собі та іншим, що я цій частині української нації нічим не можу бути корисним, що я їй не потрібний і що мені треба шукати рідних собі возів та пісень.

А такі,— я це з певністю знаю,— знайдуться як тут, так ще більше там, на рідній землі. Бо там безупинно, невмирущо по всіх каторгах та ізоляторах неволі у всіх душах мовчки і грізно лунає та сама всебічно-визвольна: "Ще не вмерла Україна, і слава, і воля!.."

Мужен, 4—VIII—49.